Søllerød bogen 1992

Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune

Søllerødbogen 1992

Søllerødbogen 1992

udgivet af
Historisk-topografisk Selskab for
Søllerød Kommune

Søllerødbogen 1992 er sat med Linotype Janson.
Papiret er Patricia offset papir.
Typografi: Erik Ellegaard Frederiksen IDD.
Sat og trykt hos Poul Kristensen Grafisk Virksomhed, Herning,
Kongelig Hofleverandør
Oplag: 1500 ekspl.

Redaktion:
Niels Peter Stilling
under medvirken af
Jens Johansen

ISBN 87-87113-92-9
ISSN 0085-6339

Kort er reproduceret med tilladelse fra Kort- og Matrikelstyrelsen
(A. 404/85)

Manuskripter, der ønskes optaget i årbogen eller blandt Selskabets øvrige publikationsvirksomhed, bedes sendt til Sekretariatet v/Anne-Lise Høck, Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune, Gl. Holtegaard, Attemosevej 170, 2840 Holte. – Tlf. 42 80 01 69, eller til redaktøren, museumsinspektør Niels Peter Stilling, Søllerød Museum – Mothsgården, Søllerødvej 25, 2840 Holte – Tlf. 42 80 20 46.
Eftertryk uden kildeangivelse er ikke tilladt.
Ved aftryk i større omfang må tilladelse indhentes gennem redaktionen.

INDHOLD

En bronzeøkse fra Gl. Holtegaard
af *Bente Jønsson* 9

En oldtidsboplads ved Rygård
af *Eliza Fonnesbech-Sandberg* 12

Hvor lå Holte ? – En arkæologisk eftersøgning af middelalderlandsbyen Holte
af *Jette R. Orduna* 41

Den sidste gård i Gl. Holte. Familien Hoffmeyer på Holtegaard
af *Ida Ravn Søndenbroe* 76

Holte ligger i Odsherred
af *Jørgen Adriansen* 98

På hat med et halvt århundrede
af *Christian Reinhold* 120

Nærum Kostskole – som jeg husker den
af *Thea Bergsveinsson* 162

Beretninger fra Museum, Arkiv og Selskab:

Søllerød Museum 1991
af *Niels Peter Stilling* 187

Vedbækfundene 1991
af *Bente Jønsson* 196

Byhistorisk Arkiv 1991
af *Jens Henrik Tiemroth* 199

Historisk-topografisk Selskab i året 1991
af *Erik Helmer Pedersen* 205

Selskabets regnskab 1990 210

Selskabets bestyrelse pr. 1/1 1992 213

Forfattere til årbogen 1992 214

En bronzeøkse fra Gl. Holtegaard

Af Bente Jønsson

For omkring 3.800 år siden, i begyndelsen af bronzealderen, nedlagdes en svær massiv skafthulsøkse af gylden bronze i et fugtigt moseområde nord for det nuværende Gl. Holte.

Her lå øksen skjult i flere tusind år, mens det i bronzealderen sumpede og ufremkommelige terræn langsomt forvandledes til et åbent engdrag.

En forårsdag i 1858 blev der pløjet på engarealet, der nu var en del af Gl. Holtegaards jorder. Herved kom den smukke bronzeøkse igen frem i dagens lys, nu brun af mosepatina.

Bronzeøksen blev indleveret til Nationalmuseet, og i fundprotokollen blev noteret »Foræret museet af Capitain F.P. Hagen til Holtegaard i Kjøbenhavns Amt«. »Funden ved pløjning paa en temmelig lavtliggende mark under Holtegaard«.

Kaptajn Hagen på Gl. Holtegaard

Den økse, som Gl. Holtegaards daværende ejer (1855-1866) Kaptajn Frantz Peter Hagen overgav Nationalmuseet, hører til blandt de tidligste hjemlige bronzeprodukter. Den svære massive skafthulsøkse er af form en efterligning af den sene bondestenalders svære stenøkser. Forbilledet til den fladedækkende ornamentik på øksen skal derimod findes et andet sted. Øksen er rigt dekoreret med indpunslede geometriske figurer som linier, trekanter, romber og buer. Motiverne er opdelt i zoner, og dekorationen er bygget op om en vekslen mellem ornamenterede og glatte flader. Denne effekt er også anvendt indenfor de ornamenterede zoner, idet der her dannes et mønster ved, at nogle af trekanterne eller romberne står

med glatte flader, mens andre er skraverede. Ornamentikkens oprindelse er klar, idet der på en række bronzesager fra Karpateområdet – det nuværende Ungarn og Rumænien – kan findes ganske tilsvarende motiver. Øksen er således i sin form nordisk, men dekoreret med mønstre, der har oprindelse i de østlige dele af Mellemeuropa, med hvis rige bronzealderkulturer folkene i Sydskandinavien havde handelssamkvem.

Pragtøksen

Den massive bronzeøkse har været kostelig for sin ejer, både som statussymbol og i metalværdi. Kun få mennesker i bronzealdersamfundet formåede at erhverve en sådan økse.

Den arkæologiske betegnelse for øksetypen er Fårdrup-øksen, opkaldt efter et offerfund fra den tidligste bronzealder fremkommet ved Fårdrup i Vestsjælland. Fårdrup-øksetypen findes spredt over hele Danmark, og optræder bortset fra selve Fårdrup-fundet kun som enkeltfund. Fårdrupfundet består af to økser samt et køllehoved ornamenteret i samme stil.

De kraftige og fintformede økser synes ikke særligt anvendelige til arbejdsbrug, hvorfor de sikkert må betragtes som våbenøkser. Den mulighed foreligger dog også, at Fårdrup-økserne har fungeret som processions- og kultredskaber.

En betydelig gruppe af fund fra bronzealderen udgøres af våben og smykker, som er fremkommet i forbindelse med opdyrkning af fugtige områder. Denne fundgruppe tolkes bedst som værende ofrede genstande, nedlagt i kanten af søer og moser som led i dyrkelsen af en naturguddom. Det må være i dette lys, at også øksefundet fra Gl. Holtegaard skal ses.

KILDEMATERIALE OG ANVENDT LITTERATUR

Inventarprotokollen, Nationalmuseets afdeling for Oldtid og Middelalder.
Lomborg, Ebbe: Den tidlige bronzealders kronologi. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 1968, Kbh. 1969.

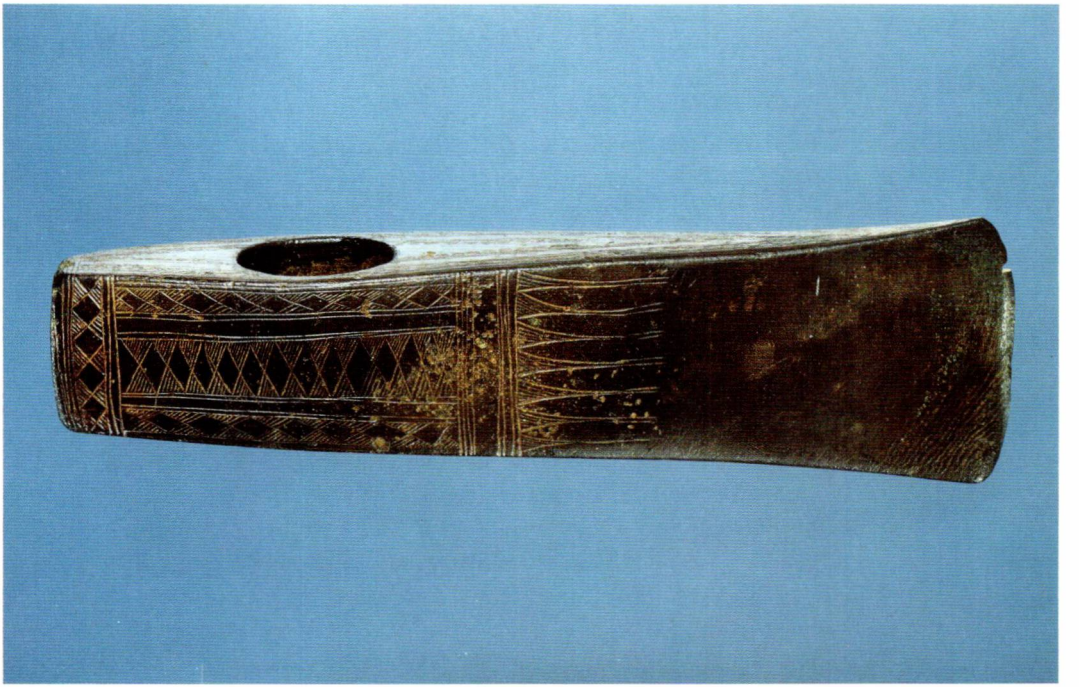

Den rigt ornamenterede bronzeøkse, der i 1858 blev fundet på Gl. Holtegaards jorder. Den er 21,2 cm lang.

En oldtidsboplads ved Rygård

– en boplads fra yngre bronzealder og ældre romersk jernalder mellem Øverød og Gl. Holte

Af Eliza Fonnesbech-Sandberg

INDLEDNING

Forud for etableringen af det danske naturgasnet i begyndelsen af 1980'erne blev der over store dele af Danmark foretaget såkaldte rekognosceringer, d.v.s. markvandringer med henblik på at finde oppløjede genstande fra oldtiden, og efterfølgende arkæologiske udgravninger i de kommende gasledningstracéer. Dette skete også i Københavns amt. På marken syd for Rygård fandtes ved rekognoscering noget bearbejdet og noget brændt flint og i kombination med de topografiske forhold, hvor terrænet vurderedes oplagt for en jernalderbosættelse, gav dette anledning til en prøveundersøgelse. Denne gav så gode resultater, at en egentlig udgravning planlagdes.

Den første naturgasgravning

Udgravningen fandt sted i april-maj 1982. Det var den første naturgasgravning i Københavns amt og den første udgravning, som blev foretaget, efter at ansvaret for de arkæologiske udgravninger i amtet af rigsantikvaren var lagt ud til Søllerød Museum. Tidligere var der ikke foretaget store fladeafdækkende bopladsudgravninger med maskine i amtet, så forventningerne til udgravningen var store. Var det overhovedet muligt at finde husrester fra jernalderen i Københavns amt ? Ville der være bevaret så meget af huskonstruktionerne, at man kunne erkende hele husplaner ?

Fig. 1. Bopladsområdet ved Rygård.

Ville man finde en landsby eller blot nogle enkelte huse ? Disse og mange andre spørgsmål trængte sig på ved udgravningens begyndelse.

Bopladsen ligger på toppen af et morænelersplateau og ned over en svagt hældende sydøstvendt skråning i udkanten af et dødisområde (fig. 1). Terrænet især nord for Rygård er ret kuperet med mange vådområder i de tidligere dødishuller (fig. 2). Undergrunden er for størstedelens vedkommende leret, men med sandede partier ind imellem. Bopladsen synes at være lagt bevidst på moræneleret – når der under udgravningen dukkede sandet undergrund op, var der som regel ingen anlæg at finde. Dette skyldes formentlig, at det er nemmere at få stolper til at stå fast i ler end i sand.

Fig. 2. Terrænet nord for Rygård.

BOPLADSEN

Terræn- og jordbundsforhold

Der afdækkedes to felter på henholdsvis ca. 2600 m² og 1800 m² (fig. 3). Felternes bredde var afhængig af arbejdsbæltebredden for den efterfølgende gasledning, d.v.s. 22 m. Kun to steder gravedes der lidt udenfor denne bredde for at forfølge nogle husspor. På forhånd var det sydligste, største felt planlagt udgravet, men da der virkelig viste sig at være bevaret spor af huse, besluttedes det også at åbne et felt på toppen af plateauet, hvorved udgravningens længste hus fremkom. Mellem de to felter blev der gravet nogle søgegrøfter, hvori man kun fandt få spor af bebyggelse. På grund af feltbreddens afhængighed af arbejdsbæltet kan det ikke udelukkes, at nogle af de enkeltliggende stolpehuller langs udgravningsgrænserne er dele af huse, som fortsætter ud i det ikke-undersøgte område.

Fig. 3. Oversigtsplan.

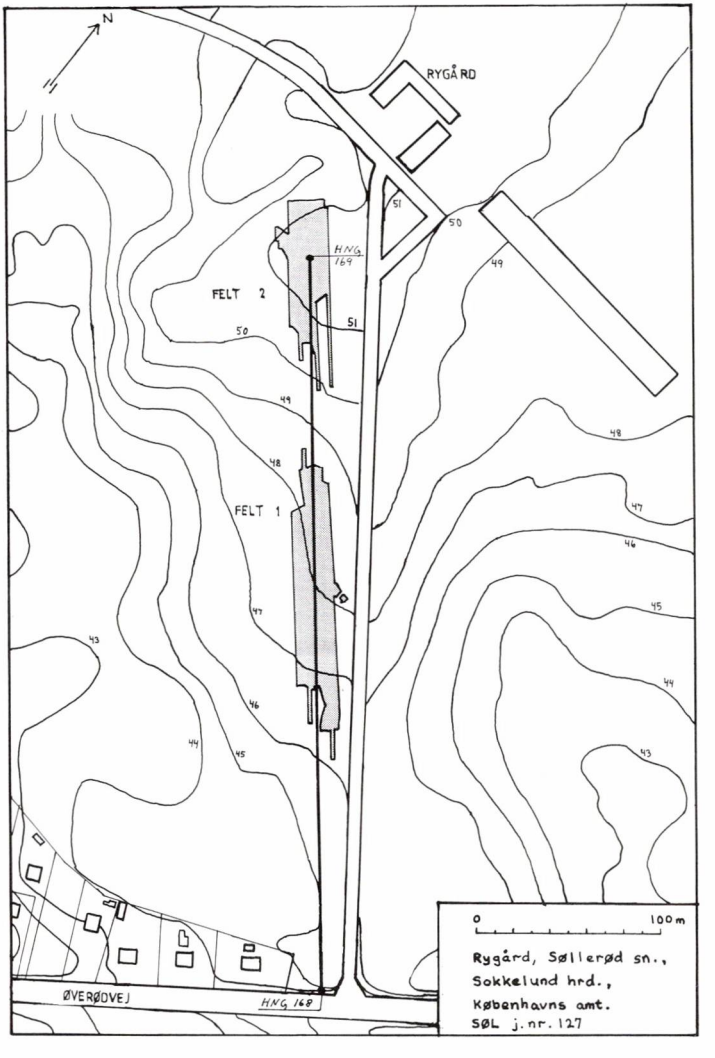

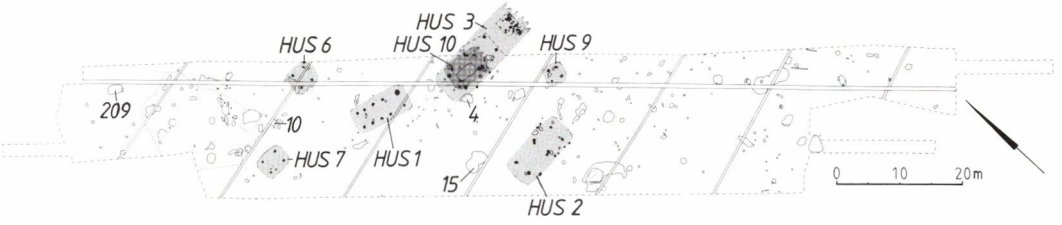

12 oldtidshuse

Der fandtes sikre spor af 12 huse samt koge- og affaldsgruber (fig. 4). I hvert felt fandtes 1 langhus og 3 staklader. Desuden fandtes yderligere 1 hus af lidt anden type i hvert felt samt 2 mindre langhuse i felt 1. Der sås meget få udskiftninger af stolper i stolpehullerne, det vil sige, at man som regel ikke har udskiftet træværket i husene med synlige spor til følge. I et par tilfælde sås nogle huse at ligge ind over hinanden. Dette kan enten repræsentere forskellige faser af den samme bebyggelse eller huse, som til forskellig tid tilfældigt er blevet placeret over hinanden. At den sidste mulighed nævnes skyldes, at keramikken fra pladsen viser, at området har været beboet såvel i yngre bronzealder (1000-500 f.Kr.) som i ældre romersk jernalder (0-200 e.Kr.).

Forskellige steder sås mulige stumper af hegn, men ikke hele hegnsforløb, sådan som de er blevet påvist i andre udgravninger i Høje-Taastrup og Ballerup kommuner. Dette skyldes, at hegnsstolper i visse perioder ikke har været gravet så dybt ned i jorden. Af samme grund var også kun rester af ganske få vægstolpehuller bevaret i Rygård-udgravningen. Det, der var tilbage af husene, var således i de fleste tilfælde kun spor af de stolper, som har båret taget. Sådanne tagbærende stolper har i bronze- og jernalderen stået i to rækker ned midt igennem husene. Indre rumopdeling var desværre ikke bevaret, men fra jyske huse vides, at stald oftest fandtes i østenden og beboelse i vestenden af husene.

Ild- og affaldsgruber

Ildsteder i husene var ligesom vægstolper bortpløjet, men der fandtes

Fig. 4a og b. Plan over felt 1 og 2.

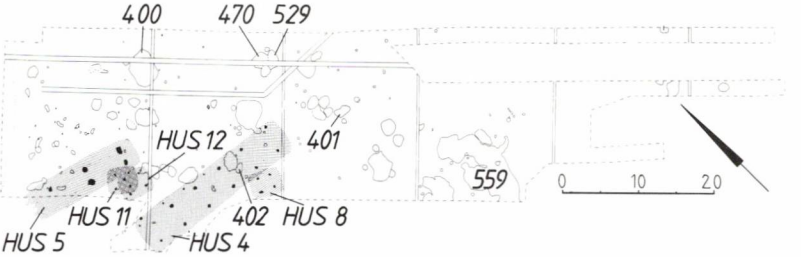

en del kogestensgruber med ildskørnede sten og trækul, som har været benyttet til at tilberede maden, omtrent som i en høkasse. Disse lå normalt udenfor husene, hvor også affaldsgruber til husholdningsaffaldet lå. I udgravningens længste hus fandtes imidlertid en lille affalds- eller ildgrube inde i selve huset med lidt keramik, klumper af brændt ler, brændte stykker flint og trækul. Ved et heldigt tilfælde var desuden et kulturlag med rester af formentlig to ildsteder bevaret i den nordlige ende af felt 1. Dette kulturlag har været dækket af et op mod 2 m tykt muldlag, som er blevet pløjet ned i den sænkning, hvor kulturlaget lå. Dermed blev det bevaret for eftertiden.

I en grube med skrå sider fandtes mange sten på 10-20 cm i diameter. Nogle af disse var ildskørnede, og ind imellem stenene lå store stykker trækul. Der er ikke tale om en kogestensgrube, og anlægget giver egentlig ikke nogen mening i sig selv, men skal måske ses som del af et større anlæg. I forbindelse med pottemagerovne har der været et hovedfyr. Selve ovnen har ligget højere end dette fyringsrum, som var et hul i jorden med sten i bunden og langs siderne. På disse sten tændtes op, og herfra ledtes varmen ind i ovnen. Hvis man nu forestiller sig, at ovnen er bortpløjet, og at stenene langs siderne i hovedfyret er rullet ned og har lagt sig ovenpå bålrester og sten, så bliver der vel egentlig kun et hul i jorden af karakter som ovennævnte tilbage.[1]

Langhuse

Type 1: Det længste hus fandtes i felt 2 på toppen af plateauet. Det har været 22-23 m langt incl. nu manglende gavle, og bestod af 6 fag tagbærende stolper, hvoraf én stolpe må formodes at være blevet fjernet af et nyere dræn. Dette hus var meget regelmæssigt med 3 m mellem de tagbærende stolper og 3,5-4,1 m mellem fagene. Kun den sidste stolpe mod vest var placeret med lidt større afstand og lidt indtrukken i forhold til de andre stolper (fig. 5). Typologisk placeres denne hustype i sen førromersk jernalder og tidlig ældre romersk jernalder(ca. 200 f.Kr.-100 e.Kr). Lignende stolpesætning kendes bl.a. fra Torstorp Østerby i Høje-Taastrup, hvor et hus er naturvidenskabeligt dateret til tidlig ældre romersk jernalder.

Type 2: Det næstlængste hus fandtes i felt 1. Det er af en noget uregelmæssig type og må sammenlignes med et nærliggende mindre 3-fags hus såvel i dimensioner som stolpehulsfyld (fig. 6). Førstnævnte hus har været omkring 16 m langt med 2,2-2,7 m brede fag og 3,9-4,8 m's fagafstand, medens det mindre hus har været ca. 11 m langt med 2,5-2,9 m spænd indenfor stolpefagene og 2,9-4,5 m's fagafstand. Lignende huse kendes fra en endnu upubliceret landsbybebyggelse fra ældre romersk jernalder – Stuvehøj mark – fundet i 1990 i Ballerup kommune ved Ågerup. Det

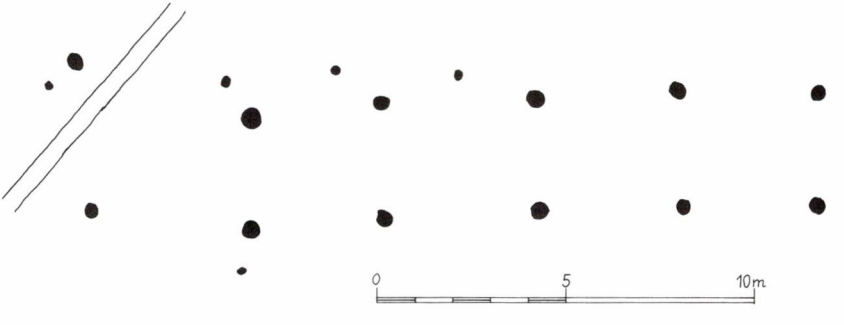

Fig. 5. Hustype 1, hus 4. 1:200.

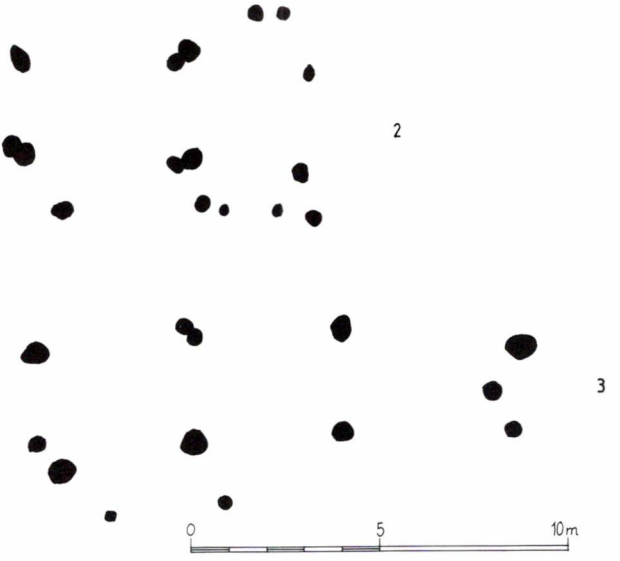

Fig. 6. Hustype 2, hus 2-3. 1:200.

længste hus kan eventuelt have været endnu længere end de afdækkede fire fag. Det østligste fag tagbærende stolper afdækkedes således efter afsluttet udgravning af en gruppe amatørarkæologer. Da deres udgravning foregik ved håndkraft, blev dette ekstra lille felt af begrænset størrelse, hvorfor der teoretisk stadig er mulighed for at finde et femte og eventuelt flere fag mod øst.

Det lille langhus

Type 3: Et lille langhus i felt 1 bestod af fire fag af tætstillede stolpehuller med lidt større afstand til et femte fag (fig. 7). Huset har nok været 10-11 m langt med 2,3-2,6 m brede spænd indenfor de enkelte fag og 1,2-2,5 m's fagafstand. Småhuse af denne type kan ved en sammenligning med tilsvarende huse bl.a. fra Høje-Taastrup dateres til yngre bronzealder eller eventuelt tidlig førromersk jernalder (ca.1000-300 f.Kr).

Fig. 7. Hustype 3, hus 1. 1:200.

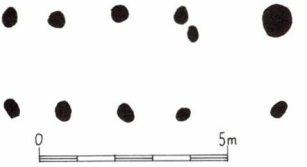

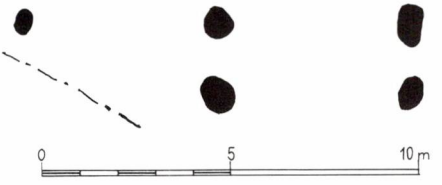

Fig. 8. Hustype 4, hus 5. 1:200.

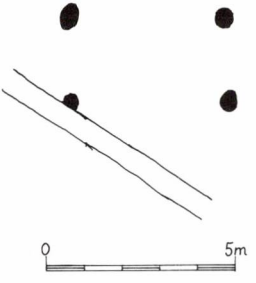

Fig. 9. Hustype 5, hus 10. 1:200.

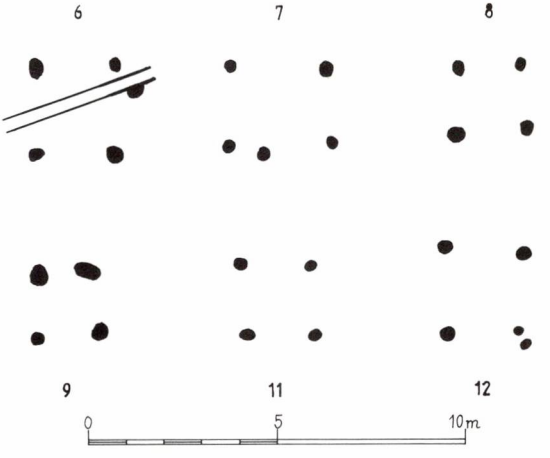

Fig. 10. Hustype 6 (staklader), hus 6, 7, 8, 9, 11, 12. 1:200.

Fig. 11. Huse af type 2 og 5 samt affaldsgrube anlagt oveni hinanden. 1:200.

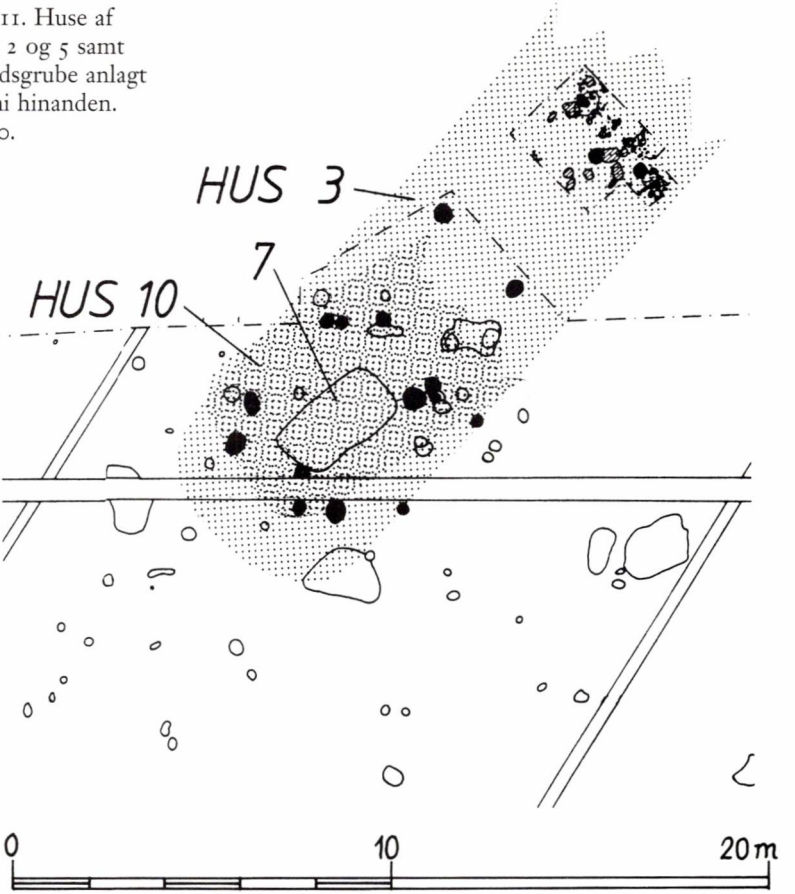

Type 4: Dette hus i felt 2 afdækkedes ikke fuldstændigt, men har antagelig bestået af tre fag tagbærende stolper med 1,8-1,9 m brede spænd og 5,1 m's fagafstand (fig. 8). Huset har nok været ca. 13 m langt. Det er en særlig hustype med tætstillede stolper indenfor stolpefagene, som ved sammenligning med andre huse fundet efter Rygård-udgravningen i Københavns amt må dateres til førromersk jernalder eller ældre romersk jernalder (ca. 300 f.Kr.-160 e.Kr.). Lignende huse, men med endnu længere fagafstand, er typologisk yngre.[2]

Type 5: I felt 1 fandtes et muligt 2-fags hus med 2,2-2,3 m brede fag og 4,1-4,2 m's fagafstand. At huset kan have haft flere fag udenfor det afdækkede område, kan dog ikke udelukkes. Med hensyn til dimensioner passer denne hustype nogenlunde sammen med type 2, men huset kan ikke have ligget på pladsen samtidig med det længste af disse, da 2-fags huset ligger indeni dette (fig. 9 og 11). Der må være tale om enten en forgænger eller en efterfølger til det andet hus.

Småhuse

Type 6: Endelig fandtes 6 omtrent kvadratiske småbygninger bestående af 4, evt. 5 stolper (fig. 10). De kaldes normalt staklader, og har måske været åbne bygninger med et tag over til høstakke e.lign. Stolpeafstanden varierer fra 1,25 til 2,8 m. Staklader findes i mange forskellige perioder.

Af selve bygningsmaterialet fandtes kun lidt. Tømmeret var naturligvis forsvundet, men i en affaldsgrube i langhuset af type 2 fandtes en del lerklining fra et tidligere hus.

KERAMIK

Der er fundet et ret stort keramikmateriale på Rygård-bopladsen. Dette stammer i overvejende grad fra affaldsgruber. Da alle gruber ikke er totalt udgravet, kunne der sikkert være fundet mere. Kun få lerkarskår er fundet i stolpehuller og næsten ingen i kogestensgruber. Materialet deler sig i to dele, en fra yngre bronzealder og en fra ældre romersk jernalder.

Fig. 12. Keramik fra grube 15, yngre bronzealder.

Fig. 12,4 og 12,5 se næste side.

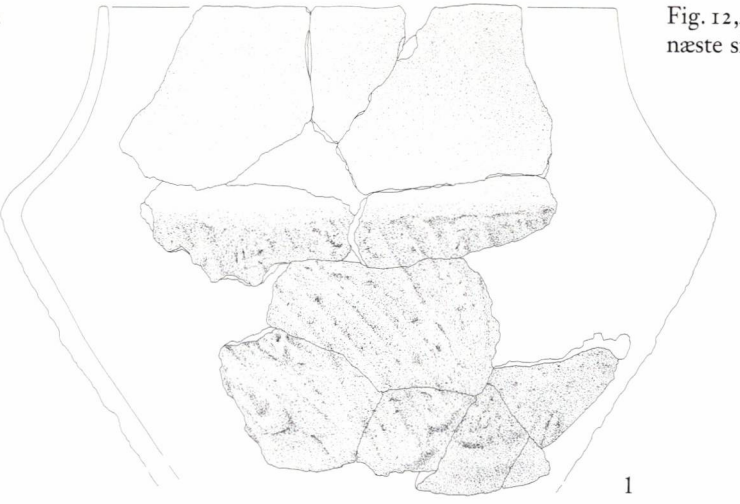

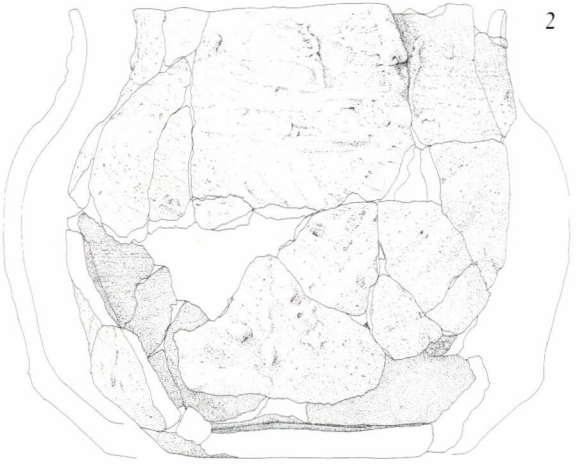

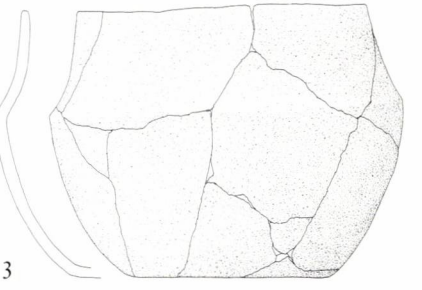

Bronzealderfund

En stor del af bronzealdermaterialet kommer fra én grube. Herfra stammer dele af mindst 40 lerkar (fig. 12). Et næsten helt lerkar (fig. 13) og mange større karflager udgør noget af indholdet. Såvel i denne som i de andre gruber er større eller mindre dele af grove beklaskede husholdningskar almindelige. Det drejer sig om lerkar, som inden brænding har fået påsmurt en grov, gruset lermasse, formentlig for ikke at glide ud af hænderne under brug. Sådanne husholdningskar med en simpel tøndeformet profil er beklaskede på hele overfladen undtagen på en smal stribe forneden ved overgangen til bund, hvor overfladen er glattet. En smal stribe ved mundingen kan også være afstrøgen uden beklaskning. Såvel lerkarret fig. 12,1 som et randskår fra samme grube har tæt under randen små cirkulære til aflange knopper.

En anden gruppe af lerkar udgøres af kar med ret skarpt bugknæk. Der er tale om dels konkav-konvekse kar med let indbuet overdel og svagt udbuet underdel, som fig. 12,2 , dels lerkar med mere kegleformet hals eller nærmest dobbeltkoniske lerkar (fig. 12,3; 14,1; 15,1; 16,1). Af de nævnte eksempler er karret fig. 12,3 groft, med glittet overdel og beklasket underdel.

En tredie gruppe indeholder nogle små lerkopper med simpel profil som fig. 12,4 og 17,1.

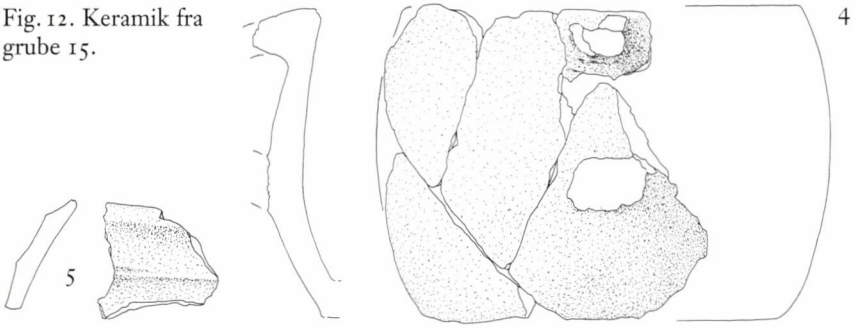

Fig. 12. Keramik fra grube 15.

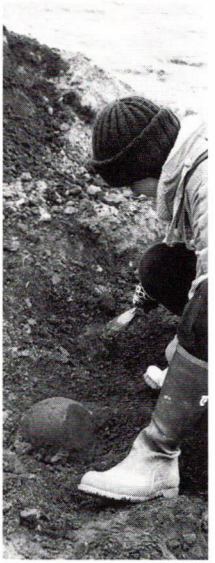

Fig. 13. Grube 15 under udgravning.

Ornamentik forekommer, men ikke hyppigt. Et enkelt sideskår er ornamenteret med tætstillede negleindtryk (fig. 14,2) og et med tætstillede fingerindtryk (fig. 17,2). Vulste med fingerindtryk findes på et beklasket lerkar (fig. 16,2). Fingerindtrykkene har måske samme praktiske funktion som beklaskning. Vandrette furer = kannelurer forekommer også i få tilfælde, f.eks. fig. 12,5.

Af særlige genstande i ler findes et stykke af et såkaldt sikar – et lerkarskår med tætstillede små huller (fig. 17,3). Tidligere mente man, at der var tale om en slags si, men da der ikke har været bund i denne type kar, er det spørgsmålet, hvad det egentlig har været brugt til.3 I ler foreligger også et par fragmenter af støbeforme (fig. 15,2).

Der er ingen tvivl om, at det omtalte materiale tilhører yngre bronzealder.[4] Såvel i grube 400 (se udgravningsplan) som i grube 15 findes

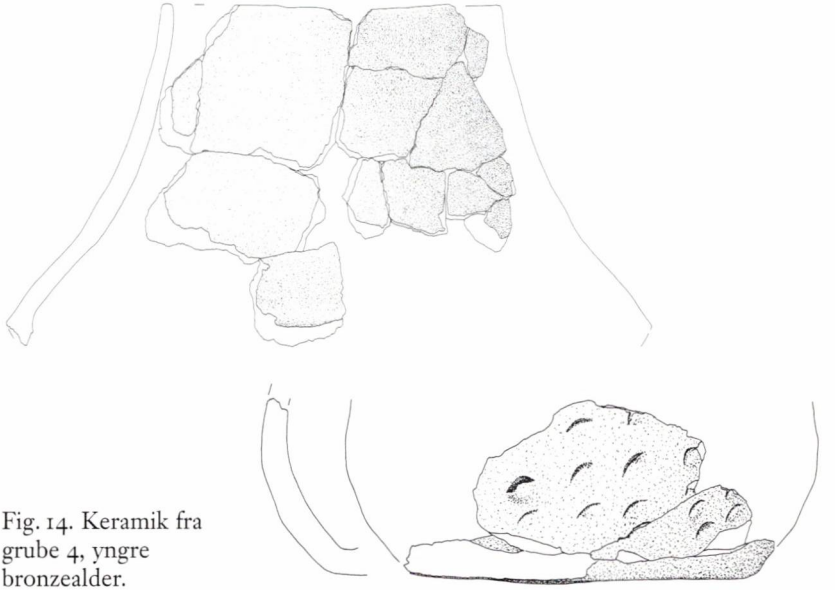

Fig. 14. Keramik fra grube 4, yngre bronzealder.

Fig. 15. Keramik fra grube 10, yngre bronzealder.

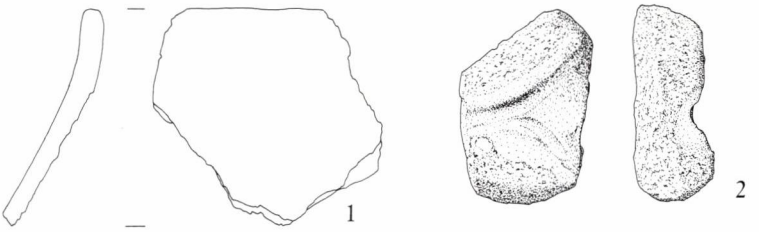

Fig. 16. Keramik fra grube 400, yngre bronzealder.

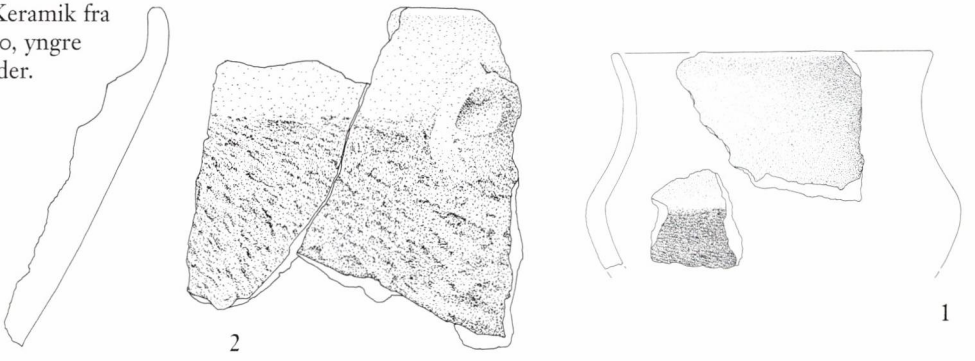

Fig. 17. Keramik fra grube 209, yngre bronzealder.

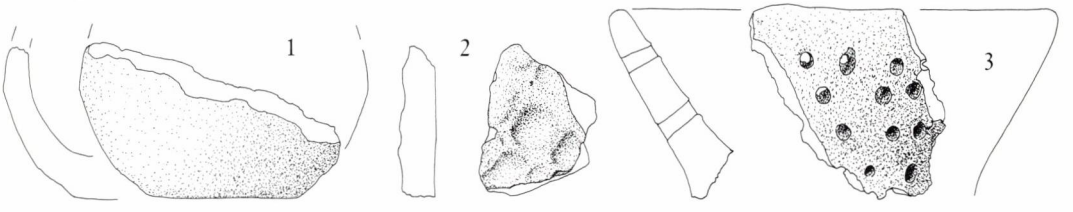

tidlige træk som f.eks forrådskarret med små knopper om mundingen og jævnt rundet side med indtrukken rand (fig. 12,1), skrå fingerindstrygninger i beklaskningen, udformning af profilen på f.eks. fig. 12,3 og 16,1 m.v. Alt sammen træk, som peger på en placering indenfor yngre bronzealders periode IV (1000-800 f.Kr.). I grube 15 findes imidlertid også kannelering, som er et træk, som især hører til i periode V (800-600 f.Kr.). Det samme gælder de små knopper nær randen, når de i stedet for cirkulære er blevet langovale. Grube 15 skal måske derfor placeres på overgangen mellem periode IV og V. Det kan være svært at indplacere de andre gruber snævert, men indholdet taler ikke imod, at de skulle være samtidige med grube 15.

Jernalderkeramik

Den overvejende del af jernalderkeramikken stammer fra tre gruber (470/529 – 532 – 559), hvoraf den ene er meget stor (over 12 m lang og ikke fuldt afdækket). Jernalderkeramikken er generelt af god kvalitet og som oftest fint magret. Det vil sige, at leret er tilsat fint sand. Glitning af keramikkens overflade er almindelig. Keramikken falder tydeligvis i to forskellige grupper. Karakteristisk for den ene er den jævnt rundede bug. Randene kan være facetterede og fortykkede, eventuelt fortyndede (fig. 18, 19, 20).

Jævnt rundet bug forekommer også i den anden gruppe, men særlig karakteristisk er bugknæk og tynde udadbøjede rande eller eventuelt afrundede og fortykkede rande (fig. 21). Indenfor begge grupper forekommer lerkar-typer, som har en lang levetid, og som kan være svære at datere snævert, når kun en del af lerkarret foreligger. Det drejer sig f.eks. om mindre husholdningskar med ikke fortykkede, lige afskårne rande og korte halse. Når der foreligger så store stykker af bugen som på fig. 19,1 og 21,1, er forskellen tydelig med den største bugbredde liggende tættere på randen på fig. 19,1 end på fig. 21,1, men randskåret fig. 19,2 kunne omtrent lige godt være fra begge grupper. Det kunne randskåret fig. 18,1 (grube 401) imidlertid ikke, da den store bugbredde tæt på halsen røber, at skåret tilhører samme periode som lerkarret på fig. 19,1.[5]

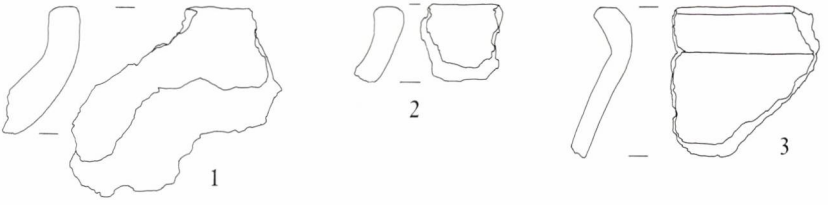

Fig. 18. Keramik fra grube 401 og 402, tidlig ældre romersk jernalder.

I begge grupper forekommer store lerkar med indtrukken munding og bred udfaldende rand (fig. 19,3 og 21,2). Lerkarret fra grube 470 har imidlertid stærkt udfaldende rand og rundet bug, medens lerkarret fra grube 532 har en ikke helt så udfaldende rand og en mere markeret bug.

Den første gruppe må placeres tidligt i ældre romersk jernalder (Liversage's Nissehøjfase – 1.halvdel af 1.årh.e.Kr.) eller på overgangen fra førromersk jernalder (omkring Kr.f.). Den anden gruppe må placeres sent i ældre romersk jernalder (Liversage's Hemshøjgårdsfase – ca. 1.halvdel af 2.årh.) eller på overgangen til yngre romersk jernalder (omkring 150/170 e.Kr.).[6] Yngre romertids træk er f.eks. karprofiler med bugknæk og udadbøjet, fortyndet eller afrundet rand som fig. 21,3 og 21,4. Indenfor den tidlige gruppe er det grube 470/529, som placeres på overgangen fra førromersk jernalder, medens grube 559 mere entydigt fremviser Nissehøjfasens træk, f.eks. den lille rundbugede skål med kort fortykket, facetteret rand (fig. 20,1).

Ornamentik

Af særlige kar kan fremhæves fig. 21,5, som er et lerkar af meget fint magret gods med et 1,1-1,4 cm bredt bugknæk og en plastisk liste knap 2 cm over bugknækket. Nøjagtige paralleller til dette stykke kendes ikke, men plastisk listeformet ornamentik findes i den nævnte sene periode indenfor ældre romersk jernalder (såvel som i tidligere perioder) og bugknækket i sig selv viser, at lerkarret er sent.

Den lille skål fig. 21,6 har 3-4 cm over det svagt markerede bugknæk en bred lav liste, som er klart afsat fra den øvrige side ved en rende på begge

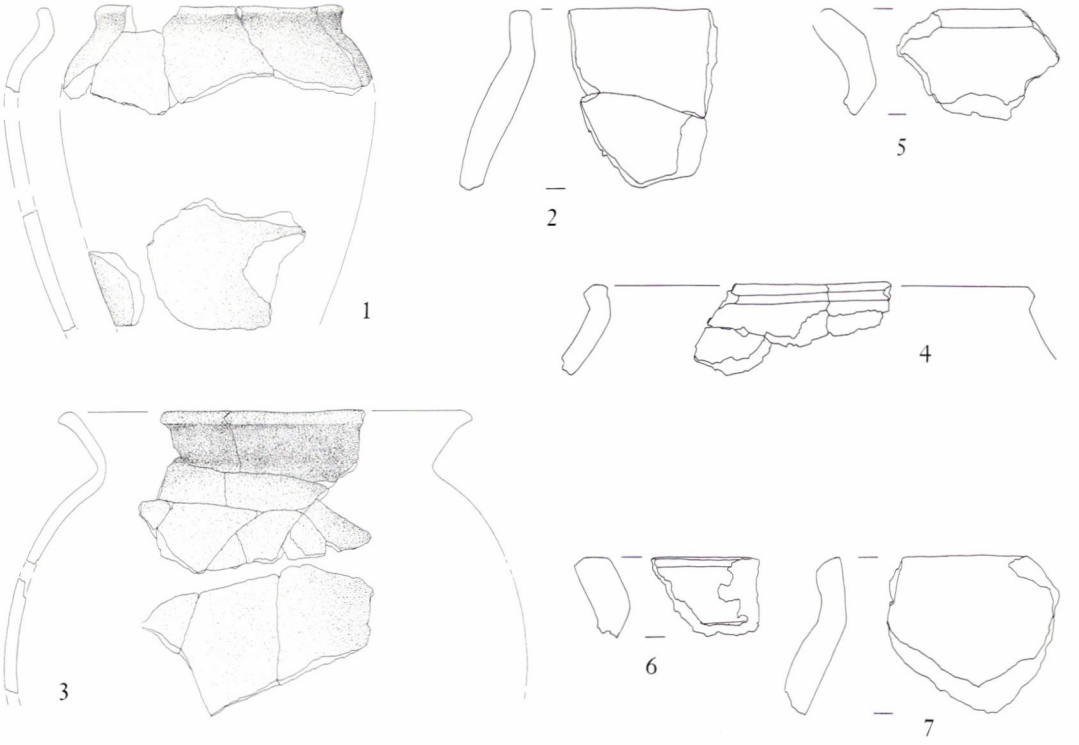

Fig. 19. Keramik fra grube 470/529, tidlig ældre romersk jernalder.

sider. Det er en form for ornamentik, som forekommer i Hemshøjgårdfasen.

Af øvrige ornamenterede skår forekommer ligeledes i den sene grube 532 tre skår med forskellige former for stregmønstre (fig. 21,4; 21,7-8), som alle har nære paralleller i sen ældre romersk jernalder.

Fig. 20. Keramik fra grube 559, tidlig ældre romersk jernalder.

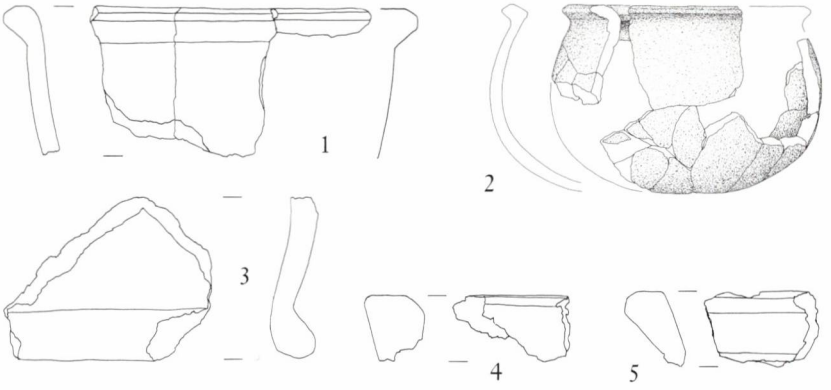

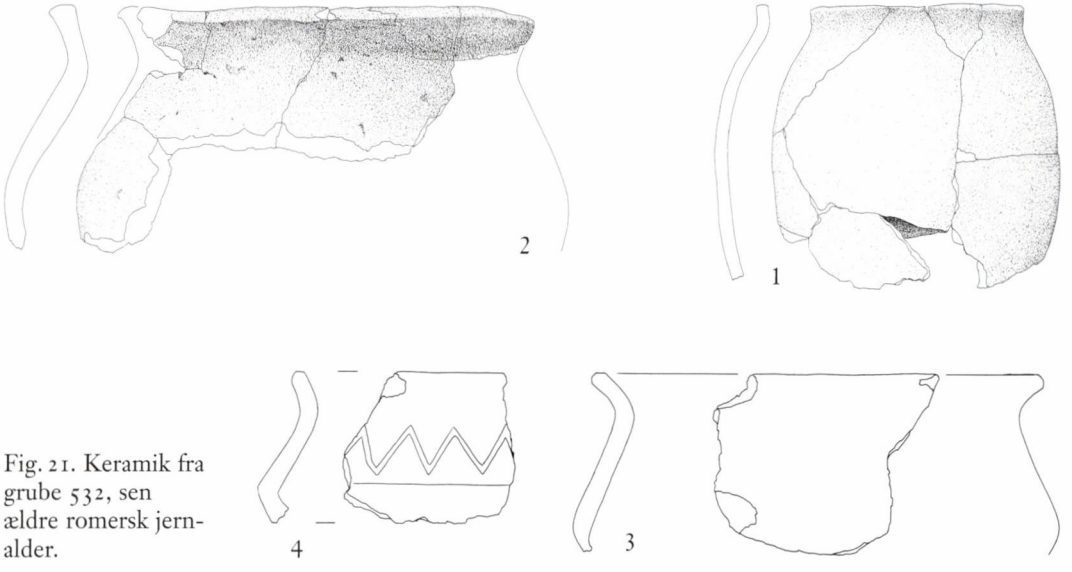

Fig. 21. Keramik fra grube 532, sen ældre romersk jernalder.

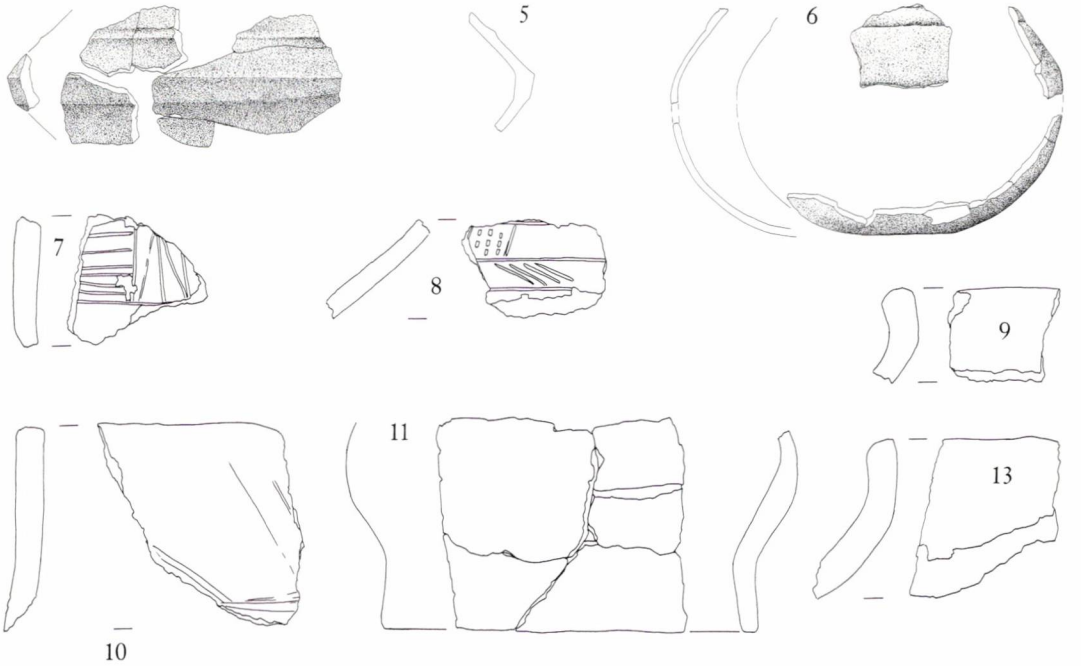

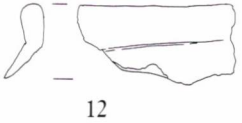

GENSTANDE AF FLINT OG STEN

Der er ikke gjort mange fund af flint og sten. Nogle genstande af flint er fremkommet som løsfund på marken. Det drejer sig bl.a. om fragmenter af tynd- og tyknakkede økser, skrabere, bor, afslag og flækker. I forvejen havde man kendskab til noget flint fra senneolitikum (slutningen af yngre stenalder, ca. 2400-1800 f.Kr.), bl.a. fladehuggede stykker, fra markerne omkring Rygård. I grube 15 fra yngre bronzealder er fundet en ildslagningssten, og i grube 247 fra samme periode er fremkommet en grov flækkekniv (fig. 22,1-2). Derudover foreligger fra flere gruber, knusesten, hvæssesten og brændt flint.

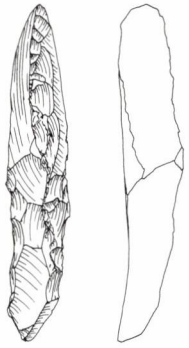

I grube 400 fra yngre bronzealder blev fundet en lille miniatureøkse i bjergart. Det drejer sig om en økse med skafthul og lige afsluttet kvadratisk nakke, som i form må tilhøre senneolitikum eller yngre bronzealder periode IV (fig. 22,3).

GENSTANDE AF METAL

Der er kun fundet to stykker metal i Rygård-udgravningen. Det ene er et simpelt lille stykke stangformet jern, måske fragment af en nål. Det andet stykke er mere interessant, idet det faktisk er udgravningens clou, selv om det ikke umiddelbart gav indtryk af at være noget særligt, da det blev fundet. Det var en rusten klump trefliget jern, som først ved røntgenfotograferingen og den efterfølgende konservering afslørede, at der sandsynligvis er tale om en hankeattache til en Østlandskedel (fig. 23) importeret fra Romerriget.[7] Sådanne bronzekar dateres indenfor tidsrummet ældre romersk jernalder periode B2 – yngre romersk jernalder periode C2 (ca. 70-310 e.Kr.) (fig. 24). Dette taler ikke imod en datering til sen ældre romersk jernalder, hvilket er dateringen på den keramikgrube, som hankeattachen er fundet i.

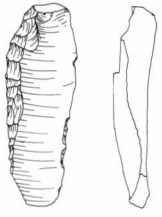

DATERING

Indenfor genstandsmaterialet foreligger som nævnt såvel genstande fra yngre stenalder og yngre bronzealder som fra ældre jernalder. De fleste af husene kan typologisk placeres indenfor tidsrummet førromersk jernalder – ældre romersk jernalder[8], medens ét hus sandsynligvis er opført i yngre bronzealder (hus 1).

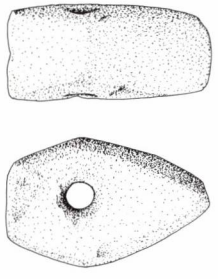

Fig. 22. Genstande af flint og sten: 1. ildslagningssten fra grube 15, 2. flækkekniv fra grube 247, 3. miniatureøkse fra grube 400.

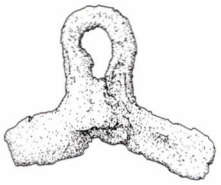

Fig. 23. Hankeattache til Østlandskedel fra grube 532.

Der foreligger nogle termoluminescens-dateringer (TL-metoden) foretaget på keramik og brændte sten[9]. Gennem TL-metoden dateres keramikken fra et stolpehul i hus 2 af type 2 til 60 e.Kr. ± 150 år. Det er det eneste hus, som er dateret ved hjælp af TL-metoden, da det som oftest er et problem at skaffe tilstrækkelig meget keramik til datering.

Det er altid spørgsmålet, om keramikken i et stolpehul daterer huset eller stammer fra en tidligere bebyggelse på stedet. I det aktuelle tilfælde kan hustypen kun generelt placeres i ældre romersk jernalder, medens TL-dateringen indsnævrer tidshorisonten. Det er imidlertid ikke til at afgøre, om keramikken så er samtidig med huset eller ældre, da der kun er lidt keramik fra dette hul, og det ikke blev bemærket, om det lå i stolpeaftrykket (= sandsynligvis samtidigt med huset) eller i stolpehulsfylden (= sandsynligvis ældre end huset, med mindre der er tale om et helt kar, som nedgravedes som offer, da huset byggedes). Huset af type 1 hører typologisk hjemme i førromersk jernalder eller i tidlig ældre romersk jernalder. Dette hus hører måske tidsmæssigt sammen med grube 470/529, som indeholdt et tidligt materiale fra overgangen førromersk-ældre romersk jernalder. Gruben med den lidt senere Nissehøj-keramik er måske så samtidig med husene af type 2, hvis keramikken i stolpehullet ellers er samtidig med husene.

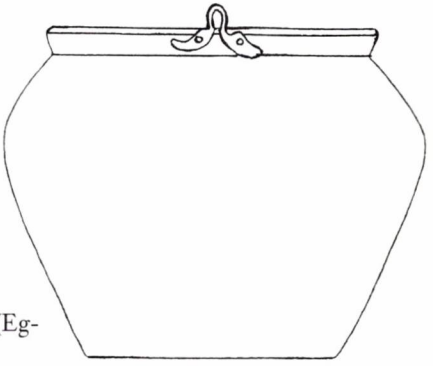

Fig. 24. Eksempel på Østlandskedel (Eggers 1951, Tafel 5, nr. 39).

Bosættelsesfaser

At der fandtes flere huse oveni hinanden på Rygård (som f.eks. fig. 11) viste, at der mindst var tale om to måske kontinuerlige bosættelsesfaser. Keramikken tyder på, at området sandsynligvis var beboet i et længere tidsrum i ældre romersk jernalder med keramik fra såvel den tidlige del som den sene. Nogle af husene kan som nævnt sandsynligvis placeres mere snævert end huset af type 5, som kan være samtidigt med de andre huse, eller ældre eller yngre. Stakladerne kan ikke dateres typologisk, men de plejer at være samtidige med langhuse og at høre sammen med sådanne som en del af en gårdsenhed.

Ældre end husene fra romersk jernalder er imidlertid sandsynligvis hus 1. Den typologiske datering til yngre bronzealder stemmer overens med keramikmaterialet fra flere gruber.

Øvrige dateringer

Udover oldsagsdateringer, typologiske og TL-dateringer af husene foreligger yderligere nogle TL-dateringer. Grube 7, som lå indeni to forskellige huse (fig. 11), indeholdt i hvert fald et par typiske yngre bronzealders lerkarskår med kannelurer. Varmepåvirkede sten og lerklining fra gruben er dateret (OSL-dateret) til henholdsvis 490 f.Kr. ± 150 år og 500 f.Kr. ± 150 år, eller med andre ord en datering til yngre bronzealder. Keramik fra gruben er TL-dateret til tidlig ældre romersk jernalder. Hvis husene som antaget er fra ældre romersk jernalder, og gruben er anlagt i yngre bronzealder, er det ene hus efter det andet altså placeret ovenpå gruben i ældre romersk jernalder. Det er derfor ikke usandsynligt, at der også er kommet keramik fra denne periode i gruben.

Et af de nævnte ildsteder i kulturlaget i felt 1 indeholdt også keramik fra yngre bronzealder, og en ny datering (OSL) siger 460 f.Kr. ± 150 år.

Endelig foreligger der en TL-datering af sten (610 f.Kr. ± 180 år) og af keramik (630 f.Kr. ± 180 år) fra grube 15, som jo indeholdt megen keramik fra yngre bronzealder. Når man tager TL-dateringens usikkerhedsmargen med i betragtning, passer den arkæologiske datering udmærket med TL-dateringen.

De forskellige fund fra Rygård viser, at der i dette område har været bosættelse siden et tidligt tidspunkt i yngre stenalder. Bosættelsen har indenfor det undersøgte område ikke været kontinuerlig fra yngre stenalder til romersk jernalder, men der er vidnesbyrd om i det mindste tilstedeværelse af mennesker fra forskellige perioder siden yngre stenalder.

På trods af genstande fra såvel yngre stenalder som yngre bronzealder er der kun erkendt ét hus fra yngre bronzealder, medens de fleste huse må placeres i ældre romersk jernalder (evt. førromersk jernalder). Dette kan skyldes det undersøgte områdes ringe bredde. Der vil antagelig kunne findes flere bronzealderhuse udenfor det undersøgte område. Stenalderhusene er generelt sværere at erkende, især hvis kun stolpehuller fra de tagbærende stolper er bevaret. I så fald kan det eneste tegn på et såkaldt toskibet hus med en række tagbærende stolper ned midt igennem huset f.eks. være tre stolpehuller på række, hvilket uden dækkende kulturlag er yderst vanskeligt at erklære for resterne af et hus.

Landsby eller enkeltgård?

De fleste af husene stammer således fra ældre jernalder, og de repræsenterer flere faser af en bebyggelse. Om der har ligget en landsby eller måske bare en enkelt gård bestående af flere samhørende huse, kan ikke afgøres, før der er foretaget yderligere udgravning. De forskellige anlægstyper er helt normale for bopladser fra bronze- og jernalderen: huse, affaldsgruber og kogestensgruber. Dertil kommer det mulige fyr fra en pottemagerovn, som naturligvis kendes fra bopladser, men ikke findes så ofte.

Såvel syd som nord for Rygård konstateredes i 1982 i den opgravede naturgasgrøft flere steder bopladsgruber. De kan imidlertid ikke nærmere dateres end til oldtiden. Øst for Gl. Holte – mellem Gl. Holtetoften og Øverødvej – fandtes i 1984 ved en prøveundersøgelse nogle affaldsgruber og stolpehuller fra yngre bronzealder. Bebyggelsen har sandsynligvis fortsat ud under Øverødvej og ind under Gl. Holte skole. Denne bebyggelse kan have eksisteret samtidig med bronzealderbebyggelsen på Rygård. Fra

yngre bronzealder stammer også et gammelt fund af et bronzesværd fremkommet i det lavtliggende eng- og moseområde mellem Gl. Holte og Sandbjerg. Derimod er der ikke kendskab til nogen jernalderfund i området.

Oldtidens spor i Københavns Amt

Rygårdudgravningen bekræftede, at det er muligt at erkende spor af huse fra oldtiden i Københavns amt.[10] Metoden med at afdække store flader med en gravemaskine viste sig at være yderst velegnet til bopladsudgravninger. På grund af mange års pløjning af jorden over bopladserne er deres kulturlag efterhånden pløjet op. Især på Sjælland og Fyn er kulturlagene fra bronze- og jernalderen forsvundet på grund af den intensive dyrkning. Den nemmeste og hurtigste måde at danne sig et overblik over en boplads med dens forskellige typer af anlæg er derfor ved at afgrave al mulden. Tilbage står så de anlæg, som har været gravet helt ned i undergrunden, bl.a. stolpehuller. Man kunne have frygtet, at også alle stolpehuller var pløjet væk, men heldigvis har de tagbærende stolper været gravet så dybt ned, at de i hvert fald er bevaret. Væg- og hegnsstolper er derimod ofte bortpløjet.

Selv om vi således ikke i dag kan gå ud og afdække en hustomt med lergulv, ildsted og husgeråd på grund af bopladsernes nedpløjning, kan vi ved at fjerne al mulden fra en boplads til gengæld få et godt overblik over bopladsens struktur. Metoden giver mulighed for afdækning af meget større arealer end tidligere, og det er andre problemstillinger, som kan belyses. Den nye metode, som blev taget i brug ved Rygårdudgravningen, er siden videreudviklet, og anvendes nu med gode resultater i resten af Københavns amt.

Vidnesbyrd om international kontakt

Udgravningens mest usædvanlige fund var hankeattachen fra en Østlandskedel. Metal er sjældent til stede i affaldsgruber, sandsynligvis fordi man har genanvendt ødelagte metalgenstande. Dertil kommer, at Østlandskedler normalt findes i grave og ikke på bopladser (selvom de naturligvis i første omgang har været anvendt på sådanne).

Tilstedeværelsen af en del af en Østlandskedel vidner dels om kontakt

til Romerriget – selv om kontakten nok ikke er varetaget fra denne boplads – dels om et relativt velstående samfund, som havde overskud til at anskaffe sådanne luksusvarer.

Det politiske magtcenter på Stevns

Det er sandsynligt, at denne importgenstand er nået til Danmark via Stevns, hvor et importcenter så småt viser sig i ældre romersk jernalder og rigtig giver sig til kende gennem rige gravfund i yngre romersk jernalder. Kedlen kan således være udtryk for en form for gensidig afhængighed i forhold til dette center. Det er teorien, at den politiske ledelse på Stevns uddelte importerede luksusgenstande til lokale høvdinge for at skaffe sig loyale undersåtter, som skulle støtte det politiske styre og sandsynligvis stille mandskab i tilfælde af krig.[11] Desuden var ledelsen på Stevns nok også afhængig af, at der blev leveret et overskud af korn, huder, måske fisk og andre genstande, som kunne bruges i handlen med Romerriget og dets provinser.

Rygård har med sin geografiske beliggenhed formentlig ligget udenfor den zone, som var stærkest knyttet til det politiske centrum på Stevns. Alligevel nåede mindst én importeret genstand til pladsen. Dette vidner dels om udveksling over større afstande, dels måske om tilknytning/afhængighed i forhold til Stevnscentrets undercentre ved overgangen til yngre romersk jernalder. Hvad der skete siden, ved vi ikke. Måske flyttede bebyggelsen et andet sted hen. Dette har været helt normalt i jernalderen.

De senere landsbyer i området

Den jernalderbebyggelse, som findes ved Rygård, kan sagtens være flyttet rundt indenfor det nærmeste område gennem resten af jernalderen for senere i tidlig middelalder at lægge sig fast omkring Øverød eller Gl. Holte, som begge ligger indenfor 1 km fra Rygård. Dette kan bare ikke bevises, bl.a. af den grund, at meget af den forhistoriske bebyggelse i disse områder er ødelagt af nyere bebyggelse. Det vil imidlertid nok kunne lønne sig at udgrave mere omkring Rygård for at få et fuldstændigt billede af den bebyggelse, som har vist sig indenfor naturgastracéet. Det gælder også de øvrige bopladser, som foreløbig kun har givet sig til kende i naturgasgrøften, men hvor de omgivende arealer netop ikke er ødelagt af

Fig. 25. Udsnit af arkæologisk periodeoversigt fra yngre stenalder (neolitikum) til vikingetiden. (Kilde: »Danmarks længste Udgravning«, 1987).

År	Periode			
1050				
	Vikingetid	yngre		
900				
		ældre		
800				
	Germansk jernalder	yngre	3	Jernalder
			2	
			1	
575				
		ældre		
400				
	Romersk jernalder	yngre	C3	
			C2	
			C1	
160				
			B2	
		ældre	B1	
0				
	Førromersk (keltisk) Jernalder	III_a^b		
		II		
		I		
500				
	Yngre bronzealder	VI		Bronzealder
		V		
		IV		
1000				
	Ældre bronzealder	III		
		II		
		I		
1800				
	Dolktid/Hellekistetid/Senneolitikum	C		Neolitikum
		B		
2400		A		

nyere bebyggelse. Der skulle derfor stadig være mulighed for at få et godt indtryk af bronze- og jernalder-bebyggelsen omkring Rygård ved fortsatte arkæologiske udgravninger.

LITTERATUR

Bjørn, Arne 1960: Pottemagerens hus. Skalk nr.1.

Draiby, Bente 1985: Fragtrup – en boplads fra yngre bronzealder i Vesthimmerland. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1984, 127-216.

Eggers, H.J. 1951: Der römische Import im Freien Germanien. Atlas der Urgeschichte Bd. 1. Hamburg.

Hedeager, Lotte 1978: Bebyggelse, social struktur og politisk organisation i Østdanmarks ældre og yngre romertid. Fortid og Nutid, bind XXVII, hefte 3.

Jensen, Jørgen 1967: Voldtofte-fundet. Bopladsproblemer i yngre bronzealder i Danmark. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1967, 91-154.

Liversage, David 1980: Material and Interpretation. The Archaeology of Sjælland in the Early Roman Iron Age. Publications of the National Museum. Archaeological-Historical Series I Vol.XX.

Lund Hansen, Ulla 1987: Römischer Import im Norden. Nordiske Fortidsminder, Serie B, bind 10.

Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat, 1987: Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgassens vej 1979-86. Nationalmuseet og de danske naturgasselskaber (udg.).

NOTER

Keramikken er tegnet af Kenneth Faye Paulmann. De fleste randskår og større skårflager fra jernalderen er gengivet, medens kun et udvalg af bronzealderkeramikken er afbildet.

Alle udgravninger foretaget i forbindelse med naturgasnettets etablering er kort beskrevet i »Danmarks længste udgravning«, 1987.

1. Bjørn 1960, 11 ff.
2. En statistisk analyse af sådanne huse og opdeling i to kronologiske typer er foretaget af stud.mag. Svend Jensen og stud.mag. Svend Stokholm. Analysen er endnu ikke publiceret.
3. Draiby 1985, 191.

4. Draiby 1985 og Jensen 1967 indeholder de nyeste og mest udførlige beskrivelser af yngre bronzealders bopladsmateriale.
5. Fra grube 401 foreligger også et andet randskår (fig. 18,2), som bortset fra den lige afskårne rand mest minder om lerkarskår fra yngre bronzealder med den indadbøjedede profil. Lignende skår er fundet i grube 1236 på Stuvehøjområdet i Ballerup kommune. Her fandtes de i kontekst med keramik fra en overgangsfase mellem førromersk og ældre romersk jernalder.
6. Liversage's publikation fra 1980 er den eneste samlede gennemgang af sjællandsk bopladsmateriale fra ældre romersk jernalder. Se også kronologiskema hos Lund Hansen 1987, 30.
7. Lund Hansen 1987, 48, 61, 69, 87, 401. Stykket fra Rygård placeres af Ulla Lund Hansen indenfor ældre romersk jernalder (formentlig p.gr.a. keramikken).
8. En publikation om huskronologi i Københavns amt er under udarbejdelse ved forfatteren, Svend Jensen og Svend Stokholm. Da vi fandt Rygård-bopladsen havde vi kun den jyske huskronologi at støtte os til, og TL-dateringerne (jfr. nedenfor) i forbindelse med de arkæologiske dateringer af oldsagsmaterialet har derfor været meget væsentlige for husdateringerne på Sjælland og dermed for vores opfattelse af en noget anden huskronologi end den jyske.
9. Vagn Mejdahl fra Nordisk laboratorium for Termoluminescens-datering, Risø, har foretaget en række termoluminescens-dateringer på materialet. Princippet i denne metode er, at man måler den radioaktive strålingsenergi, som er opsamlet i mineraler som kvarts og feldspat siden sidste opvarmning til mindst 500 grader. Metoden kan anvendes til datering af materialer, som indeholder kvarts og feldspat, f.eks. keramik. Dateringen fortæller således f.eks. hvornår et lerkar blev brændt i pottemagerovnen eller hvornår et hus brændte ned (brændt lerklining eller lergulv). I sin nyeste udformning kaldes denne dateringsmetode for OSL-dateringen.
10. Siden har vi undersøgt ca. 600 hustomter fra forskellige perioder i Københavns amt.
11. Lotte Hedeager 1978.

Hvor lå Holte?

En arkæologisk eftersøgning af middelalderlandsbyen Holte

Af Jette R. Orduna

Baggrunden for de arkæologiske undersøgelser i Gl. Holte

I anledning af at Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune i 1992 kan fejre 50 års jubilæum, har Selskabet og Søllerød Museum ønsket at foretage en arkæologisk undersøgelse af bebyggelsesudviklingen i Gl. Holte. I forbindelse med jubilæet arrangeres udstillingen »Samlerglæder« på Gl. Holtegaard i foråret 1992 og her indgår resultaterne fra de arkæologiske udgravninger som en del af udstillingen, der viser Selskabets arbejde igennem årene.

Formålet med de arkæologiske undersøgelser i Gl. Holte var at datere landsbyen Holtes faste etablering på stedet samt at følge gårdenes bebyggelsesudvikling. Projektet fik opbakning fra forskellige institutioner, blandt andre Nationalmuseet, idet man kun kender meget lidt til bebyggelsesstrukturen på landet i middelalderen.

Udgravningerne, der var planlagt til at forløbe over tre sæsoner, indledtes i 1989 med en prøveundersøgelse, hvor man udlagde smalle grøfter vest for Gl. Holtegaard og fortsatte i 1990 med større undersøgelsesfelter spredt over et større område. En planlagt fortsættelse af projektet i 1991 blev aflyst. De grønne anlæg omkring Gl. Holtegaard var af flere grunde ideelle til arkæologiske undersøgelser. Området er fri for bebyggelse, det er relativt simpelt at genetablere plænen, der omgiver Gl. Holtegaard og sidst, men afgørende er, at det fra matrikelkortene i 1794 og 1811 er kendt,

Mange skolebørn deltog i udgravningerne foran Gl. Holtegaard i 1990. Museet/ Vedbækfundene indbød kommunens skoler til at anvende en historietime til deltagelse i de arkæologiske undersøgelser.

at det var her landsbyens gårde lå og dermed sandsynligvis ligeledes den middelalderlige bebyggelse. Det er almindeligt accepteret, at landsbyerne bliver stationære i den tidlige middelalder, og det middelalderlige bebyggelsesmønster ville dermed kunne genfindes under de gårde, der på foranledning af H.N. Andersen blev revet ned i 1906.

De arkæologiske undersøgelser blev finansieret af Søllerød Museum samt af tilskud fra Bikuben Lyngbys Fond, Simon Spies Fonden, Christian Nielsens Fond, Det Østasiatiske Kompagnis Almennyttige Fond og Augustinus Fonden.

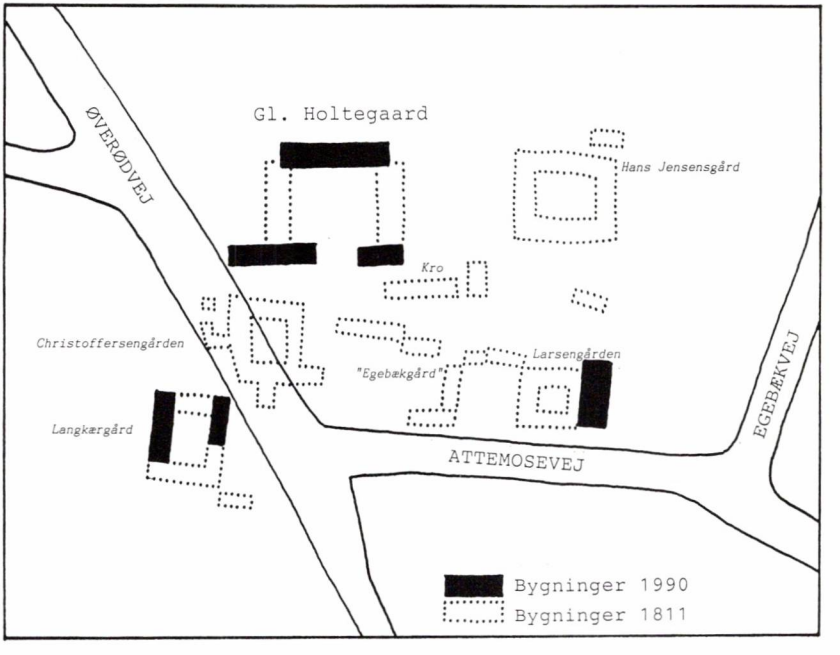

Oversigtskort over gårdmandsbydelen »Store Holte« omkring Gl. Holtegaard med det nuværende vejforløb indtegnet.

Landsbyernes placering i landskabet

Gennem de sidste ca. 50 år er der foretaget flere større arkæologiske undersøgelser af landsbyer fra jernalder og vikingetid (500 f.K. til ca. 1050 e.K.). Et væsentligt resultat af disse undersøgelser har vist sig at være, at landsbyerne i denne periode ikke var stationære, det vil sige, de med et til to hundrede års mellemrum flyttede nogle få hundrede meter, men forblev indenfor den gamle landsbymark.[1]

Landsbyernes navne kan være medvirkende til at datere en landsbys

Landsbynavne

opståen. Endelser som -løse, -lev og -sted henføres af stednavneforskere til perioden umiddelbart før vikingetiden og er ensbetydende med bebygget område. På baggrund af de vikingetidige danske bosættelser i England, henføres endelser som -by, -tofte og -torp til vikingetiden (ca. 700-1050). Til middelalderens tidlige del (1000-1100-årene) placeres endelser som -rød, -holt, -skov, -have og -løkke. Disse endelser vedrører alle skov, enten rydning eller indhegning heraf og synes dermed at høre hjemme i en ekspansiv periode, hvor bebyggelsen er trængt ind i tidligere skovområder. Netop på grund af stednavnet kan landsbyen Holte dateres til den tidlige middelalder på linie med Søllerød, Trørød og Øverød. Stort set hele Nordsjælland må opfattes som et rydningsområde, selv om der er fundet bopladser fra oldtiden og især bronzealderen (1800-500 f.K.), hvor man ligeledes ryddede skove og opdyrkede jorden, sålænge den gav et passende udbytte, hvorefter man flyttede og begyndte forfra.

Overgangsperioden fra vandrelandsby til stationær landsby omkring år 1000 er endnu ikke arkæologisk veldokumenteret, idet der ikke foreligger undersøgelser af landsbytomterne og -markernes udvikling i denne periode. Der er endnu ikke fundet nogen samlet forklaring på, hvorfor landsbyerne bliver stationære, og der er flere teorier om dette forhold. Baggrundene formodes at variere fra landsby til landsby, men for nærværende er det ikke muligt at foretage en vægtning.

Middelalderlandsbyen i arkæologien

Udover en overordnet strukturering, hjulplovens indførsel og, med kristendommen, kirkernes opførelse, er der givetvis andre betragtninger, der må holdes for øje. Beklageligvis har det i Danmark endnu ikke været muligt at frilægge en middelalderlandsby i sin totale udstrækning, kun enkelte gårdtomter er udgravet, og som regel har de været placeret i hedeområder, hvor der ikke har været bebyggelse siden gården, respektive landsbyen, blev nedlagt i 13-1400-årene.

På Fyn og Stevns er der foretaget flere arkæologiske undersøgelser i eksisterende landsbyer[2] i form af mindre udgravningsfelter, placeret i og udenom den nuværende landsby med henblik på dels en afgrænsning af

landsbyen og dels en datering af grundlæggelsestidspunktet. Ved disse undersøgelser viste det sig, at den aflejrede kulturjord var mellem 0,5 og 1 m tyk, og at der nederst i aflejringen fremkom Østersøkeramik; keramik, der på grund af karformen, der kræver en ovn og ikke et ildsted, og dekorationer er slavisk inspireret (Mecklenburg-området), men fremstillet i Danmark. Keramiktypen er meget udbredt i Østdanmark i perioden 800-1300 og let genkendelig. De fynske landsbyers opståen kunne på baggrund af termoluminescensdatering[3] af keramikken samt C14-datering[4] af brændt træ og knogler opsplittes i landsbyer grundlagt omkring år 1000 og landsbyer grundlagt i 1200-årene.[5]

LANDSBYSTRUKTUREN

Om man var fæstebonde, bryde (forvalter) eller selvejer i den enkelte landsby betød kun lidt i det daglige arbejde. Alle måtte de underkaste sig dyrkningsfællesskabet, som det er kendt fra landskabslovene. Dyrkningsfællesskabet betød ikke, at alle i en landsby hjalp hinanden, det enkelte individ dyrkede sine egne tildelte agre, men man havde fælles græsningsarealer til kvæg. Først med udskiftningen i slutningen af 1700-årene fik bonden råderet over et nøje afgrænset område.

Toften

Hver gård i en middelalderlig landsby lå på et jordstykke kaldet toften, hvis størrelse afhang af familiens sociale placering i landsbysamfundet. På den indhegnede tofte lå, udover gården med dens stuehus og staldlænger, grubehuse, hvori trællene boede, eventuelt et smedeværksted samt køkken- og frugthave (kål- og abildgård).

Tofterne lå omkring eller langs en fælles åben plads, forten, der havde funktion som et torv i en by, eller ved en vej. På forten placerede man gadekæret og bystævnet, og det var her, man mødtes for at planlægge fællesaktiviteter og bilægge stridigheder. Her var ligeledes et indhegnet fællesareal til landsbyens kvæg. I denne sammenhæng er Gl. Holte en reguleret vejforteby, hvilket betyder, at gårdene ligger omkring en bred

vej, i hvis midte forten var placeret. Denne landsbystruktur er almindelig på Nordsjælland og især i Odsherred.

Huskonstruktioner

Om de middelalderlige (1050-1500) huskonstruktioner ved vi meget lidt. Gårdene blev ofte bygget af kraftigt egetømmer i bulkonstruktion, det vil sige bindingsværk med vandretliggende planker mellem stolperne, hvor der var adgang til træ. I mere skovfattige områder, opførte man bindingsværkshuse på en stensyld, enten med midtsuler, der bar taget eller med tagbærende stolper i væggene. Tavlene mellem bindingsværket blev udfyldt med lerklining, der blev klasket på grenflet. Taget var som oftest af strå, men kunne også være af spån eller tang. Endelig kunne gårdene opføres som bindingsværk med teglsten i tavlene og i senmiddelalderen med tagtegl. De to sidstnævnte byggemetoder har holdt sig til vor tid, mens bulhusene blev for kostbare i et land som Danmark, hvor der blev drevet rovdrift på skovene.

LANDSBYEN HOLTE I DE SKRIFTLIGE KILDER

Som allerede nævnt, stammer navnet Holte i følge stednavneforskerne fra sen vikingetid/tidlig middelalder.[6] Men vi kender først landsbyen Holte i Søllerød Sogn i en skriftlig kilde fra omkring 1370: Roskildebispen Niels Jacobsen Ulfeldts Jordebog. Heraf fremgår, at der i Holte var syv gårde og to ødegårde, og af disse i alt ni gårde skilte een sig ud som væsentlig større end de øvrige.[7]

Den store Matrikel

Næste pålidelige fortegnelse over sognets landsbyer stammer fra 1688 – Den Store Matrikel, som kongen lod udføre som baggrund for en retfærdig beskatning. Ved dette tidspunkt var der kun syv gårde, men atter her en, der var væsentlig større end de øvrige: Holtegaard med 17 tdr. land. Den næststørste gård »nr. 2« var på godt 12 tdr. land, mens de øvrige fem havde et tilliggende på mellem 4 og 5 tdr. land.[8] Ud over de syv gårde var der tolv huse, der beboedes af »Enkedronningens« husmænd (hele sognet tilhørte Kronen, i 1688 enkedronning Sophie Amalie) samt otte

Stuehuset på Christoffersengården fotograferet fra nordvest. Gårdens datter, Marie Christoffersen (1872-1911) er nr. 2 fra v., de øvrige er tjenestefolk på den store gård. Foto ca. 1885-90.

huse, hvor husmændene, der arbejdede på Holtegaard, boede. Fra et kort fra 1794 ved vi, at »Dronningens Husmænd« boede på østsiden af den nuværende Gl. Holtegade, mens »Gaardens Husmænd« boede på vestsiden.

I 1698 blev Holtegaard overtaget af Johan Berend Clodi. Han købte den af Kronen (den blev altså selveje, som den eneste i landsbyen), og han

fik monopol på bryggerivirksomheden i sognet mod at aftage sognets landgildekorn til fremstillingen af øl og brændevin til højeste pris.[9]

(Gl.)Holte i nyere tid

Den 11.oktober 1746 nedbrændte fire gårde i Holte.[10] Gårdene blev betegnet således: Gård nr. 2 tilhørende Jens Hansen, nr. 4 tilhørende Lars Nielsen, nr. 5 Anders Bendsen og nr. 6 tilhørende Lars Nielsen. Gårdene er sandsynligvis identistiske med Langkærgård, Christoffersengården, Egebækgård og den såkaldte Anneksgård, hvis beliggenhed ikke kendes fra det senere kortmateriale.[11] Genopbygningen af gårdene blev støttet af Rentekammeret, der dels bevillegede skattefrihed, dels finansierede indkøb af egetømmer, stolper, sidebånd, tækkekæppe m.v. Materialeangivelsen viser, at gårdene var bindingsværksgårde med stråtag.

Thurah og Holtegaard

I 1755 købte arkitekten Laurids de Thurah Holtegaard, og året efter nedrev han den gamle forfaldne bindingsværksgård og opførte den nuværende hovedbygning i senbarokstil ovenpå de gamle fundamenter.[12] Derudover istandsatte han den til gården hørende kro. Thurahs bygningskompleks kendes fra brandtaksationen i 1780, hvor man ud fra bygningsbeskrivelsen, antal af rum og angivelsen af fag kan rekonstruere de enkelte bygninger.[13]

Om kroen på (Gl.)Holtegaard er der kun sparsomme oplysninger, men den blev sandsynligvis opført omkring 1660. Til kroen hørte en ko- og hestestald for de rejsendes dyr, samt en kornmølle og et bryghus. Møllen lå mellem bryghuset og stalden og blev anvendt til at knuse kernerne på det korn, fortrinsvis hvede, der blev brugt ved fremstillingen af øl og brændevin. Der var formentlig tale om en meget simpel hestemølle: I underetagen trak en eller flere heste eller okser mølleanlægget, som var i overetagen, hvor kornet blev hældt i kværnen og knust. Bryghuset, hvortil der også hørte et brændevinsbrænderi, var sandsynligvis i to etager. Uden for bryghuset stod »støben«, hvor kornet blev lagt i vand, for at en spiring kunne begynde. Derfra blev kornet hejst op på »maltloftet« til spiring og tørring.[14]

»Holte flytter«

Med anlæggelsen af den ny Kongevej fra København over Hørsholm til

(Gl.) Holte: Store og Lille Holte efter de ældste matrikelkort (1794) og 1811, fra Jens Johansen: Fra Seks landsbyer til syv Bydele, 1988.
Gl. Holtegaard (matr.nr. 1), Langkærgård (matr.nr. 2), Christoffersengården (matr.nr. 3), Egebækgård – udflyttet 1794 (matr.nr. 4), Larsengården (matr.nr. 5), Hans Jensengård (matr.nr. 6).

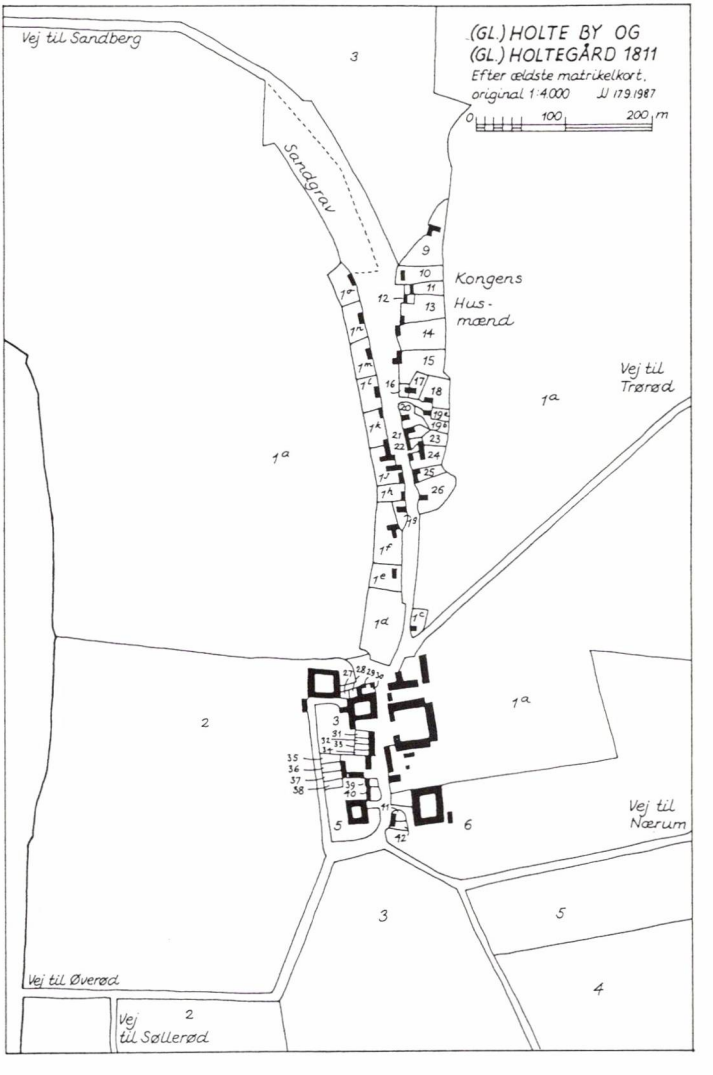

Fredensborg i 1764 kom der efterhånden færre rejsende ad den gamle »landevej« nordpå over (Gl.)Holte og dermed færre gæster på Holtegaards kro. Ved folketællingen 1787 fungerede kroen stadig, men året efter blev den flyttet ned til Kongevejen ved Røjels Bom sammen med bryggeriet. Her blev en ny kro åbnet under navnet »Ny Holte Kro og Brænderigaard«.[15] Dermed var grundstenen lagt til den langt senere fremvoksende bydel Ny Holte, der i dag bærer navnet Holte. Det oprindelige Holte fik derefter navnet »Gamle« påhæftet.

Holte i de ældste folketællinger

(Gl.)Holte bestod ved 1787-folketællingen af fem gårde foruden (Gl.)Holtegaard. Dertil kom en lang række huse langs Holtegade, hvor Kongens Husmænd og Holtegaards daglejere boede.[16] I alt var der dette år 235 indbyggere i Gl. Holte. I forhold til matriklen 100 år tidligere, 1688, var der altså en gård mindre i Holte 1787. Ved folketællingen 1801 var der i Holte fem gårdmænd og 46 husmænd og småhåndværkere. I alt var der 263 indbyggere i byen.[17]

På det ældste kort over Gl. Holtegaards jorder fra 1794, sammenholdt med det ældste matrikelkort over Gl. Holte fra 1811, ses gårdenes indbyrdes placering omkring Gl. Holtegaard. Desuden er de gamle (og i 1794 ikke længere fungerende) krobygninger med stald, mølle og brænderi angivet. Langs Gl. Holtegade ses rækken af husmandssteder og daglejerhuse. Samme år som opmålingen blev foretaget var Egebækgård udflyttet fra landsbyen. Gårdens bygninger var blevet opdelt i fem landarbejderboliger, der ved matrikuleringen i 1811 fik numrene 31-35. Anneksgården, der allerede var væk i 1787, men eksisterede i 1768, da Søllerødbønderne fik selveje, lå formentlig mellem Egebækgård og Lars Larsengården. I jordebøgerne betegnes den som gård nr. 4.[18]

I løbet af 1800-tallet skete der kun få forandringer i landsbystrukturen. Langkærgård flyttede fra sin oprindelige plads nordligst i byen ca. 300 meter mod syd i 1854 (i dag gårdtomten ved hjørnet til Gl.Øverødvej/ Attemosevej). To af gårdens gamle længer blev dog på den oprindelige plads, hvor de ligger den dag i dag på Øverødvej overfor Attemosevej.[19] På

Gl. Holtegaard forsvandt de gamle sidelænger i løbet af 1800-tallet. Fra at være et firlænget kompleks lå Holtegaards hovedbygning pludselig frilagt. Til gengæld blev en ny avlsgård opført i 1880'erne overfor på nordsiden af Øverødvej, den såkaldte »Røde« Holtegaard.[20]

Gårdene nedrives

Den mest drastiske ændring af landsbyen skete i 1906, da Gl. Holtegaards daværende ejer, ØKs grundlægger H.N.Andersen, opkøbte og nedrev de gårde og landbrugsbygninger, der omkransede Gl. Holtegaard. For at fremhæve den nyrenoverede hovedbygning tilbød han at betale for en ændring af Attemosevejs forløb gennem Gl. Holte. Vejen blev rykket 100 meter mod vest og gadekæret, der lå nord for Christoffersengården blev sløjfet til fordel for den bredere vej. Christoffersengården, Hans Jensengården samt småhusene mellem disse to gårde blev nedrevet, og Gl. Holte blev fuldstændig ukendelig i forhold til den landsby, der eksisterede i 16-, 17- og 1800-tallet.

DE ARKÆOLOGISKE UDGRAVNINGER 1989

Med basis i den begrænsede viden fra det overleverede skriftlige kildemateriale blev der i september måned 1989 udlagt fem søgegrøfter på plænen foran Vedbækfundene og restaurant Gæstehuset.[21] Tre af søgegrøfterne blev placeret med henblik på at afdække resterne af Christoffersengården[22], mens de to øvrige grøfter blev lagt i det område, man formodede, at resterne af den ældre Egebækgård ville være at finde. Grøfterne blev udlagt i øst-vestlig retning og længderne varierede mellem 7 og 26 meter. Søgegrøfter anvendes i arkæologisk sammenhæng som et hjælpemiddel til at lokalisere og afgrænse en eventuel bebyggelse. På grund af deres begrænsede bredde (en til to meter) kan det være svært at sige noget om husstørrelser og -udstrækning, men man får dog et indtryk af bebyggelsesgraden og en tidsmæssig afgrænsning og kan derefter eventuelt udvide undersøgelsen.

Ved undersøgelsen i 1989 fremkom flere spændende oplysninger. Af

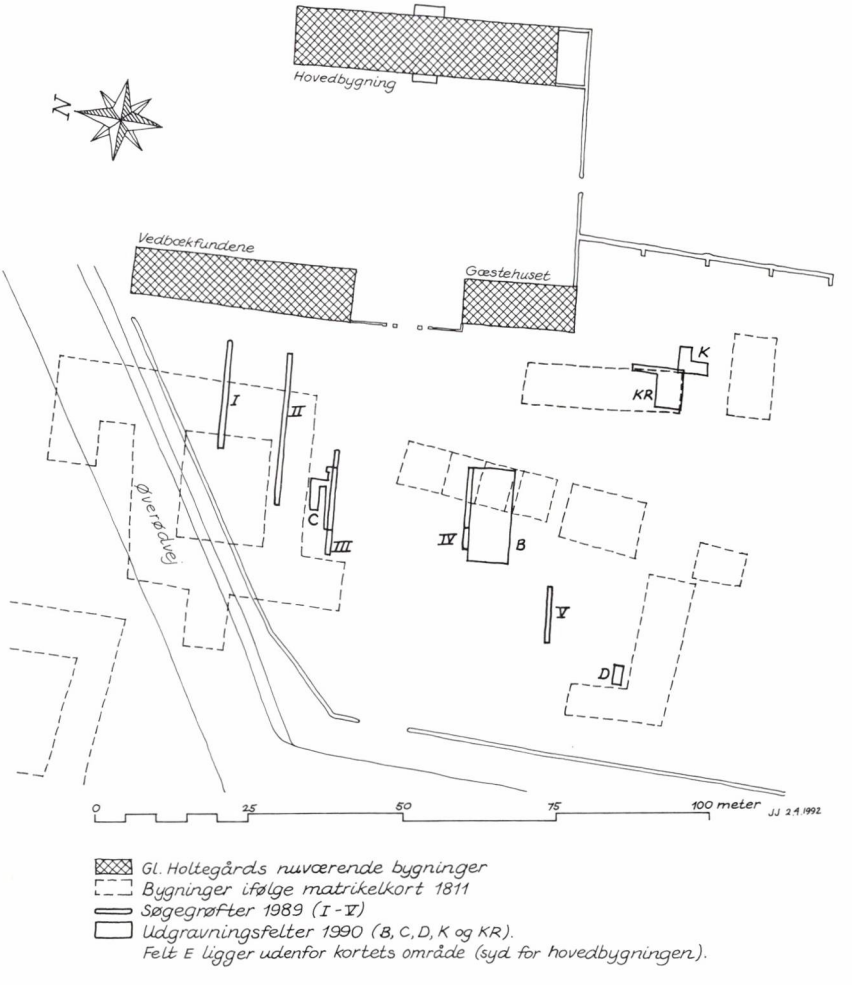

Udgravninger ved Gl. Holtegaard 1989-90, udgravningsfelter/søgegrøfter.

Christoffersengården udgraves

selve Christoffersengården var der kun få spor tilbage. De viste sig i form af en stensyld med rester af et betongulv foruden den mødding, der i 1906 var medvirkende årsag til, at H.N. Andersen købte og nedrev gården. I møddingen lå en mængde bygningsaffald fra nedrivningen i form af mursten og vinduesrammer af jern. I den midterste af de tre søgegrøfter fremkom et kraftigt brandlag med en del lerklining.[23] Under dette brandlag lå et lergulv med 6 små pælehuller, hvis funktion ikke kunne bestemmes. Øst og vest for gulvlaget fremtrådte den brændte bygnings fundament; mod vest som en syld af kampesten og mod øst som en plyndret grøft, det vil sige, stenene er blevet fjernet i forbindelse med oprydningen efter branden. Fundamentsafgrænsningerne viste, at bygningen havde været 4.7 meter bred og de lertøjsskår, der blev fundet i brandlaget, understregede en formodning om, at bygningen var en af de fire gårde, der i 1746 brændte.

Egebækgård udgraves

I de to søgegrøfter vest for Gæstehuset fremkom ligeledes bebyggelsesspor. I den nordligste søgegrøft lå et kraftigt nedbrydningslag med mange tegl- og mørtelbrokker. Stødende op til dette nedbrydningslag lå et lergulv, hvori der blev fundet to hestekranier, hvis funktion vil blive beskrevet senere. Den til lergulvet hørende bygnings vestlige del fremtrådte som en brolægning med enkelte trædesten. Disse trædesten af kampesten kunne måske angive indgangspartiet. Et koskelet var nedgravet umiddelbart udenfor bygningen. I den sydligesøgegrøft fandtes resterne af en brolægning, som engang kan have været en del af Egebækgårds gårdsplads.

De indledende arkæologiske undersøgelser viste således, at der var spor efter bebyggelse og keramikfund, som daterede bygningsresterne til 17-1800-årene. Brandlaget kunne, med hjælp fra det skriftlige kildemateriale, dateres ret præcist til branden i 1746. Der blev ikke fundet spor efter ældre bebyggelse på stedet, men da undergrunden, det vil sige den oprindelige overflade, ikke blev nået i alle søgegrøfterne, forelå der stadig mulighed for at nå ældre bebyggelsesstrukturer ved det efterfølgende års undersøgelser.

1990-UNDERSØGELSEN

I forsommeren 1990 genoptoges de arkæologiske undersøgelser omkring Gl. Holtegaard. Denne gang forløb kampagnen over tre måneder[24] og koncentrerede sig om områderne vest for Gl. Holtegaard (felterne B,C og D), men også syd for gården udlagdes små felter (felterne K,KR, og E). Øst for parken lå feltet A og bag Langkærgård felterne F,G og H. Felt M var beliggende i baghaven til Gl. Holtegade 15, og opsamlingen N kom fra en rodvælte på adressen Gl. Holtegade 35.

FELT A.

Feltet på ca. 3×3 meter var beliggende øst for parkens afslutning og blev placeret her for at undersøge, om der i dette område var bebyggelsesspor.

En tilkørselsvej

I hele feltets udstrækning blev der fundet en brolægningsrest, sandsynligvis et vejforløb fra forrige århundrede. Små søgegrøfter omkring brolægningen afslørede ingen bebyggelsesspor, og vejforløbet må således formodes at have været en tilkørselsvej til Hans Jensengården.

FELT B.

Felt B blev placeret vest for Gæstehuset og således, at det var sammenhængende med foregående års grøft IV. Det undersøgte område var ca. 6×8 meter, idet den vestligste del bestod af et 2 meter tykt lag afretningssand, der ikke blev udgravet. Genstandsmaterialet i fylden viste, at opfyldningen var sket i slutningen af 1800-årene. Overjorden blev fjernet med maskine i de større felter (B,C,K,KR) og herefter fortsatte undersøgelserne ved håndkraft. Alle lag blev udgravet stratigrafisk, det vil sige, at det enkelte lag følges, også selv om det bugter sig.

De to hestekranier

Under to opfyldningslag med en del keramik fra omkring 1900, fremkom et lergulv og et lergulvsunderlag ligeledes af ler. Gulvet var en fortsættelse mod syd af det lergulv, hvori de to hestekranier i 1989 blev fremdraget. Disse hestekranier blev gravet ned i lergulve i for eksempel stor-

De to hestekranier der lå nedgravet under et lergulv ved indgangen til Egebækgård i (Gl.) Holte landsby. Søgegrøft IV.

stuen for at frembringe en bedre akustik.[25] Der kendes dog ligeledes flere eksempler på hestekranier under logulve, og også disse skulle forbedre akustikken, især mens man tærskede korn med en plejl. Man kan dog ikke helt se bort fra, at kranierne, som altid findes uden underkæbe og stammer fra gamle heste, kan have haft en magisk effekt såsom at holde onde ånder borte. Det er velkendt, at man lagde hugorm i en potte under gulvet

Den gamle kørevej gennem (Gl.) Holte.

i kostalde for at hindre kalvekastning og for at bortjage andre onde ånder fra kvæget, og hestekranier er da også fundet under staldgulve. Fænomenet er kendt siden 1500-årene, men er særlig udbredt i 1800-årene og kendes i hele landet.

Det udgravede gulv i felt B har været mindst 6×7.7 meter. Om det har fungeret som stuegulv eller ladegulv lader sig på baggrund af fundmaterialet ikke afgøre. Der fremkom ingen fundamentsrester fra den tilhørende bygning, dog kan smalle grøfter fyldt op med sand have fungeret som underlag for en stensyld. En undergrund af hårdt kalk/kridt har umuliggjort nedgravning af stolper. Det hårde lag, der er mere end en meter tykt, skråner kraftigt mod vest og har derfor krævet en del forarbejde, inden en bygning kunne opføres på stedet. For at understøtte en stensyld og samtidig for at hindre bygningens udskridning ned ad skråningen, har det været nødvendigt at lægge større marksten i to rækker og to skifter under fundamentet for at holde vestmuren på plads. I den østlige del af feltet, under et kraftigt brokkelag af teglsten og tagtegl, lå et stykke af den gamle kørevej igennem Holte. Vejen forløb i nord-sydlig retning i hele feltets udstrækning og bestod af en brolægning, endnu med tydelige hjulspor. Bygningen, hvortil omtalte gulvlag hørte, har ligget tæt op ad vejen, og det var på denne baggrund muligt at få afgrænset bygningen mod øst, syd og vest, mens den nordlige afgrænsning lå udenfor det udgravede område. Om bygningen har været en del af Egebækgård eller om gulvlaget tidsmæssigt hører til en af de landarbejderboliger, Egebækgård efter udflytningen blev omdannet til, lod sig ikke fastslå.

Vejen gennem Holte

Endnu to gulvlag fremkom i felt B, men begge i feltets sydlige del. Det øverste af de to lergulve havde en udstrækning på 4.5 meter i øst-vestlig retning og 1.3 meter i nord-sydlig retning. Den resterende del af gulvet lå syd for udgravningsfeltet. Over og i lergulvet lå en del mørtelfragmenter. Det underliggende lergulv var 3 meter i øst-vestlig retning og ligeledes 1.3 meter i nord-sydlig retning. Begge gulve var skarpt afgrænset mod øst og vest, men der var ikke spor af mure eller syldsten.

Et brandlag

Under det nederste lergulv lå et 1.5×4 meter kompakt brandlag med trækul, lerklining og teglsten. Spredte store marksten har sandsynligvis udgjort fundamentet til den brændte bygning, som efter alt at dømme var yderligere en af de fire gårde, der brændte i 1746. Siden branden i 1746, hvor man genopførte gården, har der, som det fremgår af gulvenes størrelse, fundet flere ombygninger sted. Under omtalte brandlag lå et muldblandet gødningslag, der må betragtes som værende påkørt jord. I denne fyld fandtes en del fragmenter af grønglaserede kakkelovnskakler, der kan dateres til anden halvdel af 1500-årene. Øvrige fremkomne genstande peger på, at opfyldningen er sket i midten af 1600-årene, og at der før denne tid ikke var bebyggelse på stedet. At kaklerne er ældre, kan forklares ved genbrug, idet det var relativt enkelt at nedtage og genopbygge en kakkelovn.

FELT D.

For at undersøge om det drejede sig om Egebækgård, udlagdes et mindre felt, 1.5×3 meter, sydvest for søgegrøft V med det formål at få fat i en eventuel fundamentsrest af gårdens vestlænge. Dette forehavende lykkedes ikke, men til gengæld udgravedes på dette sted et jernudvindingsanlæg. Smeltegruben var nedgravet i et lergulv, og den nederste del af jernudvindingsovnen var bevaret i form af store marksten lagt omtrent cirkulært. I samme niveau lå et kraftigt askelag, mens der i det overliggende fyldlag blev fundet en del jernslagger, som er det affald, der bliver tilbage ved fremstillingen af jernmalm. Netop dette område kaldte de Thurah i 1755 Smedetoften, og anlægget tyder da også på, at en smed har arbejdet i nærheden. Den opsamlede keramik daterer dog dette anlæg til 1800-årene.

Smedetoften

FELT C.

Felt C var fortrinsvis en genåbning af søgegrøft III, hvor undergrunden ikke blev nået i 1989, foruden det var en udvidelse mod nordvest[26]. I feltet

fremkom, som i 1989, et kraftigt formuldet gødningslag med rudeglas, diverse jerngenstande, som for eksempel vinduesrammer og søm, og store mængder teglsten, heriblandt middelalderlige teglsten, de såkaldte munkesten, der er omtrent dobbelt så store som nutidens mursten. Munkestenene må tolkes som værende genbrug, og de er sandsynligvis blevet hentet på borgen Hjortholm ved Furesøen, der fungerede som stenbrud efter Reformationen. De fundne lertøjsgenstande var alle fra omkring århundredskiftet. Under det omtrent en meter tykke gødningslag lå en pikstensbrolægning af små marksten, der har dannet underlag for den gødning, der kom fra staldene og siden blev spredt på gårdens marker. Der var i feltet ikke yderligere tegn på bebyggelse.

FELT E.

Hans Jensensgård

Dette felt blev placeret mod syd tæt op ad skellet mellem Gl. Holtegaard og Pilekæret. Her lå ifølge 1794-kortet Hans Jensengården. Det udgravede felt havde en udstrækning på 2×24 meter og forløb parallelt med skellet. Sporene efter Hans Jensengården indskrænkede sig til en ca. to meter bred nedgravning. Omkring denne nedgravning og under et 20 cm. tykt lag kulturjord var undergrundsleret rent og uberørt. Et maleri af Amalie Struck fra omkring 1890 har Hans Jensengården som motiv og netop dette maleri kan måske understrege grunden til, at der ikke var mere af gården bevaret. Af maleriet fremgår det, at gårdens stensyld står direkte på overjorden og bærer en stråtækt bindingsværksbygning med teglsten i tavlene. Stensylden er ved nedrivningen blevet spredt i æbleplantagen, hvor disse store sten stadig ligger. En niveauforskel i skellet på en meter forklarer måske, hvorfor man har valgt at opføre gården på en synlig syld.

Kældergulvet i Hans Jensengården bestod af gule Flensborgsten.

Nedgravningen viste sig at være en kælder, der var fyldt op med sodsværtede teglsten og store mængder lertøjsfragmenter. Kælderens mure bestod af indvendigt kalkede marksten og et lergulv, hvori der lå et mindre gulv af gule Flensborgsten. Kælderen var ca. 2 meter bred, og i skellet

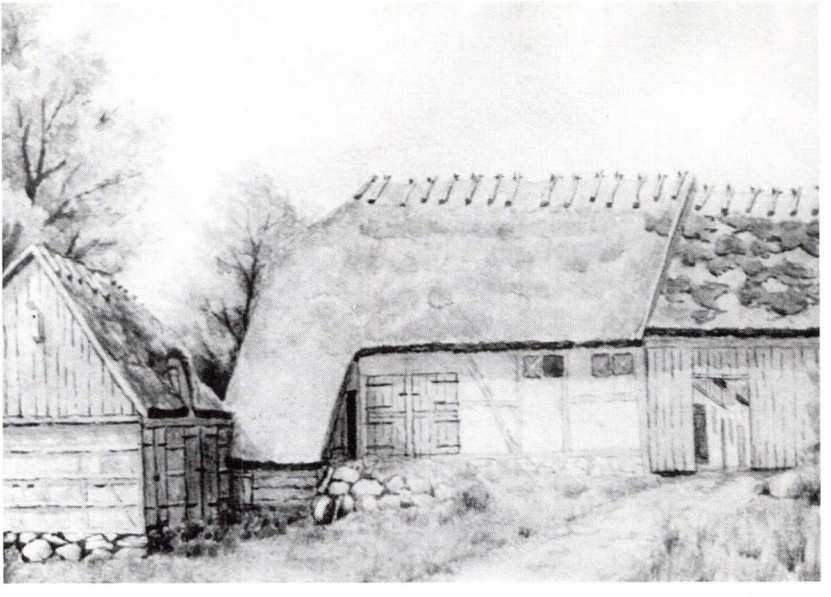

Hans Jensengården syd for Gl. Holtegaard, efter maleri af Amalie Struck, omkring 1890.

Kælderen

samt i en mindre grøft gravet 6 meter syd for kælderen, fremkom der ingen nedgravninger, hvorfor det kunne konkluderes, at kælderen maksimalt har været 5 meter lang. Denne ringe størrelse efterlader en formodning om, at kælderen må have fungeret enten som kartoffelkælder eller snarere som mælkekælder, det vil sige til at holde den nymalkede mælk kølig. De genstande, især mælke- eller dejfade, der blev fundet i kælderfylden, kan alle dateres til 1800-årene, men der fremkom dog enkelte skår fra 1700-årenes begyndelse.

FELT K OG KR.

Af hensyn til de omkringliggende gårdes opførelsestidspunkt ville det være væsentligt at få dateret kroen, der hørte under Gl. Holtegaard. Der blev åbnet et felt omkring den formodede placering af kroens sydøsthjørne. Under græsset, et lag forbrændingsslagger og et afretningssandlag, lå resterne af en brolægning af marksten. Under denne brolægning lå tidligere en vandfyldt afløbsrende af træ, og der var mindst to stolpehuller fra en tidligere bygning på stedet. Brolægningen er formodentlig en rest af kroens gårdsplads. I feltets nordvestlige hjørne fremkom den sydøstlige afslutning af kroen. Hjørnet bestod af store marksten lagt i mørtel, hvorpå der endnu enkelte steder var fastgjort gule teglsten. Indvendigt var der mellem fundamentsstenene og et lag kalkpuds påført et lerlag på ca. en cm. At det drejede sig om en kælder fremgik af den indvendige mørtel og ved tømning af fylden: af teglbrokker, mørtel, trækul og træstumper, fremstod den indvendige mur tydeligere. Det kraftige trækulslag viser, at der må være tale om et ildsted, og at kroens køkken må have været placeret direkte ovenover, idet der ikke var brandspor iøvrigt.

Kroen

På baggrund af de gode bevaringsforhold udvidedes felt K med felt KR for at få fat i kroens sydvestlige afslutning i sin fulde udstrækning. Ved udvidelsen fremkom tre fundamentsmure af store marksten tilhørende kroen, og i udvidelsen var kælderen ved nedrivningen blevet fyldt op med fundamentssten fra den øvrige del af kroen. Den vestlige mur blev ikke fremdraget, idet den ligger meget tæt på den nuværende kørevej til Gl. Holtegaard. I nordlig retning og udfor Gæstehuset var alle spor efter kælderen fjernet ved nedbrydningen.[27]

Kældernedgangen

Der var ikke tydelige spor efter en trappenedgang til kælderen, men trappen har dog efter al sandsynlighed været udvendigt i den vestlige kældermur, idet der i kampestenene umiddelbart ved siden af et skarpt afgrænset ca. 5 cm. tykt kalklag, hvorpå man sandsynligvis har opbevaret isblokke, endnu fastmuret sad et skifte gule teglsten i trinstørrelse. Kældermurene bestod, som nævnt, af pudsede marksten, mens kældergulvet

Fundamenter af (Gl.) Holte Kro (felt KR).

var af hårdt stampet ler. I kælderfylden lå tre omtrent hele fade fra omkring 1700, en stjertpotte, der havde været anvendt som kogekar, idet ydersiden var tilsodet, stilke af drikkeglas og flere itúslåede vin- og brændevinsflasker. Ligeledes i fyldlaget fandtes sortglaserede og uglaserede vingetegl samt vinduesrammer og søm, hvilket viser, at på det tidspunkt de Thurah restaurerede kroen, har han ladet taget dække med tegl. I samme fyld lå en del 29×29 cm. store grønne fliser af gotlandsk kalksten, der oprindeligt må have fungeret som gulv i kroens køkken, og måske ligeledes i krostuen.

Arkæologisk var det ikke muligt at fastsætte kroens opførelses- og nedrivningstidspunkt. Ingen genstandsfund modsagde dog formodningen

om, at kroen blev opført i 1660'erne, efter at skovfoged Hans Merchel på Gl. Holtegaard havde fået privilegium på at fremstille øl og brændevin. Kroen blev renoveret i 1755/56, og en del af renoveringen har bestået i at udskifte stråtaget med et tegltag som det sortglaserede tag, der blev lagt på Gl. Holtegaard. Da kroholderiet i 1780'erne flyttede til Røjels Bom ved Kongevejen, valgte man dog at opføre hvidkalkede teglstensbygninger med det noget billigere stråtag. Kroen ved Gl. Holtegaard er antageligvis nedrevet omkring år 1800, idet der i kælderfylden ikke fremkom genstande yngre end anden halvdel af 1700-årene.[28]

Arkæologiske undersøgelser nord for landsbyen

Da Søllerød kommune i forbindelse med opførelsen af andelsboliger ved Gassehaven skulle anlægge en ny vej »Brillerne«, benyttedes lejligheden til at foretage mindre undersøgelser i området for at klarlægge, om der her var kulturlagsrester, eventuelt fra den middelalderlige bebyggelse. Felternes størrelse var ca. 1.5×2 meter, og almindeligvis er det ikke muligt ved hjælp af så små huller at vise bebyggelsens udstrækning, men det opsamlede genstandsmateriale kan vise, om der har været en aktivitet, der tyder på bebyggelse i umiddelbar nærhed, og man kan derefter udvide sine undersøgelsesfelter og afgrænse disse indenfor det formodede bebyggede område.

Bag den nuværende hvide forretningsbygning nord for Gl. Holtegaard (den tidligere Brugs) blev der ved udgravning til vejgennemføring fremdraget et hjørne af en bygning, der har strakt sig ind under Brugsen. Hjørnet bestod af kampesten lagt i to skifter samt i umiddelbar nærhed en del murbrokker, fortrinsvis gule Flensborgsten, men også middelalderlige munkesten. De fundne bygningsrester stammer utvivlsomt fra Gl. Holtes anden lystgård »Holtehus«, der i slutningen af 1700-tallet tilhørte historikeren Abraham Kall. Lyststedet blev revet ned i midten af 1800-tallet.[29]

Holtehus

Ved vejgennemgravningen nord for Langkærgård fandtes gårdens tidligere mødding. Heri lå jerngryder, flasker, ituslået porcelæn, fajance, lertøj og andet husgeråd, alt fra slutningen af forrige århundrede og begyndelsen af dette. Feltet F lå i det nordvestre hjørne af Langkærgårds

Kar, stjertpotte, vin- og brændevinsflasker fra 1700-tallet blev fundet ved udgravning af Kroen, (felt K og KR).

have, og her fremkom kun enkelte genstande, blandt andet et fingerbøl af bronze, men ingen bebyggelsesspor. Mulden bar præg af at være et påfyldt afretningslag.

Felt G lå længere mod nord i kolonihaverne og tæt ved vådområdet, kaldet Brillerne. Dette felt var ca. 2×3 meter, og i den øvre del lå en pikstensbrolægning. Under denne fremkom en del bronzealderskår i en grube fyldt med trækul og større marksten. Sandsynligvis var der tale om et ildstedsudsmid, men lagene fremstod meget omrodede. Felt H blev placeret nordøst for Langkærgård, tæt ved den tidligere omtalte mødding, men heller ikke her var der spor efter bebyggelse, og igen var der tale om et afretningslag.

Frants Henningsen (1850-1908) malede i 1877 denne landsbyidyl, »Ved Gadekæret i en sjællandsk Landsby«. I følge traditionen er motivet fra Gl. Holte. Hvis det er rigtigt, må det være Christoffersengården vi ser til venstre og den endnu eksisterende Langkærgårds gavl til højre, set fra gadekæret i Store Holtes nordlige del. Gadekæret lå umiddelbart vest for den senere opførte (1911) Brugsforening.

Gl. Holtegade

Felt M udlagdes i baghaven på adressen Gl. Holtegade 15 (matr.nr. 1 i). Knapt en meter under den nuværende overflade fremkom under et kraftigt brandlag et teglstensgulv og under dette resterne af et bygningshjørne. Et stenfundament var gravet ned i undergrunden, og på dette stod to skifter gule teglsten. Gulv og bygning hidrører sandsynligvis fra et tidligere bageri, og alle opsamlede lertøjs- og fajanceskår var fra dette århundrede.[30]

Inden den kommunale renovation blev indført, anvendte man gårdenes mødding til køkkenaffald og dermed sine itúslåede fade og skåle fra den daglige husholdning. Genstandene blev siden spredt i de tilhørende haver og marker, og det er i disse områder, man ved udgravninger atter drager dem frem i dagens lys til uvurderlig hjælp i dateringssammenhænge og især til lokaliseringer af bebyggelse.[31] Ved de arkæologiske undersøgelser omkring Gl. Holtegaard fremkom en del genstande, hvoraf lertøj udgør langt den største fundmængde med mere end 1300 skår alene fra 1990-

Krukke fra Hans Jensengården, sandsynligvis fremstillet i Køge hos pottemager L. P. Johansen, anden halvdel af 1800-tallet. Krukken har tydeligvis været i brug efter hanken var faldet af, idet der var slebet hen over hankens påsætningspunkt. 26 cm høj.

I kroens kælder fandtes dele af tre fade, der har været anvendt som tallerkener og til servering. De med horn malede dekorationer i gult og grønt på en bund af klar blyglasur daterer fadene til 1700-årene.

undersøgelsen. Disse skår hidrører hovedsageligt fra fade, jydepotter og krukker, men også fra de tre-benede gryder, der blev anvendt som kogekar. Der blev fundet enkelte fragmenter af fade, hvis dekoration daterer skårene til 1600-årene, og tre omtrent hele fade skiller sig ud fra de øvrige genstande, idet de blev fundet i fylden i kroens kælder og er karakteristiske ved deres hornmalede dekorationer i gult og grønt på en bund af klar blyglasur. Fadene, der blev anvendt som tallerkner og til servering, er fra 1700-årene, og det ene er efter dekorationen at dømme fremstillet i Rønne omkring 1780.[32]

Fade fra kroen

En omtrent hel krukke blev fundet sammen med en delvis intakt stjertpotte og et grønt fajancefad i Egebækgårds østlige længe. Krukken er

brunglaseret indvendigt og udvendigt på den øverste del, hvor der ligeledes er en dekoration med hvid glasur. Sådanne krukker var anvendelige til opbevaring af madvarer og havde et træ- eller lerlåg. Krukken kan dateres til omkring 1800.

Stjertpotter blev ligesom jydepotter anvendt som kogekar og fik deres navn efter det særegne håndtag. Stjertpotter kendes fra 1400-årene og blev anvendt indtil begyndelsen af dette århundrede. Ved hjælp af netop stjertens udformning, kan man datere disse, og de, der blev fundet i Holte, er alle fra 17-1800-årene.

En anden karakteristisk lertøjsgruppe var kaklerne. De fragmentariske kakler blev alle fundet under gulvlagene i Egebækgårds østlige længe. Enkelte var uglaserede, men størstedelen var grønglaserede og med motiver i højt relief. Fragmenterne var dog så små, at motiverne ikke kunne rekonstrueres. Grønglaserede kakler blev kun fremstillet i en kort årrække mellem ca. 1550 og 1620. Kakkelfragmenterne i Holte blev fundet i et opfyldningslag og er med til at understrege, at man i 1600-årene flyttede gårdene i Gl. Holte til området omkring Gl. Holtegaard.

Kakkelfragmenter

Der blev fundet kridtpibestilke overalt, foruden et enkelt kridtpibehoved, fremstillet i Gouda i Holland omkring år 1750. Kridtpiber havde ikke nogen lang holdbarhed, fordi stilkene var lange og tynde, og de findes som regel i store mængder ved arkæologiske undersøgelser. Man begyndte at fremstille kridtpiber i slutningen af 1500-årene efter tobakkens indførelse til Europa.

Stentøj, som var fremstillet af en tysk lerart, fandtes ligeledes i Gl. Holte. Størstedelen var fra Westerwald i Tyskland, hvis stentøj er let genkendeligt med sin grå og blå dekoration. Et par skår kan dateres til 1600-årene, mens de øvrige var af yngre dato.

Af fajance fandtes en del fra omkring århundredskiftet i de øvre lag ved den tidligere Egebækgård. Af de mere karakteristiske var Bing og Grøndals muselmalede, men også skår med overføringsmotiver blev fremdraget.

Porcelæn fra Ostindien

Porcelæn var ligeledes repræsenteret i fundmaterialet, især ved Egebækgård. To porcelænsskår vækker særlig interesse, idet de er af ostindisk oprindelse. Indvendig har de en rød stregdekoration og udvendig en chokoladebrun mat glasur. Skårene må være fra omkring 1760, da importen af porcelæn fra den danske del af Ostindien (Tranquebar) på det tidspunkt var på sit højeste.

Foruden omtrent hele brændevinsflasker, fandtes en del grønne vinflasker fra 17-1800-årene, ligesom der fremkom fragmenter af drikkeglas og vaser. Et enkelt vinglas fra kroens kælder kunne identificeres som »Greve Moltke« og er fremstillet på fabrikken Nøstetangen i perioden 1750-60.[33]

Blandt andre opsamlede genstande fra 17-1800-årene var en jernnøgle, to grifler, en bronzeknap, en en-øre fra Christian IX's tid, et knivbeslag af bronze, en jernhammer, en halv jernlåge til en kakkelovn, en støder til en morter af bronze og jern, et bronzefingerbøl og en marmorkugle fra 1600-årene.

Af bygningsrester opsamledes lerklining, der har været anvendt til udfyldning af tavlene på gårdene, genanvendte middelalderlige munkesten, samt glaserede og uglaserede vingetegl.

Alle opsamlede genstande giver fragmenter til et billede af dagliglivet i Gl. Holte i 17- og 1800-årene. Drikkeglas fra Norge, porcelæn fra Ostindien og tyske vinflasker er alle genstande, der hører hjemme hos de øverste samfundslag, mens de øvrige genstande, fortrinsvis af lertøj, er almindelige for bondestanden.

GÅRDENES PLACERING

Forventningerne til de arkæologiske undersøgelser var store. Det forekom naturligt at antage, at middelalderlandsbyen Holte ville være at finde under de gårde, der blev revet ned af H.N. Andersen i 1906 og altså i området omkring Gl. Holtegaard. Gennem de arkæologiske undersøgel-

ser blev det bekræftet, at gårdenes indbyrdes placering stemte med kortene fra 1784 og 1811.

Udgravningernes vigtigste resultat var, at landsbyens seks gårde var flyttet til området omkring Gl. Holtegaard, og at den middelalderlige bebyggelse må søges andetsteds. Selv om yngre bebyggelse kan slette alle spor efter ældre bygninger har det dog ved arkæologiske undersøgelser altid vist sig at være muligt at finde spor efter den daglige husholdning, såsom ituslået keramik og husdyrknogler. Ved den arkæologiske undersøgelse i Gl. Holte fandtes ingen spor af middelalderlig karakter, og dermed er det muligt med sikkerhed at fastslå, at landsbyens gårde ikke har ligget ved Gl. Holtegaard i middelalderen. Flytningen hertil må i følge de arkæologiske undersøgelser være foretaget i 1600-årene. Baggrunden for at placere flytningen mod midten af 1600-tallet er dateringen af den fundne keramik, idet kun kakkelfragmenterne er ældre end dette tidspunkt, og de kan være hentet andetsteds fra i forbindelse med byggemodningen. Alle øvrige genstande kan placeres efter 1650 og med hovedvægt på 17-1800-årene.

Landsbyen flyttet i 1600-tallet

Landsbyens to største gårde, Gl. Holtegaard og Hans Jensensgård, lå øst for den gamle kørevej gennem Gl. Holte, mens de øvrige fem gårde lå op ad hinanden og delvist sammenbyggede på den modsatte side. Sammenbyggede gårde kendes fra mange andre landsbyer[34], selv om det var uhensigtsmæssigt på grund af den evige brandfare i en tid med vokslys, tranlamper og åbne ildsteder som eneste belysnings- og opvarmningsmulighed. For Holtes vedkommende resulterede dette da også i at fire af de fem tætliggende gårde på vestsiden af bygaden nedbrændte i 1746, mens Gl. Holtegaard og Hans Jensengården, der lå på den modsatte side af vejen og ikke så tæt, blev skånet.

Alle øvrige landsbyer i Søllerød sogn havde en forte, altså en åben plads, der tidligere blev brugt som indelukke for kvæg, bystævne, gadekær og lignende. Dette fremgår af matrikelkortene fra 1809-1811 for landsbyerne Øverød, Trørød, Søllerød og Nærum.[35] Påfaldende er det, at

Den regulerede landsby

Gl. Holte, som landsbyen så ud i 1811, tilsyneladende ingen forte havde. Gl. Holte adskiller sig ligeledes fra de øvrige landsbyer i sognet ved den regulering af daglejer- og husmandsboliger, der er foretaget langs Gl. Holtegade. Den østlige side med Kongens husmænd er dog ikke så reguleret som på modsatte side, hvor Gl. Holtegaards arbejdsmænd boede. Der er med andre ord flere forhold, der peger hen imod en unik ændring i bebyggelsesstrukturen for Gl. Holtes vedkommende.

Hvis man antager, at Holte ligesom de øvrige landsbyer i sognet har haft en forte, kan man logisk placere den middelalderlige landsby oppe ved Gl. Holtegade. Ser man nærmere på 1811-matrikelkortet anes en forte på matrikelnumrene 20, 21 og 22 på Gl. Holtegades østside. Interessant er det også, at den nuværende sidevej »på toppen« af Gl. Holtegade ved matrikel 16 hedder Gl. Holte*toften*. Tofte er den middelalderlige betegnelse for et grundstykke »tæt ved gården« eller i betydningen tomt: det sted, hvor gården(e) før har ligget.[36]

Middelalderens Holte

Omkring forten og Gl. Holtetoften må middelalderens gårde i Holte da placeres. Er Gl. Holtegaard blevet flyttet i 1600-tallet må den oprindelig have ligget modsat forten på Gl. Holtegades vestside, hvor jorden siden hen tilhørte Gl. Holtegaard, og hvor gårdens daglejere boede i 1700-tallet. Yderligere en gård kan have ligget på samme side af bygaden, nemlig den senere Hans Jensensgård. Den var dels den største bondegård i landsbyen, dels delte den på et tidspunkt arbejdsfolk med Gl. Holtegaard. De øvrige gårde må have ligget på gadens østside i en halvcirkel omkring forten. På denne side af gaden boede i 1700-tallet »Kongens husmænd«, der dels arbejdede for gårdmændene nede i Store Holte omkring Gl. Holtegaard, dels forrettede ugedagshoveri ved Dronninggaard.

Hvorfor blev Holte flyttet?

At man engang i 1600-årene valgte at flytte gårdene ned til arealet omkring Gl. Holtegaard kan skyldes flere omstændigheder. Hvis der var tale om en flytning af Gl. Holtegaard, kan det skyldes ønsket om at opføre kro med tilhørende bryggeri og brænderi samt mølle og rejsestald. Alt sammen bygninger der krævede mere plads, end der var til rådighed oppe

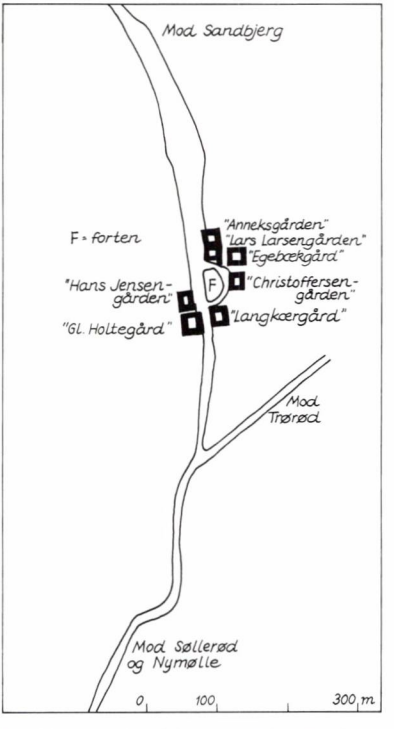

Middelalderlandsbyen (Gl.) Holte: Hypotetisk beliggenhed på toppen af bakken ved Gl. Holtegade/Gl. Holtetoften. »Gårdnavnene« er 1800-tallets navne. De to ødegårde i 1370 er ikke forsøgt placeret.

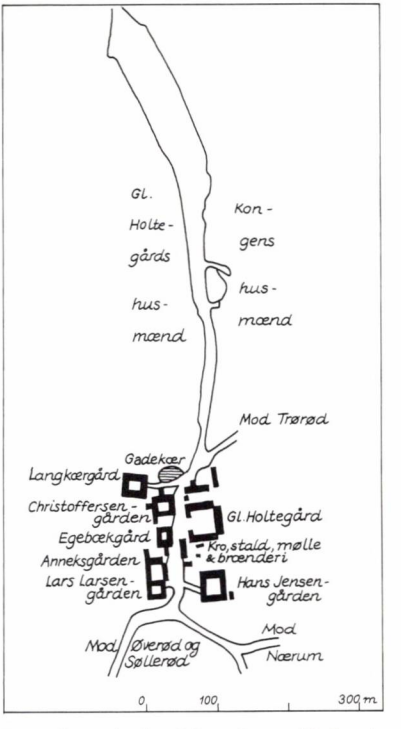

Den flyttede landsby: Store Holte i 16-1700-tallet før udskiftningen. Egebækgård og Anneksgårdens beliggenhed er hypotetisk.

ved bygaden i »Lille Holte« (som området ved Gl. Holtegade blev betegnet i 1700-tallet). Desværre har der ikke været foretaget arkæologiske udgravninger under selve Gl. Holtegaard, skønt man ved restaureringen i

1979-82 fandt gårdens gamle fundamenter (en del af disse kan stadig beses under hovedbygningen). Vi ved altså ikke om byens største gård altid har ligget i »Store Holte«. Forklaringen på flytningen af landsbyen må søges i omvæltningerne omkring 1660. Svenskekrigene 1657-60 havde lagt mange danske landsbyer øde. Værst gik det ud over hovedstadsområdet, hvor landsbyer i et bredt bælte var blevet brændt af. Søllerødegnen slap dog tilsyneladende billigt, idet vi kun har efterretninger om afbrændinger af enkeltgårde i Øverød, Trørød og Nærum. Holte er slet ikke nævnt i denne forbindelse[37], hvilket dog ikke udelukker, at en afbrænding af byens gårde kan have fundet sted, og at man dernæst har valgt at slå sig ned længere mod syd og overlade fattigfolk tomterne i det område, der siden blev kaldt Lille Holte.

Reformer i 1600-tallets anden halvdel

Mere sandsynlighed er der dog for en flytning af landsbyens gårde i forbindelse med Enevældens nyordning af jordbesiddelserne fra 1660'erne og frem. Oprettelsen af det kongelige administrationscenter-kompleks ved Furesøen, Frederiksdal og Dronninggaard – opkaldt efter den enevældige konge Fr.III og hans dronning – var jo netop led i reformprocessen, hvis mål var at sikre kongehuset stabile indtægter fra landets hovederhverv, jordbruget. Det er nærliggende at forestille sig en flytning af (Gl.)Holte i den forbindelse – måske som led i forarbejdet til den store matrikel 1688. Der er flere efterretninger om landsbynedlæggelser og -flytninger i 1600-tallet med henblik på egalisering af værdiansættelsen i hartkorn.[38] Alt dette kan naturligvis ikke påvises arkæologisk, men der er alligevel grund til at antage, at flytningen af Holtes gårde fra deres formodede oprindelige middelalderlige plads ved Gl. Holtetoften til området ved Gl. Holtegaard, er foregået inden for et ret begrænset tidsrum i 1600-tallets anden halvdel. Mest sandsynligt i perioden mellem Enevældens gennemførelse(1660)/Dronninggaards anlæggelse(1661) og udfærdigelsen af matriklens markbøger(1682), hvor egaliseringen af Søllerød Sogns jorder tilstræbtes.[39]

Det har desværre endnu ikke været muligt for Søllerød Museum at

gennemføre en arkæologisk undersøgelse af området ved Gl. Holtetoften med matriklerne 16-26 som de mest interessante, når det gælder om at finde middelalderens Holte. Foreløbig må vi derfor indskrænke os til at konkludere, at det meste af landsbyen (Gl.)Holte blev flyttet i anden halvdel af 1600-tallet. Et ønske fra oven – fra landsbyens ejer, Dronningen – om egalisering af Holtes gårde lå måske til grund for flytningen.

Vi må håbe, at det en dag bliver muligt at gennemføre en arkæologisk undersøgelse af Holtes flytning. Det vil være værdifuldt for den videre udforskning af landsbyerne i Danmark, at skaffe mere klarhed over, hvorfor landsbyen flyttede, og hvorledes gårde og landsby så ud i middelalderens Holte.

NOTER

1. Især for Vorbasses vedkommende har man ved arkæologiske undersøgelser dannet sig et indtryk af, hvorledes landsbyen flytter, se Steen Hvass: The Viking Settlement at Vorbasse Central Jutland. Acta Archaeologica 5071979. København 1980.
2. Erland Porsmose: De fynske landsbyers historie i dyrkningsfællesskabets tid. Odense 1987 og samme: Bebyggelseshistorisk teori og syntese: Landsbyernes udvikling ca. 1000-1800 e.K. Odense 1987.
3. Keramik indeholder fosforforbindelser, der indtil brændingen opsamler strålingsenergi. Ved brændingen nulstilles keramikkens mineralkorn. Ved at måle baggrundsstrålingen på fundstedet og den optagne strålingsenergi siden brændingen, kan man se, hvor lang tid der er forløbet siden brændingen.
4. Ved C14 måles den radioaktive bestråling, som alle levende organismer udsættes for. Strålingen ophører, når organismen dør, og radioaktiviteten reduceres med en given mængde per år, og udfra denne reduktion udregnes »dødsåret«.
5. Erland Porsmose i Det danske landbrugs historie 4000 f.K – 1536. Odense 1988. pp. 226-227.
6. Bent Jørgensen: Dansk Stednavneleksikon. Øerne øst for Storebælt. 1980.
7. Se især Jens Johansen: Fra seks landsbyer til syv bydele, Søllerød 1988, s. 16-19.

8. Hans Ellekilde: Søllerød Sogn 1682. Søllerødbogen 1954-55, s. 46-47.
9. Charlotte Iversen: Gl. Holtegaard. En bygningshistorisk beskrivelse. Søllerødbogen 1980, s. 90.
10. Erik Helmer Pedersen: Bomænd og byfolk i 1700-tallets Søllerød. Søllerødbogen 1984, s. 30.
11. Lokalhistorikeren Hans Thueslev har indgående behandlet Gl. Holtes gårdhistorie fra 1600-tallet til 1800-tallet i et endnu utrykt manuskript »Gårdmændene i Gl. Holte«, som Historisk-topografisk Selskab agter at udgive.
12. Fr. Weilbach: Architechten Lauritz Thura. Kbh. 1924, s. 158. Og Hans Thueslev: Thurah og Holtegaard. Søllerødbogen 1987, s. 16-19.
13. Hans Thueslev, 1987, s. 23-26.
14. Om bryggeriet og brænderiet på Holtegaard, se især Hans Thueslev, 1987, s. 26ff. Se også Carl Jacobsen: Ølbrygning i gamle dage. Købstadsmuseet »Den gamle By«s Aarbog 1935, s. 35-60.
15. Gunnar Sandfeld: Fra Røjels Bom til Holte Midtpunkt. Søllerød 1984, s. 12-15.
16. Folketællingen 1787, Søllerød Sogn. Transkriberet af Inger Hartby og udgivet 1983 af Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune.
17. Folketællingen 1801, Søllerød Sogn. Transkriberet af Inger Hartby og udgivet 1984 af Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune.
18. Hans Thueslevs i note 11 nævnte manuskript »Gårdmændene i Gl. Holte«.
19. Niels Peter Stilling: Langkærgård genfundet. Søllerødborgeren 3, 1988.
20. Se Ida Ravn Søndenbroe: Den sidste gård i Gl. Holte. Søllerødbogen 1992.
21. Prøveundersøgelsen blev ledet af arkæologen mag.art. Anne Preisler. Søllerød Museums arkiv: SØL 522/89.
22. Gårdens ruminddeling og udseende blev præsenteret i Søllerødbogen 1977.
23. Lerkliningen blev anvendt til at udfylde tavlene mellem bindingsværket og er karakteriseret ved at have indtryk efter de flettede grene, det blev klasket på.
24. Beretning i Søllerød Museums arkiv SØL 522/1990 ved cand.mag. Jette R. Orduna. Yderligere deltog stud.mag.'erne Åse Højlund Nielsen, Henriette Rensbo, Jacob Tue Christensen, Aff Bjørnvad og Britta Dam, foruden i kortere tid medlemmer af Historisk-topografisk Selskab.
25. Knud Jensen: Lerkar og hestekranier under gulve i ældre bygninger. Mark og Montre 1984. pp. 75-91.
26. Feltet blev fortrinsvis udgravet af skoleelever under vejledning af en udgravningsassistent.
27. En stærkstrømsledning delte udgravningen i to halvdele.

28. Kroen ses dog på 1811-matrikelkortet, men dette kort er aftegnet efter 1794-opmålingen af Gl. Holte.
29. Gunnar Sandfeld: Søllerød – som det var engang. III 1975, s. 181-183.
30. En opsamling under en rodvælte på adressen Gl. Holtegade 35 bærer nummeret L.
31. Ved rekognoscering efter for eksempel gårdtomter er det ofte genstandene, man finder i pløjelaget på marker, der afslører, hvor gårdene engang lå. Den efterhånden effektive nedrivning af gårde samt byggeskikken for nyere tids gårde gør, at der ofte kun er brugsgenstande tilbage foruden små murbrokker, alle øvrige spor er fjernet.
32. Louis Ehlers: Dansk Lertøj. København 1967. p. 54.
33. Fund fra det ældste Frederiksdal. Udg. Arkæologiklubben Flækken. Kgs.Lyngby 1983. p. 29.
34. Fritz Hastrup: Danske landsbytyper. En geografisk analyse. Århus 1964. Se også eksempler fra Københavnsegnen (Valby og Tårnby) i Det danske landbrugs historie II, red. Claus Bjørn, Odense 1988, s. 74-78. (ved Karl-Erik Frandsen).
35. Se matrikelkortene for de 6 landsbyer i Jens Johansen 1988. p. 40-41.
36. Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, bd. 18, Kbh. 1982, spalte 427-431.
37. Mogens Lebech: Krigenes følger for Søllerød Sogn. Søllerødbogen 1943, s. 74-76.
38. Erland Porsmose: Den regulerede landsby. Odense 1981.
39. Hans Ellekilde, Søllerødbogen 1954-55, s. 23-27 og 46-47.

Den sidste gård i Gl. Holte

Familien Hoffmeyer og Holtegaard

Af Ida Ravn Søndenbroe

Navnet Holtegaard

Den gård, der her skal berettes om, blev kaldt HOLTEGAARD. Bygningerne var opført i røde sten, så her og der omtales gården som den røde Holtegaard i modsætning til den hvide Gammel Holtegaard på den modsatte side af Øverødvej. Den (røde) Holtegaard blev i 1882 opført som avlsgård for (Gl.) Holtegaard. Kort efter blev den udskilt som selvstændigt landbrug med hovedparten af den jord, der tidligere hørte til (Gl.) Holtegaard. Den var beliggende i det nuværende Gl. Holte i den østlige vejgaffel mellem Gl. Holtegade og Øverødvej.

Som datter på gården i hele min barndom (1926-1944) vil jeg beskrive livet, driften og mine oplevelser på gården i nævnte periode.

Min far

Gården var ejet af min far jægermester Hans Poul Hoffmeyer, kaldet Jægermesteren. Han var født på Frederiksberg i 1875 som den næstyngste af fem børn og landbrugsuddannet forskellige steder på Sjælland og Fyn. Til uddannelsen hørte også et par år i Frankrig og Tyskland hos vingårdsejere. Far endte med at blive vinkyper. Interessen for vin blev bevaret hele livet.

I 1901 forpagtede han Lystrupgaard ved Hillerød på 210 tønder land. Han købte den i 1903 sammen med de to mindre gårde Viderød og Sundholm. Tilsammen ca. 120 tønder land. Lystrupgaard var dengang stråtækt, men brændte og blev genopbygget til den smukke gård, man endnu kan se i Uvelse. I 1912 blev far udnævnt til jægermester som tak for arbejde og gæstfrihed overfor militæret. Gårdene blev solgt i 1918. Far blev skilt fra

Holtegaard ved Gl. Holtegade set fra syd. Ca. 1940.

sin daværende hustru og købte den forsømte skovridergård »Kulhus« ved Bagsværd. Efter endt restaurering blev den solgt igen, men halvdelen af jorderne ca. 30 tønder land blev solgt til villagrunde. 1922 giftede far sig med min mor, Thyra (født Melskens).

Min mor

Min mor, Thyra Melskens f. 1886 i Ålborg, var den yngste ud af seks børn. Familien flyttede til Willemoesgade på Østerbro. Mor ville være lærerinde, og det blev hun fra Statens Gymnastik Højskole og med et kursus i håndarbejde. Derpå i 1912 ansat ved Frederiksborg Statsskole og Frk. Mørcks skole i Hillerød. I 1922 tog hun sin afsked, da hun blev gift med far.

Mor var altid meget energisk og fik hurtigt lært at være landhusmoder.

Der var altid travlt, for vi havde mange gæster. Familien kom på søn- og helligdage, og det gjorde mange gode venner også. Mor havde styr på husholdningen. Hun førte bog over, hvad vi spiste, hvem der var gæster, og hvad gårdens folk fik i julegaver. Håndarbejde kunne mor. Hun syede alt vores tøj og broderede yndige lampeskærme i Hedebo, og så var hun en dygtig rytter og skøjteløber. Far og mor var glade for hinanden. Det gav et dejligt familieliv.

Min mor og far, Thyra og Hans Poul Hoffmeyer på trappen til gårdens stuehus omkring 1930.

(Røde) Holtegaards jorder indtegnet på topografisk matrikelkort, 1940 (mål 1-20.000).

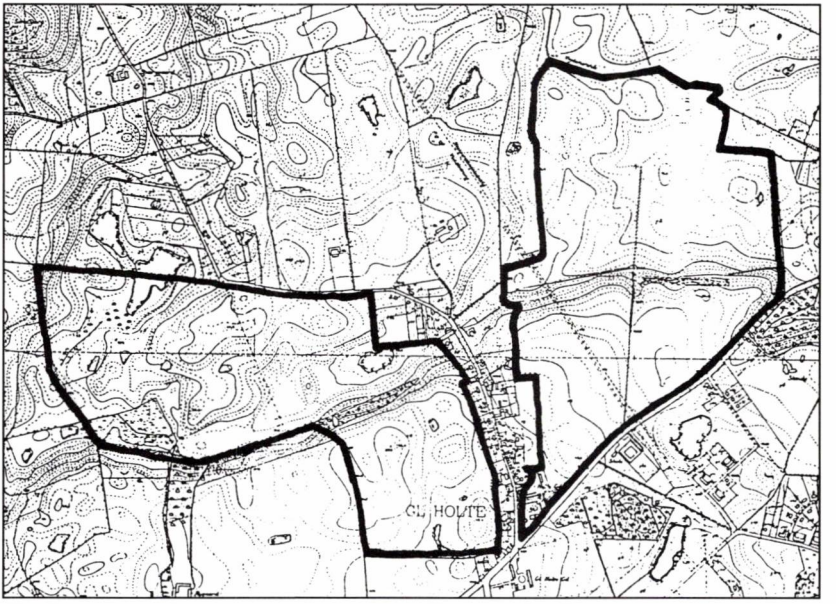

MIT BARNDOMSHJEM

Mor havde indtil sit giftermål været lærerinde i Hillerød på Frk. Mørcks skole og på Frederiksborg Statsskole. Sammen flyttede mine forældre ind på »Knudstrupgaard« ved Sorø. Grunden til at de flyttede hertil var, at min far's bror boede i Sorø. Han var meget syg. De to brødre ville gerne være så meget sammen som muligt. Min farbror døde imidlertid ikke så længe efter, og dermed forsvandt tilknytningen til Sorø.

Købet af Holtegaard

Far så sig om efter en anden ejendom og fandt i 1924 »Holtegaard« på 265 tønder land, som han købte. Gården var i ret dårlig stand, men jorderne kom til at ligge lige op til en påtænkt motorvej mod Hørsholm, der blev planlagt i 1926. Vejen skulle gå lige igennem markerne. Han havde

nok hørt en lille fugl synge om, at der skulle projekteres en stor vej lige igennem gårdens jorder. En mulighed for udstykninger var nærliggende, men sådan gik det ikke i min fars tid.

Far var en stor kraftig mand med bestemte meninger. Streng, men samtidig rar ved os børn. Vi havde stor respekt for ham, og det havde andre også. Han var temperamentsfuld, når noget ikke passede ham. F.eks. da sognerådet i 1940 kom ud på gården for at diskutere anlæggelsen af de Grønne Stier. Far fik pålagt, at han ikke måtte køre over stierne med sine redskaber fra den ene mark til den anden – hvilket jo faktisk var umuligt andet. Derover blev far så gal, at hele delegationen nærmest blev smidt ud af huset og ned af trappen.

Men far havde også en anden side. Han spændte den mindste ridehest for den tohjulede jumbe. Så gik det rask afsted. Far tog hver fredag i banken i Holte. Hentede lønninger og købte ind. Hos bager Rubow fik han engang en tiøre tilbage, den gav han til bagerjomfruen, for den skulle hun spille i lotteriet for, – så ville hun vinde. Næste fredag fik far et stort knus af hende, fordi hun havde vundet og var så lykkelig. Hos slagter Rasmussen gik far med ind i kølerummet for at få det helt rigtige, og der blev diskuteret livligt. Jumben blev også brugt til at hente gæster på stationen. Far var en dejlig vært. Altid i godt humør. Han holdt meget af fest, lys, vin og god mad. De aftener var det far, som dækkede bordet og alt blev omhyggeligt planlagt.

Vinkyperen

Interessen for mad og vin var så stor, at han indvolverede sig i en restaurant på Strøget i København – BRASILKO. Den var kendt for Brasilko kaffe og ejet af direktør Detlev Jürgensen på Carlsminde i Søllerød. Vinkyper som far var, sørgede han for tilladelse til udskænkning af vin og spiritus. Han klippede opskrifter ud til kokken og fik gamle opskrifter af mor, så Brasilko blev et dejligt madsted. Far var stolt af det.

Jægeren

Han var en habil rytter og foregangsmand vedrørende biler og traktorer. Selv kørte han meget på cykel. Til fods havde han altid sin stok med. Far gik meget på jagt. Undertiden i Sverige, men mest på vore egne

Selskabelighed med naboerne fra Gl. Holtegaard, grosserer Dahl og frue. Anledningen er min 3-års fødselsdag, 12. juni 1929.

marker sammen med venner og naboer. Undertiden var vi børn med som klappere. Så gik vi på linje, og harer og fasaner flygtede, men nåede for det meste ikke ret langt. Rævene gemte sig i deres grave, men gravhundene lugtede, hvor de var og gennede dem ud. Så var de færdige med at besøge hønsegårdene og endte om halsen på damerne som kraver. Nogle blev forarbejdet til muffer. Også rådyr sprang for livet.

Far var medlem af Tolvmandsforeningen. Den blev stiftet 1890 og eksisterer den dag i dag. Det er en forening af landmænd fra større nordsjællandske gårde. Fra min barndom i midten af 1930erne kan jeg huske følgende medlemmer:

Tolvmands foreningen

Generalkonsul Olsen (Lyngebækgaard, Nivaa)
Godsejer P.M.C.Daell (Kokkedal Slot, Hørsholm)
Dr.med. godsejer Hasselbalch (Borupgaard, Nivaa), næstformand

Godsejer Lützen (Esromgaard, Esrom)
Godsejer Vald. Hansen (Nybogaard, Kvistgaard)
Godsejer Myhre (Sauntegaard, Hornbæk)
Forpagter Barfoed (Borsholm, Hornbæk), formand
Forpagter Glahn (Folehavegaard, Hørsholm)
Bankdirektør Hertz (Christianshus, Espergårde)
Proprietær Jørgensen (Ørsholt, Kvistgaard)
Inspektør Hoff (Lautrupgaard, Skovlunde)
Jægermester Hoffmeyer (Holtegaard, Gl. Holte)

De samledes én gang om måneden på en af gårdene, sådan hen på eftermiddagen. Først så de på bedriften, og så snakkede de landbrug. Derpå fulgte en bedre middag. Herrerne holdt meget af mors hjemmelavede slagtemad, med alt fra grisen. Sådan noget kunne de ikke få deres kokkepiger til at lave. Til slagtemaden hørte en dram eller to og porter fra Brygger Vallø på Holtegaards Bryggeri (Se Søllerødbogen 1987). Porteren blev tilsat almindeligt øl. Ellers var den for stærk. Bordet var festligt og stemningen god. Fruerne var dog ikke med ved disse møder.

Min søster

Min søster Marie-Louise blev født i 1923. Hun blev en køn og livlig pige. Hun var en flittig elev. Først i Gl. Holte skole og senere i Holte Gymnasium, hvor hun i 1941 blev matematisk student. Hun læste altid meget. Hun var også en dygtig rytter og en habil bridgespiller. Tal var lige noget for hende. Hun studerede statsvidenskab på universitetet. Efter eksamen fik hun et job og flyttede til København. I 1945 blev hun gift med Torben Blichert, søn af Holtelægen Einar Blichert.

Forfatteren

Jeg selv Ida, jægermesterens yngste, har, set i bakspejlet, haft en dejlig barndom. Bedre end de fleste vil jeg tro. Det at gå i skole var ikke min stærke side. Jeg gik dog i Gl. Holte skole fra 1933 til og med 5. klasse. Fra 1938 fortsatte jeg på Holte Gymnasium. Jeg ville meget hellere i marken eller hjælpe mor med at lave mad; sovse i særdeleshed. Jeg var en rigtig køkkenskriver både hos forvalteren og fodermesteren og opdagede, at der

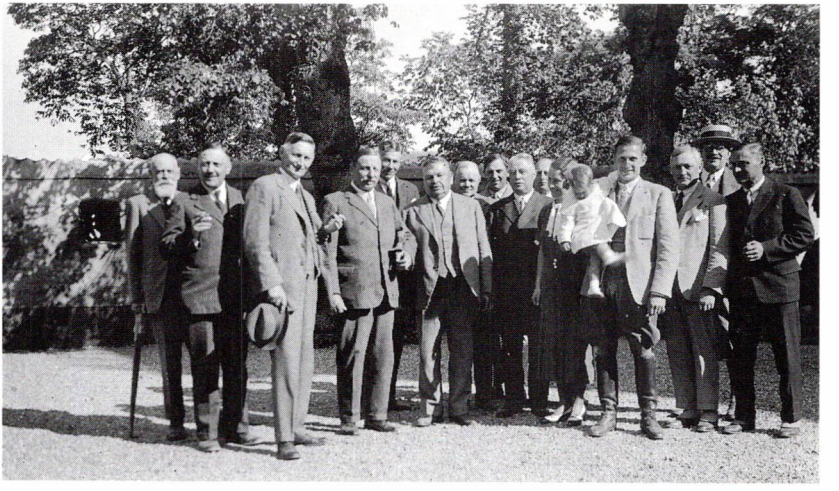

Tolvmandsforeningen 1934, min far er nr. 4 fra venstre.

var flere måder at lave mad på. Næ, der var såmænd ikke nogen, der kostede med mig; man regnede vel med, at jeg passede mine sager; men når karakterbogen skulle skrives under, blev der nu brummet lidt.

Krigen kom og forstyrrede alt og alle i hverdagen, men der gik sport i at skaffe forskellige ting og at lave den bedste æblebladete. Egentlig manglede vi ikke noget. Værre var det i skolen, hvor flere af vore kammerater måtte flygte ud af landet eller flytte andre steder hen.

I 1943 gik jeg ikke op til realeksamen, men kom i stedet ud at lære husholdning. Det skete nede på den store gård »Højstrup« ved Rødvig på Stevns. Derpå fulgte et ophold på højskolen »Rødkilde« ved Stege, som inspirerede til en uddannelse til sygeplejerske. Den fandt sted ved Frederiksborg Amtssygehus i Hillerød i 1949.

Tilbage til livet på Holtegaard i min barndom. Om søndagen spiste vi morgenmad midt i dobbeltsengen. Alle fire fik café au lait, og jeg holdt meget af at bage galopkringle, som vi også fik. Der var tit unge mennesker på besøg. De sad så ved siden af sengen. Kl. 9 skulle min søster og jeg være parate med hestene, og så gik det af sted til Dyrehaven. Det var dejlige oplevelser. Alt i alt en utrolig barndom som jeg med taknemlighed tænker tilbage på.

Boligforholdene

Boligforholdene var ikke så gode. Der var koldt, hvor der ikke blev fyret i kakkelovnene. Et badeværelse brugte man ikke på landet. Vores rare fodermester rejste også fra Holtegaard et stykke tid, fordi boligen var så ussel. Så blev den lavet i stand, og han kom tilbage igen – men der var stadig ikke badeværelse. Ja, vi havde det heller ikke selv, bortset fra en spand i vaskehuset. Den ene af os hældte vand i den hullede spand og den anden tog gyset fra det kolde vand. Vi benyttede os af den ugentlige badedag oppe på Gl. Holte skole, hvor alle vi børn gik. En gang var vi alle blevet smittet af fnat og var oppe i skolens kælder for at blive renset. Far var rasende, men det skulle jo gøres. Etagevask ved servanten eller køkkenvasken blev brugt i mange år. Mindre børn blev vasket i en balje midt på gulvet. Det var tungt arbejde. Ih, hvor blev der slæbt også af alle kvinderne. Tænk bare på en vaskedag. Vand blev båret og løftet op i en stor gruekedel. Deri kom det tunge sengetøj. Brænde skulle bæres ind, så der kunne komme fyr under kedlen. Oppe på vaskebænken stod store kar med et skurebræt. Tøjet skvulpede op og ned i sæbevandet. Dampen stod i tåger omkring alt, men det blev klaret med humør. Det var altid en særlig dag eller dage, for det tog sin tid med at få tørret, rullet og strøget. En gang om måneden var det den store tur.

Stuehuset

Stuehuset havde fire store værelser. Et lille køkken, éntre og et lille toilet. Ovenpå var der fire rum. Her boede min søster og jeg og den unge pige, og så var der et gæsteværelse. Far og mor havde soveværelse nede.

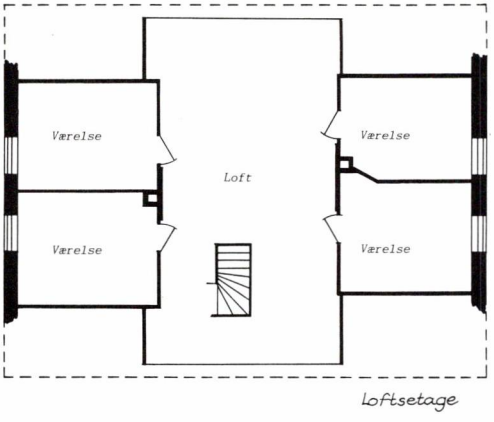

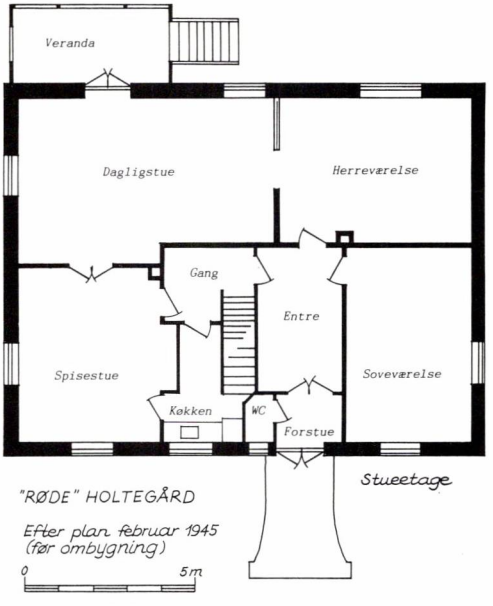

Stuehuset til (Røde) Holtegaard inden køkken og toiletrum blev udvidet.

Kælder var der under hele huset. Stor og meget fugtig, så den blev kun brugt meget lidt i vores tid. Soveværelsesvinduerne vendte dels ud mod vaskehuset, dels mod kostalden. Far var altid oppe kl. 5 for at se til arbejdet i stalden. Ellers skulle køerne nok lade høre fra sig. De var meget præcise.

Kontoret

I fars kontor opholdt vi os allermest. Det var særpræget møbleret med mahognymøbler med grønt betræk. Der var udskårne jagtmotiver i skrivebordet, sofaen og bøsseskabet. Udstoppede fugle, som stod på små hylder, og gevirer hang på væggene mellem billederne. I loftet hang en stor kongeørn, som holdt belysningen i sine kløer. Særlig bøsseskabet var et interessant møbel. Foroven havde det to store skabe med slebne glasruder. I det venstre hang bøsserne og i det højre stod bøger. Herunder en bænk.

Ryggen kunne lukkes ned, og i rummet bagved stod flasker af forskellig art, og så var der cigarer. Alt sammen bestemt til gæster. Far rørte aldrig spiritus til daglig, men han røg sin pibe. Under bænken var en skuffe fuld af landkort. En kakkelovn sørgede for opvarmningen i kontoret.

»Den fine Stue«

Ved siden af kontoret lå »Den fine stue« med gule silkebetrukne møbler. Gult væg til væg tæppe. Sorte borde og et flygel. Herfra førte en dør ud til verandaen med udgang til haven. En fløjdør førte ind til spisestuen, hvor der stod et stort solidt rundt bord, en stor skænk og to hjørneskabe med spejle over. En dør førte ud til endnu en veranda uden udgang. Endnu en dør ud til gangen med trappen til 1. sal. Til højre kom man ind i vort meget lille køkken, som havde et kønt lille komfur med messingstang og vandbeholder. En lem i gulvet førte til kældertrappen.

Entréen

Forbi trappen kom man ud i en rummelig entré med knager til tøj, stokkestativ og et stort spejl. Her stod også en hundekurv og et sammenklappet spillebord. På gulvet var der røde klinker. Dør ud til en forentré med fars arbejdskasketter, stokke og frakker samt vores træsko og støvler. Fra entréen var der adgang til husets eneste lille toilet. I entréen var også døren ind til det store soveværelse med en brændeovn. Herinde stod to store hvide skabe med spejl imellem. Servanter på hver side af vinduet. Herpå vandfade, kander og tandglas. På gulvet ved siden af stod spande med et nedbuet låg med et overdækket hul i midten, beregnet til det brugte vand. Under det andet vindue stod en divan. Derpå fulgte de to senge med højt hovedgærde og natborde på hver side.

Værelserne ovenpå

Ovenpå var det store loft – beklædt med lyse brædder. Herfra førte fire døre ind til værelser med kakkelovne. Møblementet i de enkelte værelser bestod af en seng, servante med vandfad og kande samt spanden ved siden af. Et bord og en stol. »Garderobeskabet« var et vandret ophængt bræt med kroge til klædebøjler og et forhæng. I gæsteværelset var der to senge. Skunkene var udnyttet til pulterkamre. Her gemte vi kufferter og alt muligt andet, bl.a. gamle ugeblade, som vi havde stor fornøjelse af, når vi var syge.

Gårdspladsen

Midt på gårdspladsen blev anlagt en stor rund græsplæne. Heri blev plantet et valnøddetræ, pæretræer, gran og ene. Langs hele kanten blev der lagt hvidkalkede sten. I haven ud mod Øverødvej blev plantet et Vinge-valnøddetræ. Det blev til et prægtigt træ med en krondiameter på 8-10 meter, og med nogle morsomme lange frøstande.

Af legekammerater havde vi fodermester Sørensens 6 børn. I timevis kunne vi lege skjul og springe i halmen i laden eller lege cirkus ovenpå vaskehuset. For at tjene lidt lommepenge, gik vi i roemarken eller vendte tørv nede ved Vidnesdam. Begge dele kunne godt mærkes i ryggen efter en lang arbejdsdag. I høsttiden hjalp vi til alle vegne. Det var spændende med de høje kornlæs. Kunne de holde balancen over marken hele vejen hjem? I laden stod tærskeværket og lavede stort spektakel. Når kornet var fyldt i sække, blev det båret op på magasinerne og væltet ud på gulvet i kæmpe dynger. Man kunne begrave hele armen i korn, som duftede af sol og sommer.

Hjemmeslagtning

Når der skulle slagtes gris og kalv, var det fodermester Sørensen, der slagtede og parterede. Grisen var skrækslagen. Den hylede hele vejen fra grisehuset til vaskehuset, hvor den fik et slag med en hammer. Derpå stukket med en kniv, så blodet kunne samles i en spand. Der skulle røres hele tiden, for at blodet ikke skulle stivne. Grisen blev vasket og skoldet og de stive hår skrabet af. Den blev hængt op ad en stige i bagbenene, så Sørensen med sin skarpe kniv kunne skære hele bugen op og tage al indmaden ud i en stor balje. Alt blev vasket og sorteret. Først næste dag var grisen kold og kunne parteres. Kalve fik samme tur, men fik også trukket huden af. Alt dette var dog ikke noget for mig at overvære. Derimod var slagtemad noget vi alle kunne lide. Mor måtte aldrig lave sylte, før jeg kom hjem fra skole, for en rugbrødsmad med det varme kød og flæsk var det bedste, jeg vidste. Fryseteknikken var ikke opfundet, så alt blev kogt, stegt, saltet eller henkogt. Noget blev sendt til rygning hos købmanden i Høsterkøb, som var den eneste i nabolaget, der havde et røgeri. Vi kunne hente det igen nogle dage senere. Røgvarerne blev hængt

op i kælderen i et flueskab. Jeg glemmer aldrig smagen af friskrøget skinke. Den smagte pragtfuldt.

Folkene

De mest trofaste folk, vi havde, var nok fodermester Sørensen og hans kone. De var hos os fra 1927 til 1934 og igen fra 1937 til 1945. I kostalden, som altid var præget af orden, hang alle de små sorte tavler på plads over hver sin ko. Sørensen kendte alle køerne. De følte sig trygge og rolige ved hans stemme. Der var en utrolig hyggelig atmosfære i stalden, og de små kalve fik mælk i spande og nød at sutte på vore fingre. Fru Sørensen og en karl hjalp med malkningen. I begyndelsen med hånden, senere kom malkemaskinen. Den store kostald blev efterhånden fyldt op med 80 malkekøer, en tyr, 15 kvier, kalve og et par svin. I hestestalden stod 12 arbejdsheste og 3-4 køre- og rideheste. Høns og duer til husbehov. Altid havde vi to gravhunde og en hønsehund til jagterne.

En anden vigtig familie var forvalterens. Der var flere gennem årene. Forvalterens kone sørgede for karlenes mad og rengøring. Udover forkarlen, som havde sit eget værelse og vaskerum over vaskehuset, havde vi op til otte karle til markarbejdet (om vinteren dog færre). De boede to og tre sammen nede ved siden af forvalterens lejlighed. Dengang var der træsenge med tangmadrasser, og vask foregik ude på gangen i vandfade. Varmt vand kunne hentes i forvalterens køkken. Med årene kom der et brusebad.

De havde en borgestue, hvor de spiste. Tidlig kl. 7 fik de en kop kaffe (fra 1940 til 1945 var det erstatningskaffe) og et stykke mad. Så gik de ud til hestene og fik ordnet dem og fik så mere morgenmad, inden de drog i marken.

I stalden

I hestestalden var der de første år – altså i tyverne – staldmester Plank. Så kom Lauritz. Han var der altid, så vidt jeg kan erindre. Om morgenen tidlig kom han over til os i stuehuset for at hente støvler og sko til pudsning. Dem ordnede han i saddelkammeret. Kl. 7 skulle han køre mælken til Kohave Mejeri. (Se Søllerødbogen 1990). Den stod altid klar, for fodermester Sørensen, hans kone og en karl begyndte malkningen kl. 5. I fe-

Den store staldbygning der helt dominerede gården.

rierne kørte nogle af os børn med ned til mejeriet. Vi måtte drikke al den mælk, vi kunne nå, medens jungerne blev rullet ind på mejeriet, og tomme junger læsset samt valle til grisene. Så tog Lauritz sig en skrå, og vi kørte hjem til gården. Ved lov blev Kohave Mejeri lukket i 1941. Herefter måtte vi sende vore mælkeleverancer til Dronninggaard Mejeri i Holte. Lauritz var altid flink ved os børn, men vi skulle opføre os ordentlig i stalden og mod hestene. Han lærte os at strigle, ordne hove og sadle en hest. Det skulle vi selv ordne, sagde far. Ville vi ride, skulle vi også kunne sidde fast på en hest, så vi fik ikke saddel på, før en femøre kunne blive liggende under enden hele græsplænen rundt.

Høsttid på Holtegaards jorder. Far i marken 1926.

Gl. Holtegade

Hvor de tre staldgavle mødtes, hang prægtige støbte hoveder af en gris, en tyr og en hest. Her ved porten ud til Gl. Holtegade foregik al arbejdskørsel. Gik man ud af porten til højre, lå folkenes værelser og forvalterens lejlighed. Næste hus på Gl. Holtegade var købmand Hansen, med Frelsens Hær i sidebygningen og bageren overfor. Derpå fulgte murer Wagner og hans søster frk. Wagner. Hun syede for os og hjalp til, når vi havde gæster. Så fulgte Jepsen, Hübenbeckers og »gårdmand« Rasmussen oppe på bakken. Her var der altid pandekager om lørdagen. Når Rasmussen kørte, var hans hestevogn altid fuld af unger, som lo og larmede. På den anden side af Skovbakken boede tækkemand Frederiksen.

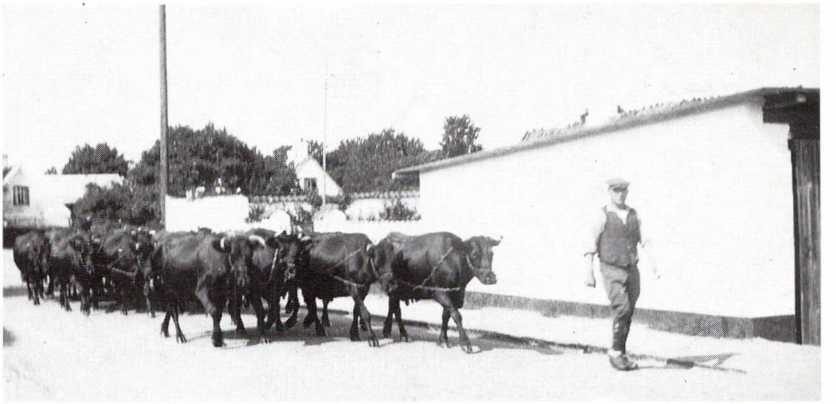

Holtegaards køer på vej ad Gl. Holtegade til græsning omkring 1930.

Til venstre for porten var lidt køkkenhave. Så fodermesterens lejlighed. Overfor lå Asylet og henne på hjørnet ved Øverødvej Brugsen med uddeler Malmberg. Her krøb lærlingene gerne i dækning, når far kom for at få benzin på bilen – det var de nemlig ikke så gode til.

Køretøjer

Af hestevogne havde vi i en længe bagved kostalden de lange arbejdsvogne med skrå træsider og tunge hjul med jernring om. Derudover to selvbindere til to eller tre heste. Såmaskine, plove, harver og en traktor, som far købte i 1936. Malkemaskinerne kom lige før krigen. Endelig havde vi en gig, en landauer, en lille jumbe og en rigtig kane.

Afgrøder

På markerne blev der dyrket de gængse kornsorter samt hundegræs og roer. En gang blev der forsøgt med hør, og maskinerne vakte opsigt, for det var noget nyt, men nogen god forretning kan det ikke have været, for det blev ikke gentaget. Der var græsmarker til køerne, og på engene ved Vidnesdam og Kohave gik kvierne hele sommeren. De var næsten helt vilde, når de skulle ind til vinteren. På disse enge voksede dengang mange mark-champignons. Far havde altid fyldte lommer, når han kom dernede fra.

Nu har dette lydt, som om alt var guld og grønne marker, men det var det ikke. Tiderne var sløje for landmændene i 1930erne. Der var mange udgifter til den nye udvikling. Malkemaskiner, traktorer, vogne og redskaber. Kostpenge til forvalteren. Udgifter til smedens arbejde o.s.v. – og indtægterne fulgte ikke med.

Så kom der strejker. Roearbejderne forfulgte engang far. I raseri over de lave akkorder havde de ude i marken rottet sig sammen. Da far viste sig i roemarken, løb de efter ham med hakkejernene hævet op i luften. Far nåede lige netop indenfor sin egen indgangsdør, inden de nåede ham. – Så strejkede vi også og tog for første gang på ferie. Til Faxe Ladeplads i 8 dage.

Kommunen køber Holtegaard

Min far havde købt gården i 1924 for 430.000 kr. Kommunen købte den i 1934 for 400.000 kr., men far fortsatte som forpagter af gårdens landbrug, foreløbig for de følgende ti år. Det var sognerådsformand Frederik Clausen, der lod kommunen erhverve gården i 1934, sammen med to andre ejendomme: Nærum Avlsgård og Næsseslottet med Furesøparken. Den sidste blev dog samme år videresolgt til Københavns Kommune – det var trods alt en for stor mundfuld. Det var særlig attraktivt for kommunen at købe Holtegaard, fordi Hørsholmvejen (senere Helsingør motorvej) skulle føres gennem markerne og dermed ville give fordelagtige udstykningsmuligheder. De 265 tønder land strakte sig mod øst til Kohave Mejeri, Holtegaards Bryggeri og Kohave skoven mod vest til Rygaards marker, og fra Høje Sandbjerg op til Vidnesdam i nord og ned til Øverødvej i syd.

Mund- og klovsyge

I 1939 fik vi mund- og klovsyge på gården. Store skilte blev hængt op alle vegne med: »Adgang Forbudt«. Det er en meget smittefarlig betændelse i køernes munde, klove og yver, som kan overføres med personer og foder. Mælken fra de syge dyr skulle hældes ud. Køerne fik følgesygdomme, ofte lungebetændelse. Dyrlægen kom hyppigt og måtte give se-

Kommunen købte i 1934 de to store landbrugsejendomme (Røde) Holtegaard og Nærum Avlsgård for at være forberedt til at modtage den byudvikling, der kunne forventes ved anlægget af motorvejen til Hørsholm (nu Helsingør). Begge gårde var i øvrigt opstået som avlsgårde til to af kommunens fornemme 1700-tals landsteder: Gl. Holtegaard og Nærumgaard.

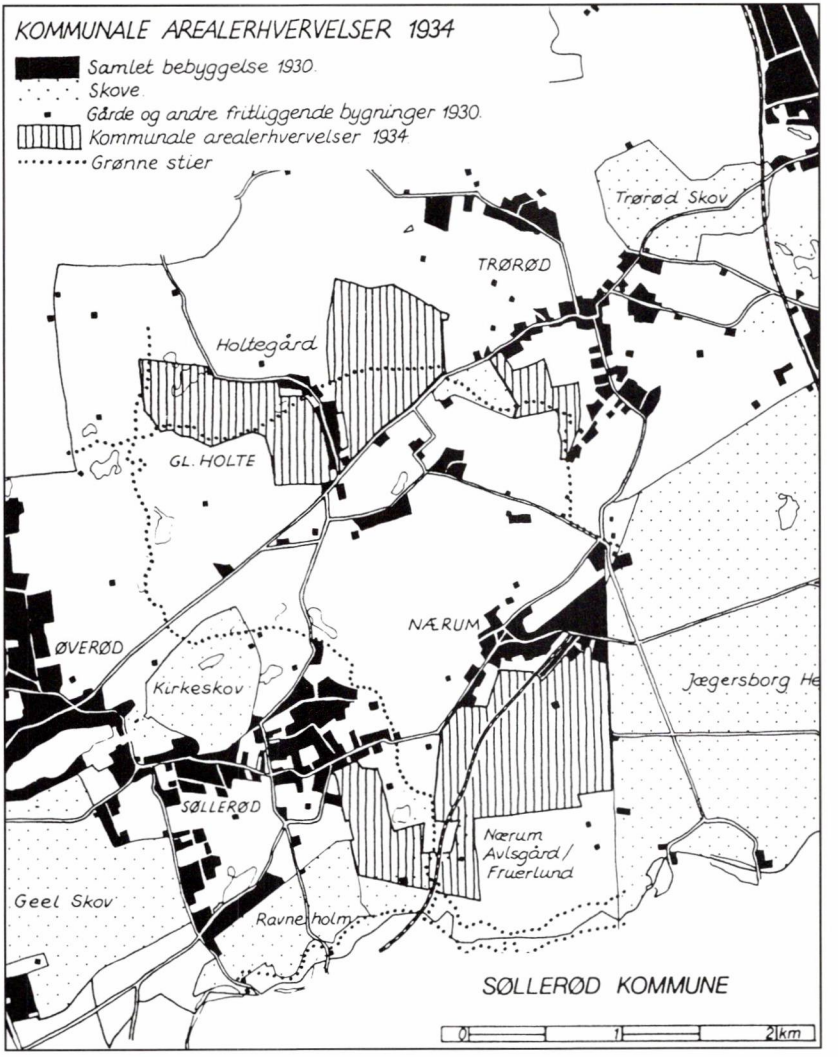

Væsentlige dele af Holtegaards jorder er endnu åbne, selv om den nyeste bebyggelse »Brillerne« kaldet, 1990, er begyndt at trænge ind på de vestlige arealer, der ellers anvendes til golfbane. Ejendomsgrænser og nyeste bebyggelse indtegnet på 4 cm kort, 1985.

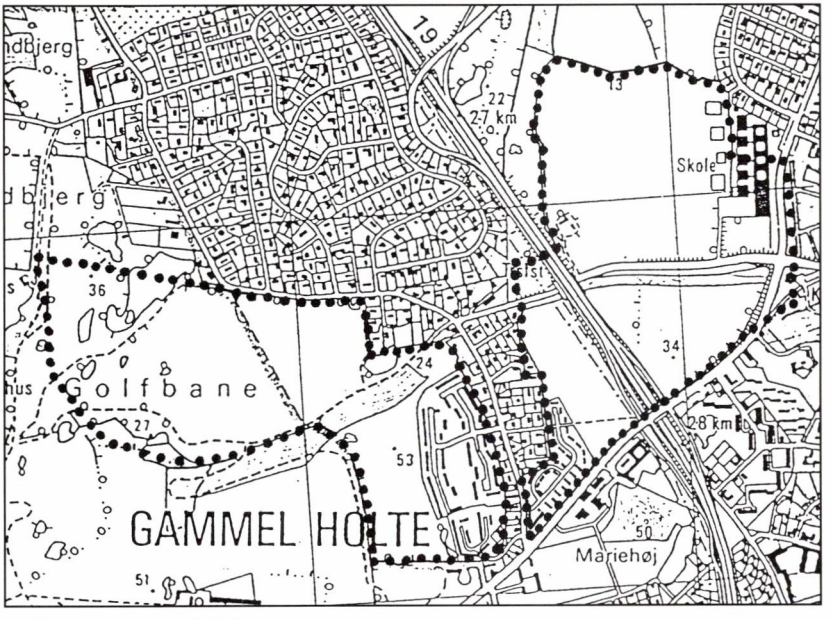

rumbehandlinger. Mælkeydelsen faldt drastisk. Alt dette førte til store økonomiske tab. En stor ulykke for alle. Hele gården blev isoleret. Min søster og jeg blev straks sendt til Hellerup til vores faster og onkel. Derfra måtte vi passe skolen i Holte. Det var en helt anderledes oplevelse at bo i lejlighed i Hellerup. Vi savnede mor og far og var spændte på, hvordan det hele gik på gården. De fleste køer måtte slås ned. Alt blev kalket og rengjort i staldene. Det var en hård tid, særlig for far og fodermester Sørensen.

Holtegaard efter min families tid på gården. Foto fra 1974.

Holtegaard, egnens største landbrugsbedrift, blev den 9. april 1944 udsat for en voldsom brand. Kostalden og laden nedbrændte. Besætningen, der blev reddet af mange unge mennesker fra hele Gl. Holte, blev spredt på egnens gårde og kom aldrig tilbage på Holtegaard. Far tabte mange

penge på den ulykke. En epoke var slut. Folkene og far fik ryddet op efter branden, og far fortsatte som forpagter frem til 1945. Samme år lod kommunen forpagter Tølbøll drive gårdens landbrug ved hjælp af maskiner. Alle dyr var som sagt borte.

Mine forældres sidste år

I april 1945 flyttede far og mor fra Holtegaard til et hus på Søbakkevej 10 i Øverød. Far var allerede dengang sløj, men ingen opdagede, at han led af blodmangel, som udviklede sig til en blodsygdom. Jeg flyttede hjem og hjalp mor med at passe far. Far døde i sin seng den 2. januar 1948, 73 år gammel og blev begravet i familiegravstedet på Frederiksberg Kirkegård. Mor solgte huset på Søbakkevej sommeren 1948, det lykkedes ikke, trods gentagne henvendelser på Søllerød Rådhus, at få en lejlighed i kommunen. Hun flyttede derfor ind i et par lejede værelser på Frederiksberg. Senere til Palægade (ved Kgs. Nytorv) hos enkefrue Schrøder, tidligere ejer af Gl. Holtegaard, som vi kendte særdeles godt. Hun henvendte sig atter til Søllerød kommune i 1951 og blev igen afvist. Hun blev så fortvivlet, at hun henvendte sig til borgmester Fenneberg i Lyngby-Taarbæk kommune. Her fik hun i 1952 anvist sin egen lille lejlighed på Skovbakken i Virum. Mor var fantastisk rask gennem årene, men fik en hjernesvulst og døde i november 1963, 77 år gammel. Sine sidste år tilbragte hun hos sin datter (forfatteren til disse linier) i Gunderød ved Karlebo.

EFTERSKRIFT

På mere end halvdelen af Holtegaards jorder blev i årene 1973-81 anlagt Søllerød Golfbane. Hovedparten af de resterende arealer blev anvendt til: Motorvej, beboelser, Trørød Skole 1970-71, den murede Gl. Holte kirke 1977-78 og tennisbaner 1989. Stuehuset blev en tid brugt til ungdomsklub.

Et vejskilt fortæller historien.

I mellemtiden havde forpagter Tølbølls søn Jens drevet en rideskole på Holtegaard. Men bygningerne forfaldt, kunne man se. Den én gang så hyggelige gårdsplads blev ryddet for alt grønt og så kedelig ud. Den livlige

Ældreboligerne på Holtegårdsvej er opført på gårdtomten. Jægermestertræet i midten. Foto 1991.

gård, den var engang, var der intet tilbage af, men jeg fik alligevel et chock, da den pludselig i 1987 var revet ned. På grunden blev i årene 1987-90 opført boliger og ældreboliger i gule mursten.

Det eneste der er tilbage af den røde Holtegaard, men også det er gået noget i knæ, er min fars Vinge-valnøddetræ, »Jægermestertræet«.

Holte ligger i Odsherred

En beretning om et maleri og om en hidtil ukendt kunstner og lidt om dennes familie

Af Jørgen Adriansen

BILLEDET »HOLTE SKOVFOGEDBOLIG, 1831« OG DETS HISTORIE

På Byhistorisk Arkiv, Gl. Holtegaard, hænger en lille gouache, som under det egentlige billedfelt bærer en indskrift, der oplyser, at billedet forestiller Holte skovfogedbolig, og at det er fra 1831.[1]

Billedet var sidst udstillet på Søllerød Museums særudstilling »14 malerier fra Søllerødegnen« fra 1. sept. til 31. okt. 1989. Det blev publiceret af Niels Peter Stilling som nummer 5 i den lille bog med samme titel, der ved den lejlighed blev udgivet, ligesom det er gengivet på et af de samtidigt udgivne postkort.[2]

Billedet har tidligere været udstillet i 1974 på Søllerød Rådhus og i 1982 på Gl. Holtegaard.[3] Det har vist nok altid været betragtet med stille undren, en undren som fik udtryk i N. P. Stillings nævnte bog, hvor det siges, at det »volder en del problemer rent historisk set. Kunstneren kender vi ikke, og motivet er temmelig vanskeligt at placere«. Og »så vidt kilderne melder havde Holte ingen skovfoged endsige bolig til denne. Holte kan i 1831 kun forstås som den bydel, vi i dag kalder Gl. Holte«. Og endelig »Men hvordan billedet er kommet i kommunens eje fortaber sig i det uvisse«.

Problemer med motivet

Det skal forsøges her – med stor hjælp fra mange sider – at kaste et vist lys over disse dunkle punkter. Forfatteren til denne artikel vil gerne her

»Prospekt af Holte Skovfogedbolig«, 1831. Gouache tilhørende Søllerød Kommune.

benytte lejligheden til at takke for denne hjælp, uden hvilken den ikke var blevet til.

Problemet om kommunens erhvervelse af billedet blev løst ved et møde den 5. februar 1991 i Søllerød Museums projektgruppe, hvor forarbejder til nærværende beretning blev forelagt og diskuteret. Museets tidligere

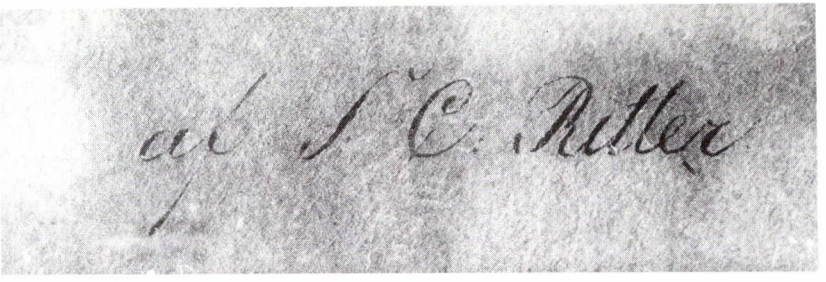

S. C. Ritters signatur: Sophie Christiane Ritter (1817-1844).

leder, registrator ved Rigsarkivet Bjørn Fabricius, oplyste, at han i anden halvdel af 50'erne havde set billedet i en københavnsk butik og lokket af påskriften havde købt det til kommunen – vist for 50 kr. På grund af overvældende arbejdsbyrde var der ikke blevet tid til nogen fordybelse i billedet, og en dokumentation af indkøbet blev hverken dengang eller senere foretaget.

Billedets tekst

Som nævnt er billedet forsynet med tekst. Den er hidtil læst og publiceret som *Prospekt af Holte Skovfogedbolig af S.C. Ritler 1831*. Teksten er bemærkelsesværdig ved at være skrevet med den håndskrift, vi i dag bruger, latinsk skrift, og ikke med gotisk skrift, der var langt mere almindelig i 1800-tallet, i hvert fald til ca. 1870. Ganske vist brugte præster og degne af og til latinsk skrift til navne på hovedpersoner i kirkebøgerne, men normalt ikke til den øvrige tekst eller til navne på bipersoner som faddere eller forlovere. Baggrunden for teksten er mørk og har egne strukturer, så navnet »Ritler« måtte anses for usikkert læst, også selv om teksten iøvrigt er letlæselig. Ved ovennævnte møde i projektgruppen var der enighed om, at navnet rettelig bør læses »Ritter«. Det andet t's manglende eller skråt nedfaldende tværstreg, fælles for de to t'er, kunne måske ses som den lidt særegne skrivemåde, de fleste mennesker tilegner sig i deres egen underskrift.

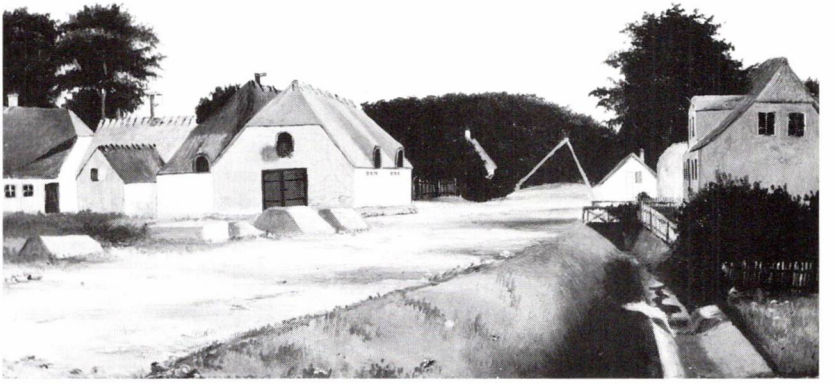

Nordahl Groves maleri af Kongevejen ved Røjels Bom set mod Geels Bakke, 1842.

HVAD FORESTILLER BILLEDET?

Billedet synes at gøre omhyggeligt rede for det landskab det afbilder, så omhyggeligt, at man næsten føler, at det kunne danne grundlag for et detaljeret landkort, endog med højdekurver. Det er derfor påfaldende, at det ikke har kunnet indpasses i landskabet omkring Gl. Holte, selv om man selvfølgelig må være forberedt på visse ændringer fra 1831 til i dag.

Heller ikke nærværende forfatter havde held til at få billedet til at passe med antagelserne og kom derfor på den tanke, at billedet måske i stedet skulle forestille en anden lokalitet i Danmark med navnet Holte. Hvis forfatteren havde kendt P.F. Nordahl Grove's maleri fra 1842 af Konge-

vejen ved Røjels Kro,[4] hvor Geels Bakke glimrer ved sit fravær, havde han jo nok bare slået sig til ro med, at malere ikke altid er til at stole på. Men fuld af fortrøstning gik han i gang med at finde malerens motiv.

Lokaliteten Holte

Navnefortegnelsen i »Danmark 1:100.000 topografisk atlas«[5] har 6 henvisninger til steder, der hedder Holte, heriblandt naturligvis vores nuværende Holte. De 5 andre ligger henholdsvis i Nordjylland, Midtjylland, Sønderjylland, på Fyn og i Odsherred. Ved studium af kortene blev det hurtigt klart, at stedet i Odsherred måtte være langt det sandsynligste. Dette forudsætter dog, at den nu tørlagte Sidinge Fjord var åbent vand i 1831, eller dog i det mindste vådområde. Da Sidinge Fjords tørlægning blev påbegyndt i 1841,[6] er denne forudsætning opfyldt. Der skulle også gerne være en skovfogedbolig, men kortet viser ingen sådan i eller ved dette Holte. Den kunne jo imidlertid være nedlagt. Ældre kort viser da også en skovfogedbolig her.[7]

Skovfoged i Holte

At der faktisk havde været både en skovfogedbolig og en skovfoged i 1831, bekræftes af folketællingerne for 1801[8] og 1834[9] (der er ingen mellemliggende folketælling). I 1801 hedder skovfogeden ifølge folketællingen Condrat Ritter og er 52 år. I 1834 er han efterfulgt af Johan Severin Ritter, som er 54 år og nævnes som Kongelig Skovfoged. Det styrker naturligvis i høj grad mistanken om ret identifikation, at navnet Ritter er fælles for skovfogederne og den ukendte kunstner S.C. Ritter. Da også landskabet i de store træk såvel som i afgørende detailler synes at svare til billedets fremstilling, synes identifikationen rimelig sikker.

Det ældste udgivne topografiske detailkort er så relativt sent som fra 1895[10] ; men der findes et kortmanuskript fra Generalkvartermesterstaben i mål 1:20.000, der er opmålt i 1826[11] , altså meget tæt på tidspunktet for billedets tilblivelse. Det viser et landskab, som nok i store træk svarer til det nutidige, men som dog afviger på visse punkter.

Holte 1826

Af væsentlige forskelle kan nævnes Sidinge Fjord, som i 1826 var en gren af Isefjorden. Skovfogedboligen er vist, men ikke betegnet som sådan, dens identifikation fremgår af yngre kort.[12] Vejen som nu løber fra

Udsnit af Generalstabskort 1:100.000, 1930/42. Den tørlagte Sidingefjord er angivet øverst på kortet, nord for Holte og Grevinge Skov.

opmaalt 1811 og tegnet af Adjoint Capitain v. Rothe,
Holmegaard
Holle
Odstrup

Herrestrup forbi det tidligere skovfogedsted og ind i Grevinge Skov fandtes ikke i 1826. Skovfogedens egen jord lå i 1826 som en enklave i skoven, således som vi i dag f.eks. kender det ved Rundforbi. Denne enklave er nu tilplantet og er en del af skoven. Skoven ser ud til at være under tilplantning i 1826. En mindre del øst for skovfogedhuset og vest for skovparten benævnt Løkken var endnu åbent land, således at der fra Holte var fri udsigt over fjorden, som billedet da også antyder. Landskabet mellem Herrestrup og skoven gennemkrydsedes i 1826 af et net af stengærder, især de lavere partier nærmest skoven. For størstedelen findes de endnu, dog delvis i forfalden stand. På maleriet er de klart angivet.

At der i dag findes flere og måske andre bygninger i området end i 1826 kan ikke undre. Det fremgår af lokalhistorisk litteratur[13], at skovfogeden i 1831 opførte en ny stald og at stuehuset blev fornyet i 1853. Det burde derfor være omsonst at sammenligne de nu stående bygninger med billedets.

Udsnit af Generalkvartermesterstabens kortmanuskript blad 38-39, 1826. Kort- og Matrikelstyrelsen ca. 1:20.800. Årstallet 1811 refererer til den oprindelige opmåling. Kallsmose Skov er identisk med den nuværende Grevinge Skov. Pilen angiver Skovfogedstedet. Gouachen er malet fra højdedragene stik vest for skovfogedboligen.

Når man kommer igennem Herrestrup, efter at have forladt hovedlandevejen til Odden og kørt mod øst og nord for at nå frem til vejgaflen, hvor vejen deler sig til Holte og Ostrup – og måske især et par hundrede meter ad vejen mod Ostrup – bliver man slået af landskabets overbevisende lighed med billedet, i hvert fald hvad den generelle karakter angår. Bevæger man sig så mod nord ned gennem Holte mod Grevinge skov, tror man at se den tidligere skovfogedbolig ved vejens venstre side, lige før man når skoven. Set på en afstand af måske 100 m udviser stedet en nærmest forbløffende lighed med billedets skovfogedbolig. Det er derfor fristende at forestille sig billedet malet fra et sted mellem nævnte vejgaffel og skoven, selv om der er visse problemer.

Det er i dag ikke muligt fra denne synsvinkel at se skoven som på billedet og samtidig få et glimt af den tidligere fjord mod nordvest, svarende til billedets blå felt i venstre side. Det er heller ikke muligt at se den formodede skovfogedbolig så relativt tæt på som på billedet og samtidig se skoven, således som maleriet viser den, – men billedet kunne jo være

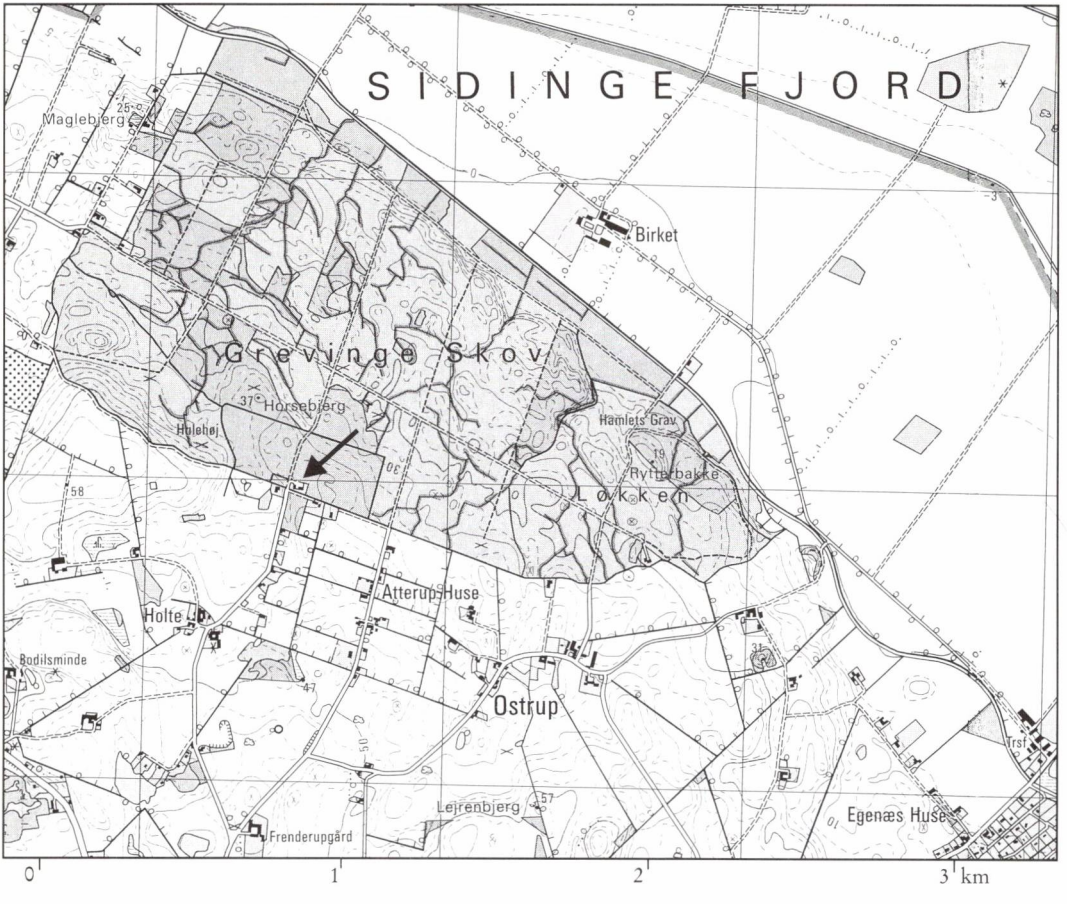

Billedet er set mod øst

baseret på skitser taget i forskellig afstand. Forfatteren var længe overbevist om, at dette var tilfældet. Der er imidlertid ingen tvivl om, at dette er galt! Billedet er givetvis malet fra et sted stik vest for skovfogedboligen[14], formodentlig i en afstand på 2-300 m, og altså ikke fra syd. Syd er til højre

Egnen omkring Holte. Pilen angiver beliggenheden af den nuværende skovopsynsmandsbolig. Danmark 1:25.000, 1971/86.

Foto optaget 1992 af Gregers Kirkegaard fra den position, hvor gouachen blev malet 1831. Stendiget skimtes til venstre. Huset i billedets centrum er opført efter 1831. Fotografiet dokumenterer meget klart udviklingen fra åbent land til skov.

på billedet og nord til venstre. Det gærde, som løber diagonalt gennem billedet, er fredskovdiget, og det er skovfogedens jord, der ligger til venstre for det. Kortet fra 1826 viser klart, at dette dige forløb syd for skovfogedboligen, og at der fra denne strækker sig et andet dige i sydlig retning, således som billedet viser.

Løkken

Den skov, der danner billedets baggrund, er skovparten Løkken, som ganske vist hverken i 1826 eller nu strækker sig helt så langt mod syd, som vist på billedet, men den kan jo i 1831 have fortsat i et bredt skovbryn eller et krat, uden at dette nødvendigvis skulle fremgå af kortet fra 1826. Det hus, som billedet viser mellem skovfogedhuset og skoven, ses også på

Det gamle land- eller skovarbejderhus fra før 1831 øst for skovfogedboligen. Foto 1992 (G. Kirkegaard).

kortet fra 1826, beliggende ganske som vist i forhold til fredskovdiget og med et sydgående dige bag ved. Huset kan genfindes i dag. I billedets højre kant er vist et hus, som ligeledes optræder på kortet, nemlig sidste hus i nuværende Atterup Huse. Måske er det skovfogedens broders hus.

Skovopsynsmandens hus fra 1912, der afløste den gamle skovfogedbolig. Foto 1992 (G. Kirkegaard).

Ifølge folketællingen fra 1834 boede husmand Hans Conradsen Ritter med sin hustru i det hus, som er nævnt sidst i denne tælling under Atterup. Det fremgår af folketællingerne 1787 og 1801, at han er skovfoged Johan Severin Ritters yngre broder.

Endelig kan den bevoksning, som netop anes i billedets venstre kant, identificeres som den anden af de oprindelige småskove, Holtemose Skov. Den skov, som skulle nyplantes mellem de to gamle småskove, Holtemose Skov og Løkken, og som ifølge kortet var halvt etableret i 1826, ses ikke på billedet. Det blå felt i venstre side må formodes at være Sidinge Fjord.

Skovfogedhuset

Den stejle skråning, som de tre dyr står på, ses på kortet markeret ved bakkestreger omkring en bakke, hvis top ligger ca. 700 m stik vest for

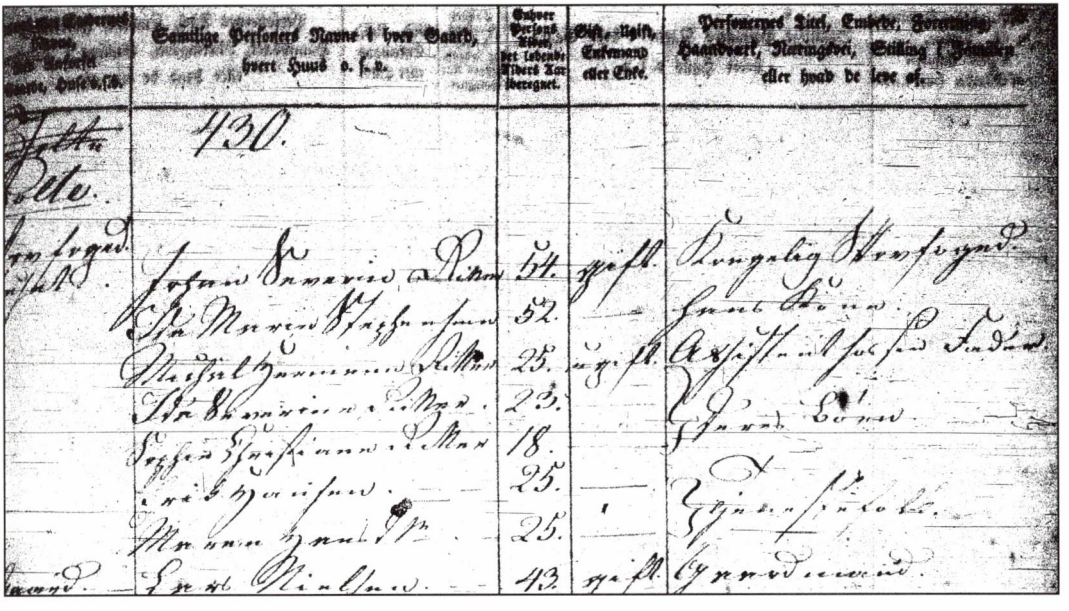

Folketællingen 1834, Holte, Grevinge Sogn, Holbæk amt. (Rigsarkivet). Den kongelige Skovfoged Johan Severin Ritters husstand: Konen, sønnen Michael Hermann der er assistent hos faderen og de to døtre Ida på 23 og Sophie på 18, dertil to tjenestefolk.

skovfogedhuset. Alle billedets markante topografiske detailler kan på denne måde genfindes i samme indbyrdes beliggenhed på kortet fra 1826, og der kan derfor næppe være tvivl om billedets rette lokalisering og orientering. Skovfogedboligen på billedet lå i Holte i Grevinge sogn, Odsherred, Holbæk amt, i dag Dragsholm kommune i Vestsjællands amt.

På billedet består skovfogedboligen af tre bygninger, to der er set fra gavlen, den ene bag den anden, og en, der ses fra siden. Den sidstnævnte må være stalden, der blev bygget i 1831, medens de to førstnævnte tilsammen må have udgjort beboelsesdelen, der, som nævnt tidligere, blev fornyet i 1853. I 1912 blev hele skovfogedhuset revet ned og erstattet af et muret rødstenshus. Huset fungerer i dag som bolig for skovopsynsmanden.

Som ovenfor nævnt siger billedets tekst, at det er »af S.C. Ritter«. Umiddelbart er der ingen grund til at betvivle dette, og da tekstens første del »Prospekt af Holte Skovfogedbolig« har vist sig rigtig, om end Holte skal forstås anderledes end hidtil antaget, nemlig som Holte i Grevinge sogn, er der yderligere grund til også at fæste lid til oplysningen om maleren.

Sophie Christiane Ritter

Allerede ved at læse videre i folketællingen fra 1834 træffer vi en person ved navn S.C. Ritter, nemlig skovfogedens yngste datter Sophie Christiane Ritter, der opgives at være 17 år gammel i 1834. Hun har altså været ca. 14 år i 1831 d.v.s. i konfirmationsalderen og ved at forlade skolen. *Kan det være hende?*

Ja! Selv om det i første øjeblik virker overraskende. Ser man lidt nøjere på billedet, finder man adskilligt, som peger på en ikke alt for øvet maler. Stengærderne er meget skematiske i detaillerne; stenene kunne i og for sig godt være alt andet end sten. De tre dyr, skønt let kendelige og fint malede, har en holdning, en øvet maler næppe ville have tildelt dem. Maleren har ikke magtet overgangen mellem gult og blåt i himlen. I det hele taget har det blå voldt problemer, og landskabet toner sig da heller ikke ud i en med afstanden tiltagende blånen, skønt det er forsøgt i højre side. Tidens anerkendte kunstnere ville i øvrigt nok have vægret sig ved at male de tre dyr og de to flokke af trækkende fugle.

Et naturtalent

I datiden blev der i nogle skoler givet en aldeles fortrinlig tegneundervisning[15] , og billedet kan i det lys ses som en afsluttende eksamensopgave af en elev med et usædvanligt talent. Har Sophie været et sådant naturtalent, kan hun derfor godt være kunstneren. Denne har i hvert fald haft et godt kendskab til landskabet og dyrelivet omkring skovfogedboligen. Men en ung pige, datter af en skovfoged, havde forudsætningerne herfor og manglede de »rigtige« kunstneres hæmninger eller forudfattede meninger, om hvad man »kunne« og »ikke kunne«. Alt i alt er der ikke fundet noget, som taler imod, at Sophie er den søgte kunstner, og en del, som

taler for. Det konkluderes derfor, at hun faktisk er kunstneren. Hun kan naturligvis godt have fået hjælp af sin lærer, derom kan vi intet vide.

Hermed er ikke sagt, at Sophie også selv har skrevet teksten på billedet; men hvis den skriveundervisning, hun har modtaget, var ligeså god som tegneundervisningen øjensynlig har været – og det har den sikkert, se nedenfor – kan hun udmærket selv have skrevet teksten, også med latinsk skrift. Herfor taler, at navnet Ritter er skrevet, som en person med det navn, selv kunne gøre det jfr. ovenfor – men det hed hele familien jo. Det afgørende argument for egenhændig signatur er brugen af initialer i navnet. Hvem andre ville undlade at bruge navnene Sophie Christiane? Da slet ingen i familien og næppe andre heller, med mindre teksten er skrevet så sent, at malerens identitet var gået i glemme, og det er vist ikke tilfældet. At Sophie har sat et »af« foran underskriften, skyldes vel blot ukendskab til kutyme ved signering og er muligvis også et forsøg på at undgå, at underskriften skulle mistydes som et ejermærke. Sophie er i øvrigt ikke kendt. Hun er ikke omtalt i Weilbachs Kunstnerleksikon[16] eller i »De næsten ukendte«[17], så hvis hun overhovedet har efterladt sig andre værker, er de i hvert fald ikke offentligt kendte.[18]

Skovfogedens datter

Det er meget begrænset, hvad der vides om Sophie. Af kirkebøgerne fremgår, at hun blev født 24. januar 1817, og at hun blev døbt 22. april samme år.[19] Hendes fader var som nævnt skovfoged Johan Severin Ritter; hendes moder hed Ida Maria Stephensen. Hun var skovfogedfamiliens tredie og yngste barn; de ældre var broderen Michael Herman og søsteren Ida Severine.[20] Hun må have gået i skole fra 1824, sandsynligvis i »Kongens Skole« i Herrestrup, hvor Jørgen Nielsen var lærer. Om ham skriver pastor Biilmann særdeles rosende i Kaldsbogen og siger bl.a. »Endvidere underviser han særlig godt Børnene i Skrivning---«. Også biskop Balle omtaler ham rosende i sin bedømmelse.[21] Hun må have forladt skolen ved konfirmationen i 1831, hvor hun får følgende »Dom om Kundskab og Opførsel«: »meget veloplyst og meget sædelig« – men det samme gælder de andre piger, også andre år, og er således temmeligt intetsigende.[22]

Sophie døde ugift den 24. januar 1844 på Engelstrup Mølle [23], hun blev altså kun 27 år. I folketællingerne 1834 og 1840 omtales hun som boende hjemme i skovfogedboligen, og der nævnes ikke noget om erhverv. Hun har vel hjulpet til i hjemmet, i køkken og stald, kvindernes domæne, og vel også ved arbejdet med uld og hør.

BILLEDET SOM KUNSTVÆRK

Sagen kan ikke forlades, uden at der, om så bare forsøgsvis, knyttes nogle bemærkninger til billedet som kunstværk.

Vinterlandskaber i dansk malerkunst

Det første man må notere sig er, at det drejer sig om et vinterbillede, noget temmelig sjældent i datidig dansk malerkunst. Dét danske maleri som først for alvor viste, at vinteren kunne benyttes som motiv for malerkunsten, var I.C.Dahls billede fra 1829 »Vinterlandskab ved Vordingborg«, som skabte sensation og hurtigt fik efterfølgere.[24] Allerede 1828 havde Dahls elev Fabritius de Tengnagel dog malet sit »Vinterlandskab fra Langeland« (udstillet på Gl.Holtegaard's »Det kultiverede Landskab«).[25] I 1830 fulgte Jørgen Roeds »Roed og Constantin Hansen på kanetur«[26] og først 1841 J.Th. Lundbyes »Vinterlandskab i nordsjællandsk karakter. Vinderød ved Frederiksværk«.[27] Alle disse billeder [28] og sikkert flere er fælles om at skildre vinteren som fjendtlig og truende, helt i samklang med St.St. Blichers »*Det er koldt herude, ravne skrige, ugler tude, søge føde, søge læ, ---*«.[29]

Hvor helt anderledes er da ikke Sophies vinterlandskab. Det skildrer vinteren som smilende og venlig, ja det er næsten en idyl og synes malet med hele den unge piges spontane livsglæde, som hun ikke mindst har ladet den lille rådyrfamilie udtrykke. Først senere danske malerier, som f.eks. Vilh. Kyhns »Vinteraften i en skov«, 1855, har forladt den tidligere triste stemning i danske vinterbilleder. Sophie har formodentlig malet det uden tanke for, at det var noget enestående, hun her gjorde, – det var vel bare vinter, dengang hun begyndte på sit billede. Rimeligvis faldt det

sammen med, at faderens nyopførte stald netop var færdig, ja det kan være inspireret deraf.

Billedets komposition

Sophies billede er overbevisende modent komponeret og afgrænset. Det diagonale stendige holder billedet sammen og leder ubesværet frem til skovfogedhuset langs skovfogedens marker og videre til hans egentlige virkefelt, skoven. Men ved at begrænse mængden af plovfurer, der iøvrigt følger diget fra forgrunden, har Sophie opnået, at de diagonale linier ikke overspilles, og de får modspil af træerne i billedets højre side, der ligesom lukker billedet af, så blikket ledes mod udsigten til venstre. Endelig runder skoven, nogle diger og andre terrainlinier af med horisontale virkninger, der får billedet til at virke roligt og i balance. At alle elementer svarer til landskabet, gør ikke hendes valg af billedfelt mindre bevidst.

Dyrelivet

Maleriet oplives af de tre dyr, som i sig selv er lidt af en sensation, som antydet ovenfor. Som staffage blev i datidens danske kunst anvendt mennesker og husdyr. Dyr fra den vilde fauna findes vist nok kun på billeder, hvor de udgør motivet eller en vigtig del af det f.eks. på billeder af Eremitagen [30], som jo er et jagtslot. Og så har Sophie endda tilføjet nogle trækkende fugle og malet det ene dyr som »knæstykke« og et andet som »brystbillede«, men bagfra. Det ville vist have skabt furore, hvis et sådant billede var kommet de førende kredse for øje – hvis de da overhovedet havde taget Sophies billede alvorligt, hvad man jo nok kan betvivle: Herregud! det var jo blot en ung piges ubehjælpsomme forsøg.

Ser vi lidt mere på de anerkendte kunstneres billeder af vinterlandskaber, finder vi foruden den fjendtlige og truende stemning, der generelt hviler over dem, momenter af »mystik« eller »historie« f.eks. en stendysse, gerne forfalden, således på Dahls og Roeds billeder. Når Dahl lader en fugleflok søge føde i og omkring en stendysse, hvori et stort og knudret egetræ står, er det krager, han maler. Kragen er måske den af alle vore fugle, der er mest knyttet til dårlige varsler og spådomme om ulykker [31]. Intet sådant ses i Sophies billede; det er bare et godt komponeret og stemningsfuldt landskab, rimeligvis en aftenstemning en tidlig forårsdag.

I. C. Dahl (1788-1857): Vinterlandskab ved Vordingborg 1829 (Statens Museum for Kunst). Den »professionelle« skildring af vinter på Sjælland. I øvrigt havde Sophie haft gode muligheder for at male en endnu mere magtfuld stendysse end Dahls, idet man endnu i dag ved vejgaflen ved Frenderupgård finder en af Odsherreds smukkeste stendysser.

Rådyrene er kommet ud af skoven, som de plejer ved solnedgang, spredte grupper af alliker, råger og måske krager trækker mod deres natkvarter, og en solsort sidder højt og synger sin aftensang.

Trods de begrænsede tekniske færdigheder havde Sophie Christiane Ritter et utroligt godt greb om maleriet og fortjener ærligt navn af kunstner. Hvad kunne hun dog ikke have udviklet sig til, om hun havde fortsat – eller havde kunnet forsætte?

SKOVFOGEDERNE RITTER

Tre generationer skovfogeder

Sophie er ikke den eneste i familien Ritter, der fortjener omtale. Skovfogederne gør det faktisk også. I stillingen som skovfoged i Holte under det Odsherredske krongods efterfulgte tre generationer hinanden, hver gang søn efter fader.[32] Det er så vidt vides eneste sted i Danmark, hvor noget sådant har fundet sted.[33]

Den første var Johan Conrad Johansen Ritter, der var født i 1743 i skovlandsbyen Ulkerup i Egebjerg sogn.[34] I 1779 eller 1780 blev han udnævnt til skovfoged i Holte og blev dermed den, der skulle foretage en større nyplantning, efter at den fremtidige Grevinge skov var indfredet og hegnet. Han virkede her til 1809, da han fik sin afsked, idet man ønskede en bedre uddannet mand til at forestå arbejdet, der åbenbart ikke var gået som ønsket. Han tog ophold hos en søn, der var husmand i Atterup huse, og her døde han i 1821.

Som skovfoged efterfulgtes han af sin ældste søn Johan Severin Ritter, Sophies fader. Han var født 1783 i Holte og døde sammesteds nytårsaften 1842. I 1826 havde han fået tilplantet ca. halvdelen af det udlagte område,[35] og han har nok stort set nået at afslutte tilplantningen af den nuværende skov.

Som efterfølger i embedet havde Rentekammeret indstillet en mand, der ikke var i familie med de ovennævnte, men kongen ønskede J.S. Ritters ældste søn Michael Herman Ritter udnævnt [36], og han blev da også

indsat i marts 1843. Kongens ønske var næppe et udtryk for et krav om familiemæssig kontinuitet, men snarere betinget af kendskab til M.H. Ritter, der før 1843 var skovfoged i Danstrup i Nordsjælland.

Denne tredie skovfoged Ritter i Holte forblev i stillingen til sin død i 1873. Herefter blev stillingen som skovfoged nedlagt og funktionen varetaget af skovopsynsmænd.

Tidligere generationer

Skovfogedernes navne har et umiskendeligt tysk præg, som gør det naturligt at tænke på indvandring (eller indkaldelse) fra en af de tyske dele af det danske monarki. Som nævnt er den første af de nævnte skovfogeder imidlertid født i Ulkerup. Hans faders navn angives som Johan Ritter i kirkebogen, der i øvrigt ikke rummer andre oplysninger om ham. Eftersøgning andre steder har også været resultatløs.[37]

Det er imidlertid fristende at forestille sig en mulig forbindelse til overførster Johan Herman Ritter, bestyrer af det nordlige jyske distrikt (Skanderborg, Kalø, Aalborghus, Hald, Aakær og Silkeborg amter) og med residens i Veng. Han var vistnok født i Glückstadt og døde 1736 i Veng 74 år gammel.[38] Han vides i 1696 at have fået en søn, der fik navnet Johan Ditlev [39], og som kunne være identisk med den Johan Ritter, der var fader til J.C.J. Ritter, første skovfoged Ritter i Holte.

Det må forblive en hypotese, men gør det muligt at skimte en eventuel forbindelse til den eller de eneste med navn Ritter, der kendes som kunstnere. Det drejer sig om den guldsmed Ritter, der i 1703 fik udbetalt 2.000 Rdl. på Gottorp, og den August Samuel Ritter, som nævnes 1702-1705 som billedhugger og født i Lübeck.[40]

NOTER OG REFERENCER

1. Registreret i Byhistorisk Arkiv som nr. R3 og i Laura Jacobsen: »Søllerød – set med Malerøje«. Søllerød 1983, som nr. 2046.
2. Niels Peter Stilling: »14 malerier fra Søllerødegnen«, 1989 (nr. 5).
3. Udstillingen »Søllerødbilleder i kommunens eje« 15. august – 23. august

1974, og udstillingen »Søllerød i det lokalhistoriske maleri« 5. september – 3. oktober 1982.

4. Registreret i Laura Jacobsen: »Søllerød – set med Malerøje«, som nr. 0170. Afbildet i Eiler Nystrøm: »Fra Nordsjællands Øresundskyst«. København 1938, side 457 og i Gunnar Sandfeld: »Søllerød, som det var engang« I. Søllerød 1972, side 25.
5. Geodætisk Institut 1986, 2. udgave.
6. I.P. Trap: Danmark 5' udg. bd. III, 2. København 1954, side 562.
7. Generalstabens topografiske Afdeling 1:20.000, Målebordsblad 2924, målt 1895 og Geodætisk Instituts Generalstabskort, Danmark 1:100.000, bogudgaven 6. udg. bd. III 1943, kort 6 og 9.
8. Folketælling 1801 for Holbæk amt, Odsherred, Grevinge sogn, Holte. Rigsarkivets kopiudgave bd. 60 side 91.
9. Som 8, men 1834, bd. 44 side 123.
10. Generalstabens topografiske Afdeling 1:20.000, Målebordsblad 2924, målt 1895.
11. Generalkvartermesterstabens kortmanuskript, blad 38-39.
12. F.eks. 10.
13. Degnen Lyder Høyers beskrivelse af Grevinge sogn udgivet og fortsat af Ferd. Petersen-Blidstrup. København 1921, side 290-91.
14. Foreslået af museumsinspektør Jette Baagøe, Jagt- og Skovbrugsmuseet, Hørsholm.
15. Bjørn Fabricius oplyste på mødet 5. februar 1991 i Søllerød Museums projektgruppe, at han ejede billeder, der var blevet til som her foreslået for billedet af Holte Skovfoged bolig, og som i teknisk henseende kunne sammenlignes dermed.
16. Weilbachs Kunstnerleksikon III. København 1952.
17. »De næsten ukendte«, Dansk Kulturhistorisk Museumsforening 1971.
18. Sophie Christiane Ritter er heller ikke omtalt i V. Richter: »100 Aars Dødsfald 1791-1890«.
19. Grevinge sogn, Roskilde stift. Filmkort nr. 2/9 af Hovedministerialbog nr. 2-367-1 side 109.
20. Som 9.
21. Som 13.
22. Som 19, men nr. 4/9 side 289. Dato oplyses ikke.
23. Som 19, men nr. 4/7 af 2-367-2 side 334.
24. Statens Museum for Kunst. Jens Juel malede i 1790'erne en række vintermoti-

ver (Jfr. Ellen Poulsen: »Jens Juel – Malerier og pasteller«, 1991, bd. 2, side 442-445). Disse værker var dog temmeligt upåagtede i Danmark, men synes til gengæld at have inspireret tyske kunstnere, f.eks. Caspar David Friedrich, der igen nævnes som forbillede for Dahl, jfr. Kasper Monrad og Colin J. Bailey: »Caspar David Friedrich og Danmark« (Udstillingskatalog, Statens Museum for Kunst, 1991).

25. Kunstakademiet, afbildet i Axel Bolvig: »Det kultiverede Landskab«, 1988 side 28.
26. Hirschsprungs Samling.
27. Nivaagaards Malerisamling, afbildet i Claus M. Smidt: »100 Malerier på Nivaagaard«, 1983, side 85.
28. Afbildninger i »Året i Danmark« ved R. Broby-Johansen, Brugsen 1973. (Ikke de Tengnagels nævnte billede).
29. »Trækfuglene« 1838. Ouverture, vers 3.
30. En del er afbildet i Claus M. Smidt: »Eremitagen«. Birkerød 1988.
31. V.J. Brøndegaard: »Folk og fauna«, bd. 2, København 1985, har ca. 16 sider om krager, kun overgået af storke, ca. 27 sider, og ganske lidt af gøge, ca. 17 sider.
32. Som 13.
33. Oplyst af landinspektør Svend Balslev medlem af museets projektgruppe.
34. Egebjerg sogn, Roskilde stift. Filmkort nr. 118 af Kirkebog nr. 1-364-2. Sider ikke nummererede.
35. Er vist på det i note 11 nævnte kort.
36. Som 33.
37. Som 33.
38. Svend Balslev: »Danske skovfolk«. Ebeltoft 1989.
39. Som 33.
40. Som 16.

På hat med et halvt århundrede

Fra arbejdskamp og dagligdag ved Skodsborg Hattefabrik 1905-45

Af Christian Reinhold

Dansk Hattefabrik A/S lå indtil 1970 i Skodsborg på den grund på hjørnet af Strandvejen og Skodsborgvej, hvor boligkomplekset »Skodsborg Strandhave« nu ligger. I 1970 var efterspørgslen efter hatte blevet så lille, at der ikke længere var grundlag for fabrikken. Efter at have været udlejet til forskellige formål blev de gamle fabriksbygninger nedrevet omkring 1980, og herved forsvandt de sidste rester af industribyen Skodsborg.

Hattefabrikken begyndte sin virksomhed i Skodsborg i 1913 og beskæftigede i begyndelsen knap 100 medarbejdere. I mellemkrigstiden steg produktionen kraftigt, og i årene omkring og efter 2. verdenskrig var op til 250 medarbejdere knyttet til hattefabrikken. Igennem en menneskealder eksisterede der omkring denne fabrik et miljø, som ikke længere findes i Skodsborg. Der var blandt andet arbejderboliger, butikker, et marketenderi og en forskole.

Det begyndte i Brede

Ud fra forhandlingsprotokollen fra Hattearbejdernes Fagforening i Skodsborg[1], som findes i Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune, kan man få et indblik i forskellige sider af livet og dagligdagen i dette nu forsvundne Skodsborg. Hattefabrikkens historie begynder dog lidt længere oppe ad Mølleåen i Brede. Her lå Brede Klædefabrik, hvor man i slutningen af forrige århundrede begyndte at producere hatte.

Tekstilfabrikant Edmund Daverkosen (1854-1918), ca. 1910. (Byhistorisk Samling, Lyngby).

Den 4.juli 1905 nedlagde arbejderne på hattefabrikken i Brede arbejdet uden i forvejen at have afgivet strejkevarsel. Fabrikkens ejer, fabrikant Daverkosen, blev stærkt oprørt og satte himmel og jord i bevægelse for at få strejken stoppet. Daverkosen's kraftige reaktion skyldtes ikke mindst, at han netop i sommeren 1905 håbede en gang for alle at have fået splittet solidariteten blandt arbejderne på hans fabrikker.

Hattefabrikken var i 1890'erne blevet udskilt som en selvstændig enhed fra Brede Tekstilfabrik, men den lå stadig i Brede i samme fabrikskompleks som tekstilfabrikken. Tekstilarbejderne på klædefabrikken påbegyndte den 1.juli 1905 en i behørig tid varslet landsomfattende strejke med det formål at opnå en højere løn. Også arbejderne på hattefabrikken nedlagde arbejdet den dag. Bare én måned forinden havde arbejderne på hattefabrikken besluttet at skifte fra Tekstilarbejderforbundet til Dansk Hatte- og Bundtmagerforbund, og da Hatte- og Bundtmagerforbundet endnu ikke havde nået at give sig til kende som forhandlingspartner overfor Daverkosen, troede han, at hattearbejderne også var omfattet af strejken. Dette gjorde hattearbejdernes formand ham imidlertid opmærksom på at de *ikke* var. Formanden og Daverkosen blev herefter enige om, at hattefabrikken kunne genoptage driften om morgenen tirsdag den 4. juli. Hvor det i første omgang så ud, som om Daverkosen viste stor velvilje overfor hattearbejderne, som egentlig ikke var part i striden mellem Daverkosen og tekstilarbejderne, ved at holde hattefabrikken uden for konflikten, så viste det sig i anden omgang at være et rent taktisk træk fra Daverkosens side.

Hattefabrikken og Klædefabrikken blev drevet af en fælles »kraftmaskine«, og hvis hattefabrikken skulle holdes igang, så måtte kraftkilden også. Herved blev det meget lettere at sætte eventuelle »skruebrækkere« til at arbejde på klædefabrikken, da energiforsyningen jo var igang. Det

var på den baggrund, at hattearbejderne indledte deres sympatistrejke fra tirsdag morgen den 4.juli.

Daverkosen og hattearbejderne

Fabrikant Daverkosen var en tidstypisk driftsherre, både patriarkalsk og egenrådig, og han brød sig bestemt ikke om fagforeninger. Han havde allerede i 1899, under trusler om at standse hattefabrikken, fået arbejderne til at underskrive en erklæring, om at de ikke ville tilslutte sig Hattearbejderforbundet indenfor et tidsrum af 5 år. I strid med denne erklæring skiftede hattearbejderne alligevel forbund i juni 1904, uden at Daverkosen, der på det tidspunkt netop var blevet formand for tekstilfabrikantforeningen, kunne forhindre det.

Da hattearbejderne i 1905 gik i strejke, indberettede Daverkosen strejken til Den Permanente Voldgiftsret, hvorfra der fredag den 18.august 1905 faldt kendelse i sagen.[2] Hattearbejderne pålagdes at genoptage arbejdet førstkommende tirsdag den 22.august. På et medlemsmøde den 19. august besluttede arbejderne at genoptage arbejdet, men samtidig vedtog de at afsende strejkevarsel og nedlægge arbejdet igen 14 dage senere. Strejken fortsatte til anden juledag 1905, alt i alt et halvt år, og til sidst måtte Daverkosen bøje sig for tekstilarbejdernes lønkrav. Daverkosen havde stået stejlt overfor arbejderne, der jo altså for at få deres krav opfyldt måtte strejke i 6 måneder til »tarmene skreg dem i livet«.[3] Fabriksarbejdernes børn skulle det imidlertid ikke gå ud over, mente den patriarkalske Daverkosen, og han lod dem derfor hver dag bespise i fabrikkens spisehus.

Dansk Hattefabrik A/S stiftes

I september 1905, efter Den Permanente Voldgiftsrets kendelse, hvor hattearbejderne påny nedlagde arbejdet i sympatistrejke, blev fabrikant Daverkosen så træt af også at strides med hattearbejderne, at han udskilte hattefabrikationen fra Brede Klædefabrik A/S i en selvstændig økonomisk enhed: Dansk Hattefabrik A/S. En tysk specialist i hattefabrikation, Hans Cohn, var i 1900 kommet til Brede for at lede hattefabrikken. Da Dansk Hattefabrik A/S i 1905 udskiltes som selvstændigt selskab, blev Hans Cohn direktør – en post han bevarede til sin død i 1947. Da en stor del af

Fra tekstilarbejderstrejken på Brede. Tegning fra det satiriske blad »Ravnen«, 1905.

hattefabrikkens arbejdere under den lange strejke havde fået andet arbejde, benyttede Hans Cohn lejligheden til at indforskrive et større antal tyske, faglærte hattearbejdere.[4]

Strejken fortsatte som nævnt til julen 1905, hvor formanden for hattearbejderne på et medlemsmøde den 26.december konstaterede, at ud af i alt 4-500 arbejdere i Brede havde der under strejken kun været 5 skruebrækkere. Daverkosens forsøg på at splitte arbejderne var ikke lykkedes. Mødet sluttede derfor med, at forsamlingen råbte tre gange »Hurra«.

Men strejken havde medført, at Dansk Hattefabrik var blevet udskilt som et selvstændigt selskab, som under direktør Hans Cohn's ledelse hurtigt fik »vokseværk«.

»....FOR SENERE AT FAA SIG EN LILLE SVINGOM.«

I 1913 var lokaliteterne i Brede blevet for små. Dansk Hattefabrik A/S købte de ledige fabriksbygninger i Skodsborg, hvori P.Johnsens klædefabrik havde haft til huse. P.Johnsens klædefabrik havde siden den store strejke i tekstilindustrien i 1905 haft alvorlige økonomiske problemer. I 1912 måtte den endeligt lukke, og Dansk Hattefabrik overtog i 1913 dens bygninger i Skodsborg.

Siden 1870'erne havde Skodsborg udviklet sig til et yndet turist- og udflugtsmål for velstående danskere og udlændinge. Under overskriften »Den danske Rivera« bragte »Illustreret Tidende« i 1911 en artikel, der berettede om turismen på den nordsjællandske Øresundskyst. Fra Havnegade i København gik i sommerperioden daglige færgefarter til Helsingør med stop undervejs bl.a. i Klampenborg og Skodsborg og artiklen fremhæver, at »Skodsborg-partiet er det Centrale i denne Turistrute«. Hotel Øresund og Hotel Skodsborg Søbad trak mange inden- og udenlandske turister til, og Skodsborg Badesanatorium opnåede i årene efter århundredskiftet et internationalt ry. Som et eksempel på Skodsborgs internationale ry kan nævnes, at da det danske Socialdemokrati i august 1910 var vært for kongressen i den internationale, socialistiske sammenslutning, 2.Internationale, blev en hviledag midtvejs under kongressen benyttet til at samtlige delegerede blev sejlet fra København til Skodsborg, hvor de på Skodsborg Badehotel fik serveret te og chokolade. I Skodsborg fik de ledende socialister fra en lang række europæiske lande desuden lejlighed til at spadsere i skoven eller langs stranden.[5] Kystbanen blev åbnet i 1897, og i årene herefter var den en medvirkende årsag til, at mange velhavere bosatte sig i og omkring Skodsborg.

Lenin besøger Skodsborg

Den nyetablerede Skodsborg Hattefabrik i den gamle klædefabriks lokaler på hjørnet af Skodsborgvej/Strandvejen. Foto 1915.

Også for hattearbejderne var det lyse og fremgangsrige år. Deres første generalforsamling i Skodsborg, i november 1913 på Hotel Øresund, afsluttedes derfor også »om et Kaffebord, hvortil Medlemmerne med Deres Damer var indbudt for senere at faa sig en lille Svingom«.

Gode krigskonjunkturer

I de nye lokaliteter i Skodsborg kunne Hattefabrikken udvide sin produktion. Trods krigen øgedes produktionen kraftigt i årene 1914 til 1918. Første verdenskrigs udbrud i sommeren 1914 var i første omgang ikke årsag til nogen stagnation eller nedgang i den danske produktion – snarere tværtimod. På trods af at parterne i krigen benyttede handelsblokade

Fra 2. Internationales udflugt til det mondæne Skodsborg Badehotel, august 1910. På trappen i billedets centrum står Stauning med fuldskæg og lys hat, omgivet af kommende stjerner på den storpolitiske himmel. Nogle blev få år senere ministre og præsidenter, andre endte i fængsel eller blev myrdet. På trappeafsatsen i baggrunden til venstre er det Trotsky, Rosa Luxemburg

som det måske vigtigste våben, lykkedes det i krigens første år at opretholde den for dansk økonomi så vigtige udenrigshandel. En ret stor del af Dansk Hattefabriks produktion gik allerede på det tidspunkt til eksport, og fabrikken fik efter alt at dømme også del i de gunstige krigskonjunkturer. I hvert fald måtte arbejderne i sommeren 1916 påtage sig arbejde på lørdag eftermiddage udover de i overenskomsten fastlagte 58 ugentlige arbejdstimer. Hattearbejdernes formand blev på en ekstraordinær generalforsamling voldsomt kritiseret for at have indgået aftalen om overarbejde med direktøren. Hattearbejderne var på det tidspunkt ikke særligt interesseret i de ekstra penge, da deres lønninger og akkorder stadig holdt trit med de stigende priser.

og Lenin der har fundet sammen. Med cowboyhat bag ved Stauning står den amerikanske arbejderleder Big Bill Hayward og i forgrunden er det Alexandra Kollontay (t.v.) der holder hånd med Louella Twinning. Hele eliten af arbejderledere var samlet i Skodsborg hin sommer 1910, syv år før den russiske revolution (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv).

HATTEARBEJDERNE OG DERES FAMILIER

På Dansk Hattefabriks grund i Skodsborg lå der i 1917 fire huse med lejligheder til hattearbejderne. Fabrikken ejede desuden ejendommen »Højdenborg« i Nærum. »Højdenborg« lå ved den plads, der i dag hedder »Hartmanns Plads«. Desuden lå der i tilknytning til fabrikken både direktørbolig, maskinmesterbolig og bogholderbolig.[6]

I 1917 boede der 71 voksne og 62 børn i Dansk Hattefabriks arbejderboliger. De 71 voksne var fordelt på 50 gifte personer og 21 enlige. Samtlige 21 enlige og alle 25 mandlige, gifte beboere havde arbejde på fabrikken. Desuden beskæftigede fabrikken 8 af arbejderhustruerne. Det vil sige, at over 2/3 af Hattefabrikkens ca. 75 ansatte i 1917 boede til leje på fabrikkens grund. Så godt som samtlige beboere i de fire huse omkring fabrikken i Skodsborg var i 1913 flyttet fra Brede til lejlighederne i Skodsborg. I »Højdenborg« i Nærum flyttede hattearbejderne ind i tiden mellem 1913 og 1917. Halvdelen af fabrikkens arbejdere var lokale folk. Det vil sige, at de var født indenfor en afstand af 10-15 km fra Skodsborg f.eks. i Vedbæk, Birkerød, Holte, Virum, Hjortekær, Ravnholm, Lyngby, Søllerød, m.fl. En fjerdedel var født i provinsen, og den sidste fjerdedel

»Det gule Hus«. Arbejderbolig ved Skodsborg Hattefabrik opført umiddelbart før 1. verdenskrig. I dette hus boede bl.a. Hattearbejdernes formand Lauritz Olsen med sin familie.

fordelte sig på københavnere, tyskere og svenskere. Mændenes gennemsnitsalder var knap 41 år, kvindernes godt 38.

Hattehuse i Nærum

I 1920 havde Dansk Hattefabrik erhvervet endnu nogle ejendomme med lejligheder til fabrikkens arbejdere: Ejendommen »Lindehøj«, den nuværende Nærum Hovedgade nr.62 samt ejendommen »Skodsborghus«, den nuværende Nærum Hovedgade nr.11. I »Lindehøj« var kun to af beboerne ansat ved hattefabrikken (to hattearbejdersker, som begge var tilflyttet kommunen i 1920), men efterhånden som de oprindelige beboere flyttede, rykkede hattearbejdere ind i »Lindehøj«. I »Skodsborghus« var samtlige lejligheders hovedpersoner i 1920 ansat ved hattefabrikken. I de to ejendomme boede der ialt 38 voksne og 28 børn. »Skodsborghus« blev opført 1919 på grunden matr.nr 6v af Nærum by. Huslejerne i dette nyopførte byggeri var i 1920 temmelig høje i forhold til hattefabrikkens øvrige lejligheder, nemlig gennemsnitligt 380 kr.pr.år. I de øvrige

Det endnu eksisterende hattehus i Nærum, »Lindehøj« på Nærum Hovedgade.

ejendomme i Skodsborg betalte ægtepar i 1917 i gennemsnit 211 kr.pr.år for en lejlighed, enlige betalte i gennemsnit 84 kr.pr.år. I 1920 var disse gennemsnitstal steget til hhv. 274 kr. og 104 kr. Det svarer til huslejestigninger på mellem 25% og 30% over de tre år. Sådanne prisstigninger var ikke usædvanlige i tiden under og efter 1.verdenskrig. Alene under krigen steg fødevarepriserne med mere end 85% og brændselspriserne med 175%. Periodens prisstigninger kan desuden illustreres af, at forbrugerprisindekset i 1914 på 100 i 1920 nåede et højdepunkt på 266,7 hvorefter det dalede igennem 1920'erne.

Fire interiørfotos fra Hattefabrikken 1915 optaget af ingeniør Carl E. Aagaard. De enestående fotografier viser de forskellige arbejdsprocesser: valkning, farvning, formning og syning.

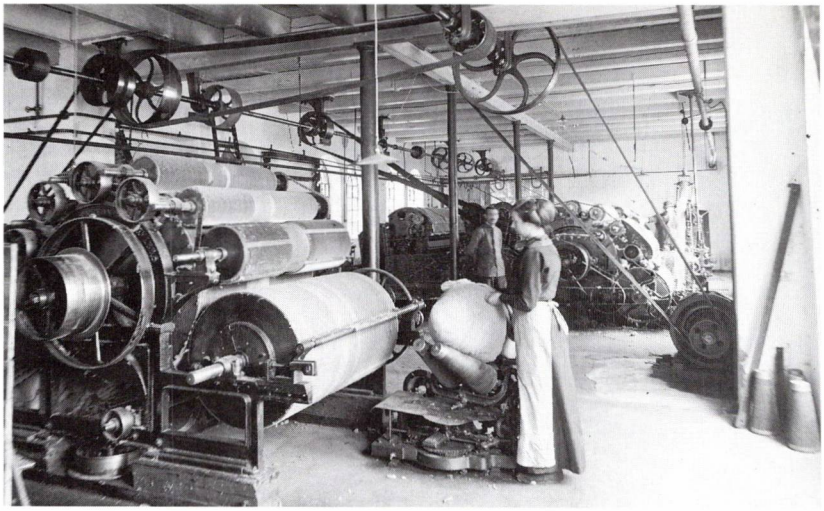

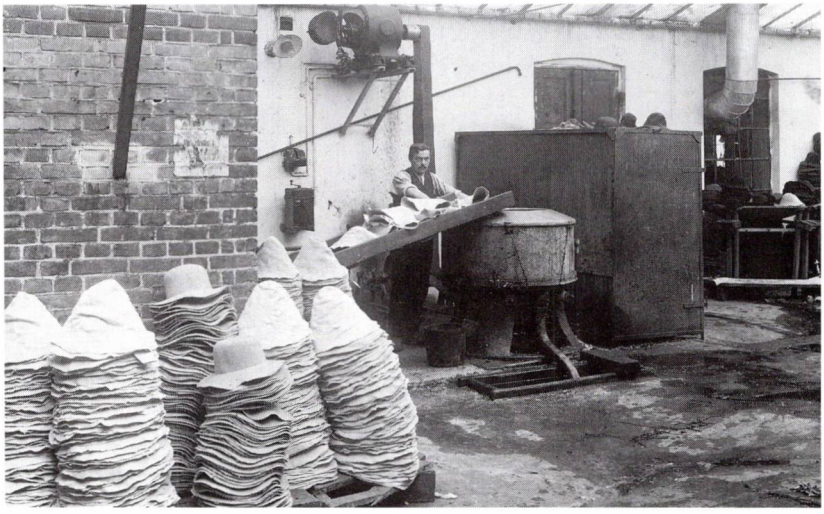

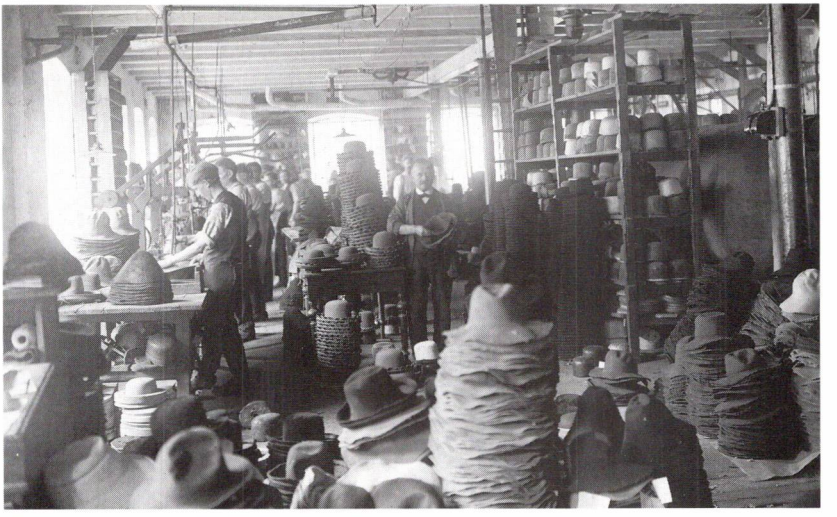

THE SINGER

I 1933 blev endnu en ejendom med lejligheder opført på fabrikkens grund i Skodsborg. Dansk Hattefabrik rådede således over 5 ejendomme i Skodsborg samt »Højdenborg«, »Lindehøj« og »Skodsborghus« i Nærum med lejligheder til fabrikkens arbejdere. Tilsammmen boede der i de 8 ejendomme 127 voksne og 34 børn. Derimellem 6 tyskfødte, som var indvandret før 1.verdenskrig, og det kan konstateres, at 31 af de ialt 127 voksne havde boet i lejlighederne siden 1913. Hovedparten af disse 31 var flyttet med fra Brede til Skodsborg. Fabrikken har altså haft en ganske trofast arbejdsstyrke.

Lønninger

Verdenskrigen fik efterhånden stadig større indvirken på de danske forhold, og blandt andet Tysklands lancering af den uindskrænkede ubådskrig den 1.februar 1917 fik alvorlige konsekvenser for dansk økonomi. I løbet af 1917 vendte situationen for hattearbejderne. Det er ikke muligt præcist at fastlægge, hvad hattearbejderne ved Dansk Hattefabrik A/S har fået i løn. Løn- og priskuranter fra fabrikken er desværre ikke bevaret, og kun i ganske få tilfælde refereres løn- og akkordsatser i hattearbejdernes forhandlingsprotokol. I marts 1919, hvor hattearbejderne godkendte en aftale med fabrikkens direktion om løn og arbejdstid, fremgår det af protokollen, at den ugentlige arbejdstid var aftalt til 50,5 timer, der placeredes i tidsrummet mellem kl. 6.25 og kl. 17.00. Grundlønnen var da for mandlige arbejdere 83 øre i timen, for kvindelige 46 øre i timen. Akkordsatsen var for mandlige arbejdere 100 øre i timen, for kvindelige 55 øre i timen.

På landsplan var den gennemsnitlige timefortjeneste i 1919 på 141 øre for mandlige, ufaglærte arbejdere. Hvis hattearbejderne i Skodsborg har kunnet holde akkorden i halvdelen af tiden, så har deres lønninger altså ligget meget tæt på landsgennemsnittet i 1919. Men i disse år var der kraftige stigninger i den nominelle løn. Den gennemsnitlige timefortjeneste for ufaglærte, mandlige arbejdere, der i 1917 var på 59 øre, var i 1920 steget til 184 øre i timen.[8] I årene under og efter verdenskrigen steg priserne imidlertid så meget, at de nominelle lønstigninger hurtigt blev

overhalet, således at der var tale om et kraftigt reallønsfald. Denne generelle udvikling afspejler sig for hattearbejdernes vedkommende i, at de som nævnt kun modvilligt tog overarbejde i 1916, mens de i stigende omfang fra 1917 og fremefter måtte søge økonomisk hjælp i den kommunale kasse.

Hjælp fra kommunekassen

Den danske regering indførte allerede fra krigens første dage en efter datidens forhold meget vidtgående regulering overfor erhvervslivet for at sikre samfundets forsyning med de vigtigste varer. Hastigt stigende priser og voksende arbejdsløshed nødvendiggjorde desuden, at regeringen måtte iværksætte foranstaltninger, der kunne afbøde de værste følger af dyrtid og arbejdsløshed, og i henhold til dyrtidsloven af 1917 og arbejdsløshedsloven af 30.nov. 1918 udbetalte de kommunale kasser hjælp til nødlidende arbejdere. Dyrtidshjælpen var bestemt tiltrængt. Følgende fire hattearbejderfamilier, tre fra Skodsborg og én fra »Højdenborg«, er gode eksempler på dyrtidshjælpens omfang.[9] Ved at sammenligne den nominelle størrelse af dyrtidshjælpen med den årlige husleje, kan et indtryk af dyrtidshjælpens *reelle* størrelse gives.

Lauritz og Harriet Olsen, Skodsborg, født hhv. 1885 og 1879, havde 4 hjemmeboende børn. I 1917 havde familien en husleje på 192,- kr.[10], og modtog samme år 41,80 kr. i dyrtidshjælp – godt 1/5 af den årlige husleje. I 1918 modtog familien 97,46 kr., i 1919 80,27 kr. I 1920 var familiens husleje steget til 270,- kr. årligt, og i 1921 modtog familien ialt 74,50 kr. i dyrtidshjælp – skønsmæssigt godt 1/4 af den årlige husleje.

Hugo og Marie John, Skodsborg, født hhv. 1861 og 1863, havde fem hjemmeboende børn født mellem 1897 og 1906. Familien betalte i året 1917 312,- kr. i husleje. I 1918 fik familien udbetalt ialt 87,20 kr. fra den kommunale kasse – skønsmæssigt omkring 1/3 af den årlige husleje.

Emil og Hedvig Andersen, Skodsborg, født hhv. 1892 og 1893 samt to hjemmeboende børn havde i året 1917 en husleje på 156,- kr. Familien modtog samme år ialt 27,- kr. i dyrtidshjælp, altså knap 1/5 af den årlige husleje. I 1918 modtog familien 86,90 kr., i 1919 98,- kr. Familien Ander-

Hjemme hos Lauritz og Harriet Olsen i lejligheden på Skodsborg Hattefabrik. Lauritz med døtrene Iris og Elvira, moderen med sønnerne Viggo og Arno. Foto 1914.

sens husleje var i 1920 steget til 312,-kr. årligt og i 1921 modtog de 45,- kr i dyrtidshjælp.

Christian og Nielsine Andersen, »Højdenborg« i Nærum, født hhv. 1878 og 1880 samt to hjemmeboende børn, betalte i 1917 en husleje på 182,- kr. I 1918 modtog familien 66,- kr. i dyrtidshjælp, i 1919 72,- kr. I 1920 var familiens husleje steget til 312,- kr. årligt og i 1921 modtog familien ialt 210,- kr. i dyrtidshjælp eller skønsmæssigt godt 2/3 af den årlige husleje.

Disse eksempler er ikke enestående. I de protokoller hjælpekassen førte over den udbetalte hjælp, står adskillige hattearbejdere opført. Dyrtiden og arbejdsløsheden berørte i disse år alle arbejdere.

Førstnævnte Lauritz Olsen var en markant person, ikke blot blandt hattearbejderne i Skodsborg, men også i arbejderbevægelsen i Søllerød.

Fagforeningsarbejde

Lauritz var allerede før første verdenskrig medlem af Socialdemokratiet samt aktiv i Hattearbejdernes Fagforening. I 1919 blev han medlem af bestyrelsen i fagforeningens afdeling i Skodsborg. I løbet af 1920'erne blev Lauritz Olsen stadigt mere aktiv i det politiske arbejde. Lauritz var medlem af hovedbestyrelsen i Socialdemokratisk forening for Søllerød Kommune i en lang årrække samt i perioder medlem af forretningsudvalget[11]. I 1924 blev han formand for Hattearbejdernes Fagforening i Skodsborg. Han blev som følge heraf også i en årrække medlem af Dansk Hatte- og Bundtmagerforbunds Hovedbestyrelse. Lauritz var desuden med i Arbejdernes Fællesorganisation og i flere omgange socialdemokratisk kandidat til sognerådet.

I 1919 deltog Lauritz i det stiftende møde for »Arbejdernes Fællesorganisation for Søllerød Kommune«[12]. »Arbejdernes Fællesorganisation« var det organ, de enkelte lokale fagforeninger samarbejdede i. På landsplan var det i De samvirkende Fagforeninger, nu omdøbt til LO. En af Fællesorganisationens første opgaver var at støtte en større udvidelse af

Andelsbageriet i Nærum

»Andelsbageriet for Nærum og Omegn«[13], og i den forbindelse besluttede Hattearbejdernes Fagforening i Skodsborg i november 1919 at købe en andel på 200,- kr. i bageriet. Efter verdenskrigens ophør meldte krisen sig for alvor, og i april 1920 var det nødvendigt for Arbejdernes Fællesorganisation i Søllerød at nedsætte et udvalg til at »organisere Rationeringen af Brød fra Andelsbageriet«. Lauritz Olsen var medlem af dette udvalg. I 1921 fik hattearbejderne i øvrigt på anden vis glæde af Andelsbageriet, da der derfra var tilgået fagforeningen 1600 rabatmærker til fordeling blandt medlemmerne.

Brugsforeningerne

I disse år var en anden af fællesorganisationens væsentlige opgaver at oprette og drive brugsforeningerne i Nærum, Gl.Holte og Trørød.

Hattefabrikkens arbejdere samlet på jernbaneskrænten bag Hattefabrikken 1915. Direktøren Hans Cohn (1874-1947) overvåger, stående, »sin flok«. Siddende t.v. for Cohn den tyske hattemester Rudi Stegemüller. Foran med hvid jakke en anden indvandret tysk mester, fabrikkens formand Meulengracht. Nr. 2 t.v. for sidstnævnte er Lauritz Olsen.

Skodsborg og Omegns Brugsforening blev stiftet allerede i 1905 på initiativ af portør Nørgaard ved Skodsborg Station, men denne forening fik aldrig nogen egentlig tilknytning til Arbejdernes Fællesorganisation.[14] Portør Nørgaard blev i 1906, da Socialdemokratisk Forening for Søllerød Kommune havde vokset sig så stor, at den måtte deles i tre afdelinger,

formand for den østlige del. Blandt Brugsforeningens første medlemmer var mange ansatte på den daværende P.Johnsens Klædefabrik A/S samt en del ansatte ved Statsbanerne.[15]

SKODSBORG FORSKOLE

I 1870 havde den daværende klædefabrikant i Skodsborg J.P.Johnsen ladet oprette et børneasyl med tilhørende skolelokale i en bygning på sin fabrik i Skodsborg. Fra 1871 blev der her holdt pogeskole for de mindste børn (7-9 år), mens de større måtte søge til landsbyskolen i Nærum og siden til den ny kommuneskole på Trørødvej i Vedbæk (efter at den var blevet opført i 1903). Trods de mange arbejderfamilier med mange børn i Skodsborg, mente skolemyndighederne dog ikke, at der var tilstrækkeligt befolkningsunderlag i Skodsborg til en egentlig skole dér. Man måtte nøjes med forskolen for første og anden klasse i det gamle asyl, der var sammenbygget med en af fabrikkens arbejderboliger.[16] I stueetagen var indrettet en skolestue, en spisestue samt et mindre værelse. På 1.sal var indrettet en tre-værelses lejlighed, hvori forskolelærerinden frk.Barth fra 1892 til 1929 havde sin bolig.

Ingen kommuneskole i Skodsborg

Efter de to første skoleår i forskolen i Skodsborg måtte hattearbejdernes børn i resten af deres skoletid tage til Vedbæk Skole eller til Nærum Skole. Havde man lidt større ambitioner på sine børns vegne end blot en almindelig skolegang, men måske ikke råd til at bekoste yderligere skolegang, måtte man søge andre veje. En af de tyske hattemestre sendte i sommeren 1920 følgende andragende til Skolekommissionen i Søllerød:

»Undertegnede Hattemester Rud.Stegemüller, Skodsborg, ansøger hermed det ærede Sogneraad om at en af Nærum Kostskoles Fripladser maa blive givet til min datter Käthe Stegemüller.«[17] Den på det tidspunkt 12-årige Käthe bedømmes af overlæreren ved Vedbæk skole som »Velbegavet, Flittig og Flink«, og da han vurderer, at hun vil »have godt udbytte af et Kursus paa en Realskole«, anbefaler han hende hermed.

Tyske indvandrere i Skodsborg

Som tidligere nævnt satte det relativt store antal tyske indvandrede hattearbejdere og funktionærer på mange måder sit præg på Hattefabrikken og lokalsamfundet i Skodsborg. I det mindste i fabrikkens første år var de tyske arbejdere specialister, og de havde dermed en central betydning for produktionen. De tyske arbejdere boede i 1917 og 1920 ofte i de dyreste lejligheder, hvilket formentlig viser, at de var bedre lønnet end deres danske kolleger. Denne forskel i aflønning og måske anseelse aftog i løbet af årene, og de tyske indvandrere integreredes i samfundet på lige

Frk. Barth med sine børn på forskolen i Skodsborg omkring 1916.

Tyskfødte hattearbejdere på Skodsborg 1916. T.v. Valdemar John, i midten H. Maischnack, der faldt i tysk krigstjeneste i 1917.

fod med almindelige danskere. Kun efternavnene adskilte dem fra deres danske kolleger. I 1916 gav tre tyske, indvandrede piger dog hattearbejdernes fagforening problemer. Forretningsfører Lundbye fra forbundet var tilstede på Skodsborg afdelings generalforsamling den 22. august 1916. Han sagde i sit indlæg bl.a.: *»Nu er der her til Skodsborg ankommet 3 Tyske Piger, som mener at være for Fine at Staa sammen med Os i Fagforening skønt de ikke er for Fine til at arbejde sammen med Os.«* Generalforsamlingen vedtog, at fagforeningens bestyrelse med fredelige midler skulle søge at overbevise de tyske piger om det rigtige i at stå i fagforening.

En anden af de tyske indvandrere, Maischank, blev ved første verdenskrigs udbrud presset til at rejse til Tyskland og melde sig til militæret,

hvorefter han faldt ved østfronten.[18] Men hans familie blev i Danmark, hvor hans børn voksede op.

KRISERNES TIÅR

1920'erne er blevet kaldt »de små krisers tiår«.[19] Også i Skodsborg var der »små kriser« i slutningen af 1920'erne. Generalforsamlinger og bestyrelsesmøder i Hattearbejdernes Fagforening var præget af problemer med reduktioner i lønninger og akkorder, arbejdsløshed, ekstraordinære bidrag til arbejdsløshedskassen samt kontingentforhøjelser. Det var også i den periode, at Socialdemokratiet slog ind på »Samfundspolitikken«. Fra tidligt i 1920'erne begyndte partiet at betone, at man førte »samfundspolitik« og ikke »klassepolitik«. Det kom bl.a. til udtryk i partiets medvirken ved indgreb i arbejdskonflikter og i en vis tilslutning til tilbageholdenhed i lønkrav omkring 1930.

Man kan godt feste selv om det er krisetider. Fra en personaleskovtur til Frederiksværk i 1932.

Nye strejker

I midten af august 1934 indledte hattearbejderne i Skodsborg en strejke. Overenskomsten med Dansk Hattefabrik stod overfor fornyelse og hattearbejderne havde i forhandlingerne stået fast på, at de ville have forbedringer af lønnen. Direktionen for hattefabrikken bøjede sig imidlertid ikke for arbejdernes krav, og derfor indledtes strejken. Fagforeningen oprettede kontrolsted på Nærum Hotel, og her måtte hattearbejderne indfinde sig hver dag mellem kl. 11 og 12 for at få udbetalt deres sparsomme understøttelse.

»Hvorfor er Lønningerne i Skodsborg saa lave ?«[20]

Hovedbestyrelsen for Dansk Hatte- og Bundtmagerforbund havde oprindeligt støttet Skodsborg afdeling og besluttet »at føre Sagen videre til yderste Konsekvens med alle til Raadighed staaende Midler«.[21] Men mod slutningen af august blev denne indstilling ændret ved indgriben fra fagforeningernes hovedorganisation, De samvirkende Fagforbund (DsF). Næstformanden i DsF truede hattearbejderne i Skodsborg med, at hvis de

ikke afsluttede strejken, ville der ved den forestående tildeling af valutaattester[22] givetvis blive taget hensyn til hatteimportørene på de danske hattefabrikanters bekostning.[23] Manglende valutaattester ville betyde, at det ikke ville være muligt at opretholde beskæftigelse og akkord på hattefabrikken i Skodsborg. Efter at dette forhold var bragt frem, afsluttedes strejken efter bare 14 dages arbejdsnedlæggelse med en overenskomst, der kun gav hattearbejderne ganske små lønforbedringer. I »Arbejderbladet« den 28.november 1934 rejstes spørgsmålet, om hvorfor lønningerne på Skodsborg Hattefabrik var så lave selv efter sommerens strejke. På de to andre danske hattefabrikker, i København og i Odense, var mindstelønnen på det tidspunkt 1,52 kr. i timen, mens den i Skodsborg kun var på 98 øre. Den anonyme forfatter til artiklen i »Arbejderbladet« konkluderede, at på grund af DsF's indgriben i konflikten blev strejken afsluttet uden nævneværdige resultater for hattearbejderne i Skodsborg.

På baggrund af artiklen og andre skriverier i »Arbejderbladet« samt en del uro på fabrikken, vedtog hattearbejderne på deres næste ordinære generalforsamling følgende resolution:

Kommunister i Skodsborg

»Generalforsamlingen i Skodsborg Afdeling d. 3.maj 1935 udtaler sin Misbilligelse af den fra kommunistisk side iværksatte Nedrakning af Forbundets og Afdelingens Tillidsmænd og anser de mod disse fremsatte Beskyldninger om, at have gaaet Direktionens ærinde under Overenskomstforhandlingerne for fuldstændig løgnagtige og grundløse. Generalforsamlingen udtaler sin fulde Tillid til saavel Afdelingens som Forbundets Tillidsmænd«.

Dansk Hatte- og Bundtmagerforbunds Hovedbestyrelse var også opmærksom på »den kommunistiske Virksomhed, der udfoldede sig i Hattemagernes Afdeling i København og tildels ogsaa i Skodsborg Afdeling«, men man havde i lighed med øvrige fagforbund taget kampen op mod »kommunisternes ødelæggende Virksomhed, der var dirigeret fra Moskva«.[24]

Strejken på Dansk Hattefabrik A/S i 1934 afspejler ganske godt en landspolitisk situation, hvori kommunisterne fik gode agitationsmulig-

heder. Socialdemokratiet havde regeringsmagten og var hermed ansvarlig for administrationen af samfundsøkonomien under 30'ernes krise, mens kommunisterne gang på gang påpegede, at socialdemokratiet ikke handlede i arbejderklassens interesse, men derimod i statens. Strejken i Skodsborg bragtes netop til ophør ved, at DsF fremførte et argument, valutatildelingen, der ret beset havde sin baggrund i socialdemokratiets kontrol med statsadministrationen.

»DET ER ET HERLIGT LIV«

Lidt længere oppe ad Strandvejen var det andre problemer, der gjorde sig gældende i midten af 1930'erne. Her ville fredningsmyndighederne ikke umiddelbart godkende opførelsen af et moderne beboelseskompleks. Efter nogle tovtrækkerier godkendte Overfredningsnævnet dog planerne og byggeriet gik igang.[25] Under overskriften »Hvad synes De om at bo Moderne ?« skrev redaktør E.Toft-Nielsen i bladet »Bygge og Bo« fra 1937 om denne bebyggelse, »Høje Skodsborg«, der i 1935-36 blev opført på grunden over Hotel Skodsborg Søbad på toppen af skråningen ind mod skoven. Alle med mulighed for det burde ifølge E. Toft-Nielsen flytte ud fra København, for selv »med det mest fuldendte tekniske Udstyr« kan en lejlighed i København ikke gøres egnet for en familie med børn: *»Den mest ideelle Bebyggelse i Nærheden af København er efter min Mening Høje Skodsborg. Jeg var den første der lejede herude – det er nu snart 2 Aar siden – og jeg er glad for, at vi sikrede os en Lejlighed i god Tid,....«.*[26] Toft-Nielsen beskrev herefter den luksuøst og særdeles moderne indrettede bebyggelse med taghave, parkanlæg, badestrand, udsigt over Øresund, kamin, stålvask, køleskab, affaldsskakt, to toiletter, parketgulve og endelig: »De lokale Lyn-Motortog kører ind paa kun 20-25 Minutter«. Om sin tilværelse i Skodsborg med to børn skrev Toft-Nielsen: *»Det er et herligt Liv. De mange – men desværre for faa – Børn herude bliver for hver Dag sundere at se paa – og den megen Leg med Kammerater gør dem naturlige og frimodige«.*

De sunde børn i Høje Skodsborg

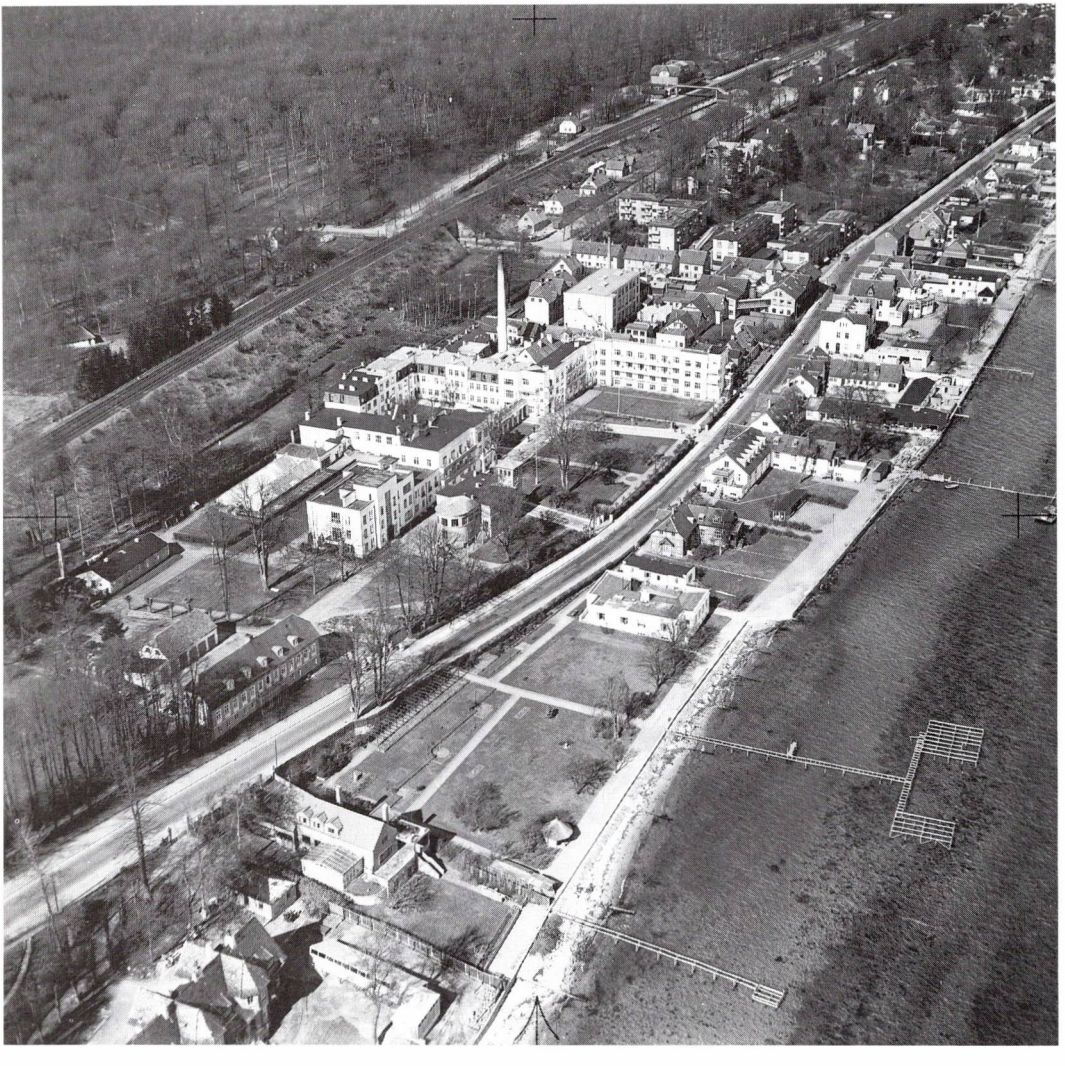

Skodsborg Søbad

Hotel Skodsborg Søbad nedenfor denne nye bebyggelse blev i 1932 overtaget af Axel Andresen. Han var oprindelig fra provinsen, men i 1914, ved første verdenskrigs udbrud, kom han til København: *»De store muligheder, der i Krigsaarene frembød sig for dansk Handel, kaldte hans Købmandsinstinkter til Live og han oprettede en stor Eksportvirksomhed af Konserves af eget Fabrikat, der blev en omfattende og indbringende Forretning«.*[27] Efter således at have grundlagt sin formue på salg af dåsemad til 1.verdenskrigs krigsførende parter, købte han Park Hotel og i 1929 åbnede han Grand Hotel, begge i København. I 1932 overtog »Gullaschbaronen« Axel Andresen som nævnt Skodsborg Søbad, der stadig havde ry som luksuøst spise- og forlystelsessted.

Skodsborgkontraster

Skodsborg havde siden 1800-tallet været et samfund præget af store kontraster, og det var byen tydeligvis stadig i midten af 1930'erne. På Hotel Skodsborg Søbad færdedes overklasse og ferierende velhavere. I »Høje Skodsborg« flyttede mennesker fra den bedre middelklasse ind under moderne og bekvemme forhold. I og omkring Skodsborg bosatte velhavende villaejere sig i stadig større grad, men på hattefabrikken gik arbejderne til deres branches laveste løn. Hattearbejderne på Dansk Hattefabrik A/S var vidner til disse store forskelle mellem samfundets top og bund, og det var naturligvis en medvirkende årsag til, at kommunisterne her fandt god grobund for deres agitation.

Kontrasternes Skodsborg: Fra kongeligt palæ, eksklusivt sanatorium i syd forbi fabrikskompleks til fornemme villaer og lejligheder samt luksushotel i nord. Luftfoto ca. 1960.

STRID I HATTEARBEJDERFORBUNDET

Halvandet år efter den temmelig resultatløse strejke i 1934 var der atter uro på Dansk Hattefabrik. I midten af juni 1936 var et forhandlingsudvalg med Lauritz Olsen i spidsen, samt en repræsentant fra DsF og en fra Hatte- og Bundtmagerforbundet, til møde i Arbejdsgiverforeningen. Her præsenteredes de ved mødets start for det ultimatum, at hvis de ikke ved dette møde underskrev overenskomsten for de næste to år, så ville overenskomsten blive fastlagt ved tvungen voldgift, og det ville medføre et ringere resultat end det, de kunne opnå ved at underskrive straks.

En ny serie fotos fra hattefabrikkens produktionsfaser blev optaget omkring 1930 af fotograferne Bloch & Claussen, Vesterport 213.

De her viste otte fotos giver et interessant indblik i en produktionsgang for 60 år siden.

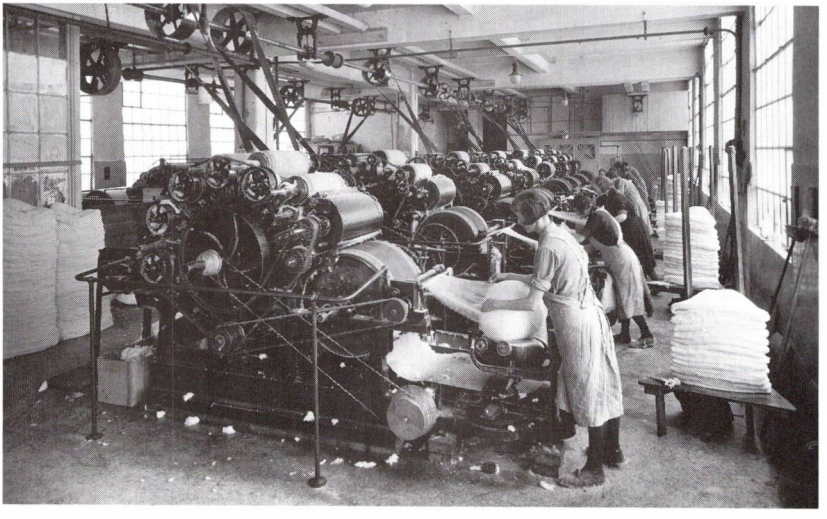

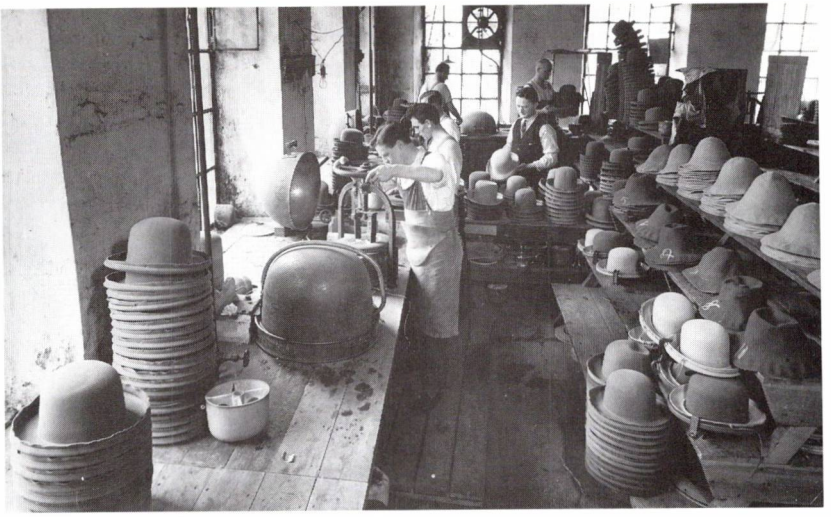

Forhandlinger med arbejdsgiverne

Forretningsfører A.Johnsen fra Hatte- og Bundtmagerforbundet skildrede forløbet af forhandlingerne således: »*Firmaets Repræsentanter var til en Begyndelse ikke meget tilbøjelige til at forhandle, man vidste jo, at Voldgiften, som sidste Instans, vilde sætte Punktum ved det tidligere forkastede Forslag, og at gøre Indrømmelser paa dette Tidspunkt vilde betyde Merudgifter for Fabrikken, der kunne spares ved blot at stille sig afventende, men efter et Par Timers Forløb forelaa der alligevel et Forslag til en Ordning, som vort Udvalg efter nøje Drøftelse og med god Samvittighed mente at kunne tage Ansvaret for under de foreliggende Omstændigheder, idet man fandt, at det vilde være uforsvarligt ikke at bringe Medlemmerne nogle Fordele, der androg ca. 12.000,- Kr., fremfor at lade Voldgiften træffe en Afgørelse i ovenantydede Retning*«.[28] En væsentlig målsætning i 30'ernes arbejdsmarkedspolitik var for den socialdemokratisk ledede regering at fastholde en centralt styret lav lønudvikling. Den centrale styring af lønudviklingen opnåede regeringen dels gennem Forligsmandsloven af 1934, dels ved gennem tvungen voldgift med statslige afgørelser at afslutte overenskomstforhandlingerne i 1934, 1936, 1937 og 1939.[29]

Intern strid

Det var for at undgå, at overenskomsten blev fastlagt gennem tvungen voldgift, at forhandlingsudvalget afsluttede den ved mødet i arbejdsgiverforeningen. Det havde udvalget imidlertid ikke fået mandat til, tværtimod havde Skodsborg afdeling i de foregående måneder et par gange forkastet forhandlingsresultater med omtrent samme indhold, og derfor rettedes der straks en meget voldsom kritik mod Lauritz Olsen, som herefter nedlagde sit hverv som formand for afdelingen. Et medlem[30] anmodede på den efterfølgende generalforsamling om at få skrevet i protokollen, at det »ikke var et kommunistisk Komplot der havde sammensværget sig mod Lauritz Olsen hvad denne havde udtalt sig om paa Fabrikken«. Ikke desto mindre omtalte Lauritz Olsen i sit indlæg på generalforsamlingen den kritik, »oppositionens ledere« havde fremført mod hans formandskab, og som havde ført til, at afdelingens medlemmer havde udtrykt deres mistillid til ham. Selv om det udtrykkeligt førtes til protokols, at der ikke var

Lauritz Olsen går af

tale om et »kommunistisk komplot«, så peger en række omstændigheder – som senere omtales – på, at den nyvalgte formand, Bent Jørgensen, samt en række andre hattearbejdere havde tilknytning til det kommunistiske parti. Desuden passer de stedfundne begivenheder godt sammen med, hvad der var kommunisternes politiske strategi.

»Enhedsfront fra neden«

Kommunisterne arbejdede efter den såkaldte »enhedsfront fra neden«-strategi. Den gik i sin grundidé ud på, at arbejderne på de lokale arbejdspladser på tværs af politiske organisationer skulle kæmpe sammen om opnåelse af de krav, der udsprang af deres dagligdag. Kommunistisk og socialdemokratisk organiserede arbejdere skulle altså lokalt arbejde sammen om fælles mål. Kommunisterne skulle være igangsættere af denne lokalt baserede kamp, der herved dels ville afsløre den socialdemokratisk ledede fagbevægelse som tjenende andre interesser end arbejderklassens, dels ville placere kommunisterne som de ledende i den revolutionære kamp.[31]

Arbejderne på hattefabrikken havde ikke blot samme arbejdsplads. En meget stor del af fabrikkens arbejdere boede tæt op ad hinanden i fabrikkens arbejderboliger enten omkring fabrikken i Skodsborg eller i Nærum, de handlede i de samme forretninger, deres børn gik i samme skole og meget ofte var ægtefæller eller slægtninge også beskæftiget ved hattefabrikken. I dette nære og sammenhængende lokalsamfund omkring hattefabrikken virkede en sådan egentlig politisk baseret strid ind på en lang række øvrige forhold. Der pustedes ganske givet liv i uvenskaber, fjendtligheder og mistillid i det lille lokalsamfund.

Den ny formand

I Bent Jørgensens tid som formand var mistillid og stridigheder almindelige blandt hattearbejderne. En af hans første gerninger som formand var at få lavet afdelingens regnskabsregler om. Han havde ikke megen tillid til den tidligere bestyrelses forvaltning af afdelingens midler. Da Dansk Hatte- og Bundtmagerforbund holdt kongres i 1937 stillede Skodsborg afdeling følgende ændringsforslag til forbundets vedtægter: *»Naar en Formand maa fratræde paa Grund af Mistillidsvotum fra Afdelingen*

skal han straks fratræde i Hovedbestyrelsen og den nye Formand tiltræde«. Bent Jørgensen udtalte, at skønt forslaget måske kunne opfattes som rettet mod Lauritz Olsen, så havde det en anden motivering. Det var nødvendigt for at holde en »ret Linie og faglig Renhed«. Forslaget forkastedes med 3 stemmer for og 19 imod. Det var vel kun Skodsborg afdelings tre delegerede, der stemte for forslaget.[32]

Bent Jørgensen versus Lauritz Olsen

Da kongressen skulle vælge medlemmer til forbundets hovedbestyrelse oplæste en af Skodsborgs delegerede følgende resolution fra Skodsborg afdelings hovedbestyrelse: *»Da Laur.Olsen er afgaaet som Formand her i Afdelingen ved et Mistillidsvotum, udtaler Bestyrelsen, at saafremt Laur.Olsen bliver genvalgt til Hovedbestyrelsen, vil vi arbejde for ikke vedblivende at være tilsluttet Dansk Hatte- og Bundtmagerforbund«.*[33] Fremsættelsen af resolutionen blev mødt med fy-råb fra forsamlingen. Lauritz Olsen valgtes dog alligevel til hovedbestyrelsen, og Skodsborg afdeling vedblev at være tilknyttet forbundet. Paradoksalt nok blev Bent Jørgensen valgt til Lauritz Olsens suppleant i hovedbestyrelsen.

Støtte til Spanien 1937

Referatet fra den ordinære generalforsamling i Hattearbejdernes Fagforening i Skodsborg i oktober 1937 indledes således: *»Formanden aflagde beretning om det forløbne Halvaar og omtalte det gode Resultat som Indsamlingen til de spanske Børn havde givet. Der var nu indkommet saa meget, at vi kunde forsørge 3 Børn, og udtalte at det jo ikke alene var Børnene vi hjalp, det viste ogsaa vor Solidaritet med den spanske Tragedie, de spanske og internationale frivillige Arbejderes Kamp imod Fascismens Undertrykkelse af Arbejderklassen og Demokratiet i sin Helhed«.* I sidste halvdel af 30'erne formulerede de kommunistiske partier den såkaldte »Folkefront«s idé. Den opstilledes under indtryk af nazismens fremmarch i Tyskland, fascismen i Italien og det fascistiske militærkup i Spanien i juli 1936. På den hjemlige front indledtes et solidaritetsarbejde af både kommunister og socialdemokrater, og det kom blandt andet til udtryk gennem indsamlinger som ovennævnte.

Bent Jørgensen fik ikke succes med at få Hattearbejderne i Skodsborg

til at slutte op bag Folkefronten. Allerede i januar 1939 trak han sig tilbage som formand, angiveligt fordi han skulle have et nyt arbejde på fabrikken, der ville vanskeliggøre hans virke som formand. På den ordinære generalforsamling i april samme år udtalte han, at det ikke var et let job at være formand på Skodsborg, da »flere af Medlemmerne i stedet for at hjælpe formanden i hans arbejde anvendte en systematisk nedrakning af ham. Ingen af disse var dog kommet tilstede paa Generalforsamlingen«. Bent Jørgensen var tydeligt blevet træt af de besværligheder, formandsskabet medførte. Desuden havde han, trods en ihærdig indsats, heller ikke haft megen succes med at få gennemført den politiske linie, han stod for.

Under besættelsen afdæmpedes afdelingens fagpolitiske virksomhed. Det var ikke længere stridsspørgsmål, der prægede afdelingens virke, men mere opgaver af rent praktisk karakter f.eks. i forbindelse med mørklægning, arbejdstider og lignende. I sommeren 1944 overtog afdelingen driften af fabrikkens marketenderi, og det var herefter et emne, der gav anledning til lange diskussioner på afdelingens generalforsamlinger.

Lauritz Olsen atter formand

I oktober 1944 valgtes Lauritz Olsen atter til formand for afdelingen. Det skete i øvrigt på bl.a. Bent Jørgensens opfordring, »da han var den mest erfarne«. Den gamle strid lå dog stadig og lurede under overfladen. Bent Jørgensen nedlagde nemlig sit hverv som dirigent på generalforsamlingen »idet han udtalte at et Par af Medlemmerne aabenbart var imod ham«. Efter befrielsen var det gentagne gange et stridsemne på afdelingens generalforsamlinger, om man skulle støtte enten den socialdemokratiske presse eller det kommunistiske »Land og Folk« med økonomiske bidrag. I disse spørgsmål genopstod de gamle fronter. Lauritz Olsen, og med ham flertallet, gik ind for at støtte den socialdemokratiske presse, mens Bent Jørgensen, og med ham et mindretal, gik ind for at støtte »Land og Folk«. Der var dog i disse første efterkrigsår en større sympati for det kommunistiske parti end før krigen. Kommunisterne vandt i kraft af deres meget store indsats i modstandskampen en tilslutning, der var betydelig større end før krigen. Ved Folketingsvalget den 30.oktober 1945

En ny dampkedel fra Esbjerg er ved at blive fragtet ind på Skodsborg Hattefabrik 1941.

fik de 18 mandater eller 12,5% af stemmerne. Det er den største tilslutning kommunisterne nogensinde har haft i Danmark, men partiet var altså ikke i Skodsborg populært nok til at hattearbejderne ville støtte dets dagblad.

HATTEFABRIKKEN I EFTERKRIGSTIDEN

Familien Cohn vender tilbage

Under jødeforfølgelserne måtte direktør Hans Cohn flygte til Sverige med sin familie. Da familien Cohn vendte hjem fra Sverige efter befrielsen i sommeren 1945, arrangerede personalet på hattefabrikken en stor modtagelsesfest for den hjemvendende direktørfamilie. Ved sin død i 1947 havde Hans Cohn været tilknyttet hattefabrikken i 47 år og dens administrerende direktør i 42 år. Hans Cohns enke, Betty Cohn, blev boende i direktørboligen, »Villa Solbakken«, til 1966, hvor den måtte vige pladsen for sydligste blok af »Skodsborgparken«.

Bjarne Senn

Efter Hans Cohn's død i 1947 overtog Bjarne Senn (1901-86), som havde være tilknyttet Dansk Hattefabrik A/S siden 1922, posten som administrerende direktør. Bjarne Senn var drivkraften bag fabrikkens udvikling i 1930'erne, 1940'erne og 1950'erne, hvor den oplevede sin sidste storhedstid. Det var i den periode, at såvel produktion som antallet af ansatte var størst. Allerede i september måned 1945 antog fabrikken nyt personale, og visse af lønningerne blev forhøjet på direktør Senns initiativ. De gunstige, økonomiske forhold på hattefabrikken skyldtes blandt andet, at en stor del af fabrikkens produktion kunne afsættes til gode priser på eksportmarkederne.

Arbejderne på Dansk Hattefabrik A/S fik i perioden del i fabrikkens gode indtjening, og det er en væsentlig årssag til, at protokollerne fra hattearbejdernes fagforening i Skodsborg kun har meget lidt at berette fra perioden. Protokollen ophørte i 1952. Lauritz Olsen var da stadig formand.

Med 1960'ernes mode ændres de gode forhold på Dansk Hattefabrik

Hans og Betty Cohn måtte under jødeforfølgelserne i 1943 flygte til Sverige. Fotografiet er fra det afholdte direktørpars hjemkomst til fabrikken den 1. juni 1945. Bagved parret står Bjarne Senn, direktør på Hattefabrikken fra 1947 til lukningen i 1970.

Lukketid! Foto fra den nedlagte Hattefabrik 1970.

A/S. Man gik ikke længere med hat, og i løbet af dette tiår aftrappede fabrikken både produktion og antallet af ansatte. Da fabrikken endelig lukkede i 1970, var der altså ikke tale om, at ca. 250 arbejdere på én gang stod uden job. Bjarne Senn bosatte sig som pensionist i Nærum, hvor han døde i 1986, 85 år gammel.

Hattefabrikkens afvikling

Der blev ikke sendt chokbølger gennem Skodsborg ved fabrikkens lukning. Arbejderne ved fabrikken kunne under 60'ernes højkonjunktur nogenlunde nemt få andet arbejde, og den tid, hvor man boede ganske tæt på sin arbejdsplads, var forbi: Nu pendlede man i stedet for at gå over gaden. Lukningen af hattefabrikken fulgte på mange måder et generelt mønster i

samfundet. Den var ikke forbundet med dramatiske eller pludselige begivenheder, men forløb stille uden den store bevågenhed. I næsten 60 år havde Hattefabrikken sat sit præg på Skodsborg. Fabrikken gennemløb en karakteristisk konjunkturbetinget udvikling i 1900-tallet. Takket være de bevarede protokoller fra Hattearbejdernes Fagforening har det været muligt at give et lille indblik i denne industrihistoriske udvikling.

NOTER:

1. Forhandlingsprotokol for Dansk Hatte- og Bundtmagerforbund, Skodsborg afdeling, 1904-52. Byhistorisk Arkiv, Søllerød. Når der i det følgende ikke er angivet andet, stammer citater fra denne protokol på det i teksten nævnte tidspunkt.
2. En udskrift af dommen er indlagt i: Forhandlingsprotokol for Dansk Hatte- og Bundtmagerforbund, Skodsborg afdeling. Byhistorisk Arkiv.
3. Carl Madsen: Fortids Møre Mur. Erindringer. København 1973. Carl Madsen var søn af skolelæreren i Brede, hvortil han flyttede i 1912. På det tidspunkt verserede fortællingen om den store strejke stadig.
4. Gunnar Sandfeld: Søllerød – som det var engang. Bd.6, 1979, s.134 ff.
5. Se f.eks. Niels Finn Christiansen: Klassesamfundet organiseres, Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie bd. 12, s. 159 ff. eller Ebbe Kløvedal Reich m.fl.: Snart dages det... – en billedbog om arbejderbevægelsens historie, s. 52 ff., Danmarks Radio 1986.
6. Redegørelsen for Hattearbejdernes forhold baseres på en bearbejdning af oplysningerne i Mandtal for Søllerød Kommune 1917, 1920 og 1933. De to første årstal er valgt, fordi de kan bruges i forbindelse med Protokol i hht. Dyrtidsloven af 1917. Det sidste årstal er det årstal, der eksisterer mandtal fra tættest på 1934; det år, hvor hattearbejderne strejkede for højere løn. Mandtallet for 1933 angiver desværre ikke huslejens størrelse. En sammenligning her mellem løn og husleje ville ellers havde været interessant.
7. Tallene stammer fra: Statistisk Årbog 1984, tabel 211 samt Dansk Socialhistorie, bd. »Sociale brydninger«, s. 74 samt Gyldendals Danmarks Historie bd. 9, s. 300-301.
8. Gyldendals Danmarks Historie, bd. 9, s. 295.

9. Følgende angivelser om hjælp fra den kommunale kasse stammer fra Protokol i hht. Dyrtidsloven af 1917 samt Protokol i hht. Arbejdsløshedsloven af 30. november 1918, begge Byhistorisk Arkiv, Søllerød.
10. Denne og efterfølgende angivelser af de enkelte familiers huslejer stammer alle fra Mandtal for Søllerød Kommune 1917, 1920 og 1933.
11. Forhandlingsprotokol for Socialdemokratisk Forening for Søllerød Kommune. Byhistorisk Arkiv, Søllerød.
12. Forhandlingsprotokol for Arbejdernes Fællesorganisation for Søllerød Kommune. Byhistorisk Arkiv, Søllerød.
13. Nærum og Omegns Andelsbageri er oprettet 1907. Fra 1919 er Arbejdernes Fællesorganisation stærkt involveret i driften. Se Forhandlingsprotokol for Arbejdernes Fællesorganisation, Søllerød Kommune, Byhistorisk Arkiv samt Gunnar Sandfeld: Søllerød – som det var engang, bd. 3, s. 84 ff.
14. A. Engelbert Nielsen: De Samvirkende Brugsforeninger 1907-1937, København 1937.
15. Se Knud Weise: Rundt om Mølleåen. Søllerødbogen 1987, s. 97-130, særlig s. 106.
16. Jfr. Gunnar Sandfeld: Søllerød – som det var engang, bd. 6, s. 147-151, 1979.
17. Skolekommissionens Protokol, Søllerød Kommune. Byhistorisk Arkiv, Søllerød.
18. Jørgen Mortensen: Fra min barndom i Nærum. Søllerødbogen 1986, s. 147.
19. Sv.Aa. Hansen & Ingrid Henriksen: Dansk Socialhistorie 1914-39, København 1984, s. 129 ff.
20. Overskriften er hentet fra en rubrikoverskrift i artikel i »Arbejderbladet« 28. november 1934, forsiden.
21. Forhandlingsprotokol for Dansk Hatte- og Bundtmagerforbund, 31. december 1931 – 11. november 1937. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.
22. Valutacentralen oprettet 1932. Beskyttede gennem importkontrol landets knappe valutareserver.
23. Næstformanden i DsF, Chr. Jensen var tilstede på Skodsborg afdelingens generalforsamling den 31. august og fremsatte her denne »forudsigelse«
24. Forhandlingsprotokol for Dansk Hatte- og Bundtmagerforbund, 31. december 1931 – 11. november 1937. Hovedbestyrelsesmøde den 14. juli 1935. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.
25. Se f.eks.: Kay Fisker & Ivar Bentsen: Øresundskysten. Bygmesteren 1936, s. 102-106. Arthur Wittmaack & Vilhelm Hvalsøe: Høje Skodsborg. Arkitekten Maanedshæfte, 1939, s. 61-63.

26. E. Toft-Nielsen: (Høje Skodsborg). Bygge og Bo. Årgang 4, nr. 4 1937, s. 22-23, 26.
27. Roberto Weile: Danske Værter. Ledende og kendte Hotelværter og Restauratører i Danmark. København 1934, s. 155-57.
28. Forhandlingsprotokol for Dansk Hatte- og Bundtmagerforbunds 11. Kongres i København den 30., 31. juli og 1. august 1937, s. 22. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, 33.13 Bek.
29. For 1936 er der tale om Lov nr. 66 af 29. marts 1936. En oversigt over lovforslaget og dets behandling findes i: Rigsdagsårbogen 1935/36, s. 88-96.
30. Protokollen er på dette sted meget utydelig, og navnet er ulæseligt.
31. For en nærmere omtale af kommunisternes politiske strategi i mellemkrigstiden se f.eks.: Jørgen Bloch-Poulsen m.fl.: Planøkonomi og folkefront. Dansk Universitets Presse, København 1979.
32. Protokol over Forhandlingerne paa Dansk Hatte- og Bundtmagerforbunds 11. kongres, s. 54-55.
33. Som foregående, s. 68.

KILDEMATERIALE

Forhandlingsprotokol for Dansk Hatte- og Bundtmagerforbund, Skodsborg afdeling, 1904-52. Byhistorisk Arkiv, Søllerød.

Forhandlingsprotokol for Arbejdernes Fællesorganisation for Søllerød Kommune. Byhistorisk Arkiv, Søllerød.

Forhandlingsprotokol for Socialdemokratisk Forening for Søllerød Kommune. Byhistorisk Arkiv, Søllerød.

Søllerød Kommune, Skolekommissionen, Skoleplaner og Timeplaner 1853-1920, Byhistorisk Arkiv, Søllerød.

Protokol i hht. Dyrtidsloven af 1917, Byhistorisk Arkiv, Søllerød.

Mandtal for Søllerød Kommune, 1917, 1919 og 1933, Byhistorisk Arkiv, Søllerød.

Forhandlingsprotokol for Dansk Hatte- og Bundtmagerforbund 30. dec. 1931 – 11. nov. 1937, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

Festskrift i Anledning af Dansk Hatte- og Bundtmagerforbunds 25 Aars Jubilæum. 1. Oktober 1901 – 1. Oktober 1926. Dansk Hatte- og Bundtmagerforbund 1926.

Protokol over Forhandlingerne paa Dansk Hatte- og Bundtmagerforbunds 7. kongres. 13. – 15. juli 1923. Dansk Hatte- og Bundtmagerforbund 1924.

Protokol over Forhandlingerne paa Dansk Hatte- og Bundtmagerforbunds 11. kongres. 30., 31. juli og 1. august 1937. Dansk Hatte- og Bundtmagerforbund 1937.

Hans Ellekilde: Førende Virksomheder i Søllerød og Vedbæk Sogne. Søllerødbogen 1947, 1. række, bd. 6, s. 115-24, 1947.

A. Johnsen m.fl. (red): Festskrift i anledning af Dansk Hatte- og Bundtmagerforbunds 25 Aars Jubilæum. 1. Oktober 1901 – 1. Oktober 1926. Dansk Hatte- og Bundtmagerforbund 1926.

Skodsborg og Omegns Kommunalforening: Skodsborg og Omegns Kommunalforening 1903 – 17. September 1928. Skodsborg og Omegns Kommunalforening 1928.

Nærum kostskole – som jeg husker den

Af Thea Bergsveinsson

Det var dengang, da storkefamilien hvert år ankom til Søllerød kirke og tog reden på taget i besiddelse. Reden ses stadigvæk, men storken kommer ikke mere. Gik man fra kirken forbi Søllerød Kro og gadekæret, Søllerød Slot og det gamle rådhus hen til Attemosevej, kom man til en dyb hulvej med høje skrænter på begge sider. Stedet hed dengang »Svalegabet«, og hulvejen førte ned til den nuværende Skodsborgvej. Når man havde passeret Lyngbakke-kvarteret på venstre side, dukkede Nærum Kostskole op. Her gik jeg i skole fra 1918.

Alfred Thornberg

En ung lærer, Alfred Lind Thornberg (1874-1943), som virkede på Rungsted Kostskole, gik med planer om selv at bygge en skole. Det skulle være en »Højere Almenskole« – med kostafdeling for udensogns børn. Sammen med en anden cand.mag. Alexander Krogh, købte han grunden, matr.nr. 6n af Nærum-gården »Nøjsomhed«s ejer, Hans Chr. Mortensen. Denne gård omdøbtes senere til »Birkegården«. Byggeriet påbegyndtes i foråret 1907, efter tegninger af arkitekt A. Haunstrup. Det gik stærkt – allerede den 3. september 1907 begyndte undervisning af fem kostelever og syv dagskoleelever på Nærum Kostskole, som skolen herefter hed.

Det var vestfløjen, som først blev opført. På bygningens facade stod skolens motto GLAD BARNDOM – DYGTIG MANDDOM med store guldbogstaver. I forhallen var to rækker ribber. Man havde på det tidspunkt endnu ikke opført den store gymnastiksal, og skolens østfløj kom først til senere.

Clara (1879-1921) og Alfred Thornberg (1874-1943), foto 1919.

Rektor Thornberg og hans hustru, Clara Thornberg, samt Krogh tegnede efter datidens begreber et miljø, som selv i dag må betegnes som forbilledligt. Clara Thornberg var som en moder for drengene, som kom til skolen.

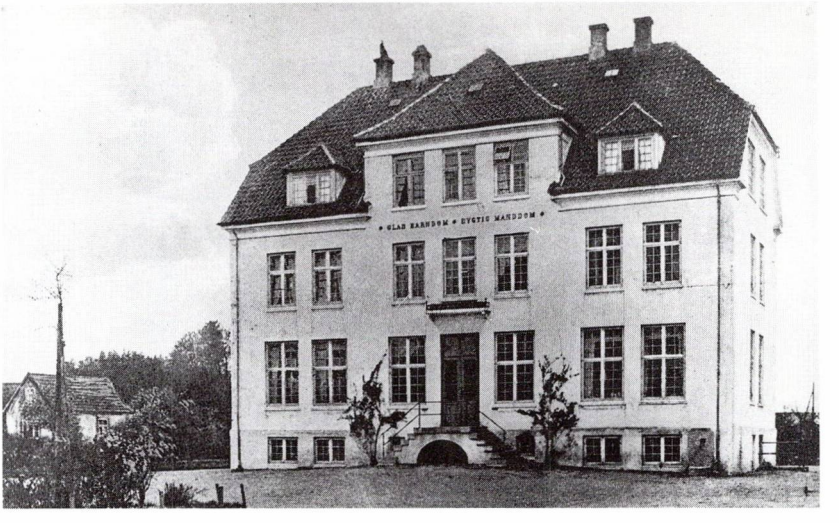

Nærum Kostskoles hovedhus, vestfløjen, med skolens motto på facaden. Foto fra kort efter opførelsen 1907.

Efterhånden som elevantallet voksede, måtte man i året 1911 påbegynde den østre fløj, ligeledes tegnet af arkitekt A. Haunstrup. I september stod den parat. Nu kunne skolen fungere med 70 elever, hvoraf 28 var kostelever. I mellemtiden havde man også bygget et gymnastikhus, som i mange år var den største sal i kommunen. Elevtallet voksede og kom helt op på 170, heraf 50 på kost. De lokale elever kom fra nærmeste omegn Trørød, Nærum, Holte og Skodsborg og Vedbæk

Efterhånden blev der ansat flere lærere og lærerinder, hvoraf nogle boede på skolen, andre i boliger tæt ved skolen. Alexander Krogh f.eks. flyttede over på den modsatte side af vejen i villa »NIARTHARUM« – det latinske navn for Nærum – og giftede sig med en af sine elever.

Pigerne fra Kohavevej

Den første gang vi trådte ind gennem porten på Nærum Kostskole var i begyndelsen af august 1918. Min søster Elisabeth, Grete Vallø (naboens datter fra Holtegaards Fabriker) og jeg blev kørt dertil fra vores hjem på Kohave Mejeri ved Trørød i jumbe. Den gode hest »Jacob« besørgede transporten med Charles – mejeriets altmuligmand – som kusk. Det var en lang og besværlig skolevej med mange lange, stejle bakker hele vejen fra Trørød. Vi tre piger kom fra den lille pogeskole på Gl.Holtegade hos fru Arøe, hvor vi havde gået det første skoleår 1917. Det var en stor omvæltning for os at starte på så stor en skole og en hel anden slags elever. Men det blev en dejlig skoletid med mange herlige oplevelser og minder, man aldrig glemmer.

I de første klasser inden mellemskolen havde vi bl.a. Clara Thornberg i

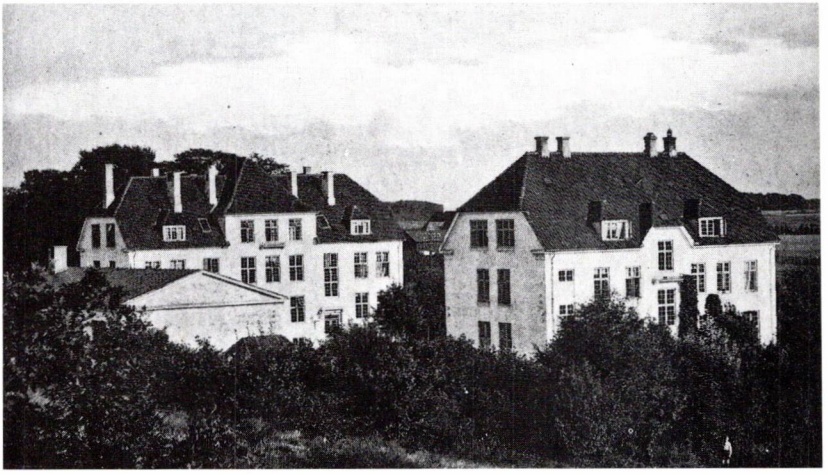

Nærum Kostskole, hele komplekset omkring 1920. Til venstre Gymnastikhuset og skolebygningen fra 1911. Forrest til højre boligbygningen for kostelever og forstander.

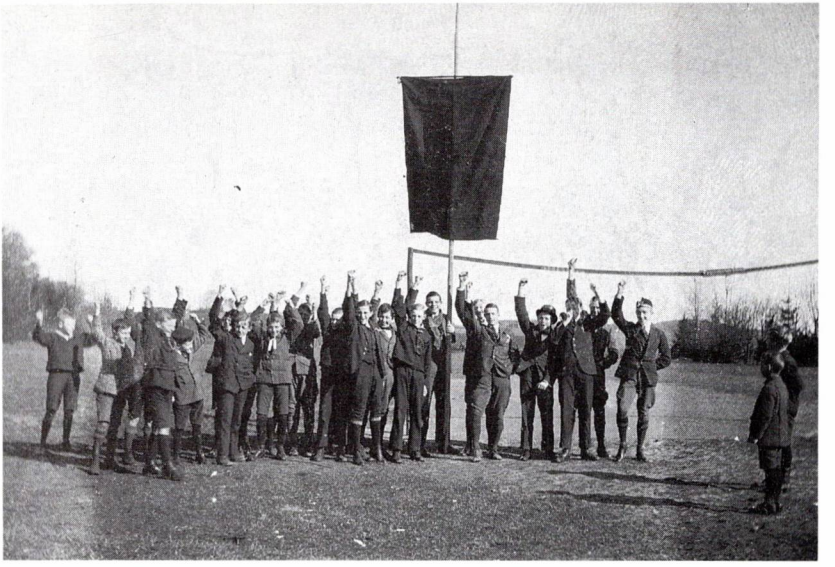

På sportspladsen 1. maj 1917!

Håndarbejde

lersløjd. Alt hvad vi fremstillede, ridsede vi navne og årstal i, og fru Thornberg brændte det i en såkaldt lerovn, som stod nede i fysiksalen i kælderetagen. Den første håndarbejdslærerinde var frk. Andersen. Så sad vi da der og syede hulsøm, tunger, fladsyning, knaphulssting, kontursting og heksesting. Vi syede en chemise med hulsøm. Den var svær at komme igennem, et tungt arbejde med den hulsøm. Men det værste var dog bukserne. Buksebenene var med flæser, som sluttede med tunger og knaphulssting, og en forklap og bagklap med bændler til at binde for og bag. Der var nu ingen af os, som var interesseret i disse »monstrummer«, men de skulle jo være færdige til eksamen, hvor vore arbejder blev anbragt med navne på lange borde i gymnastiksalen. Drengenes sløjdarbejder og løv-

Rektors døtre Edith og Grethe Thornberg. Foto ca. 1915

savsarbejder ligeledes. Drengene havde en stor sløjdsal i kælderetagen ved siden af fysiksalen.

Skolens grund nåede mod nord op til kirkestien. På vestsiden mod Lyngbakken var en granplantage. – Fodboldbanen fyldte det meste af arealet. En kælkebane gik fra granerne ned til fodboldbanen, undervejs langs stier og sving. Den blev kaldt for »Kakkelovnsrøret«.

Vi piger på skolen spillede fodbold. Målmand var Grete Vallø, jeg spillede venstre yder-wing. Vi var dygtige, vi »tævede« pigeholdet hos »konkurrenten« Holte højere Almenskole (fra 1931 Holte Gymnasium) to gange. Men så lød det pludselig: »Det er under pigernes værdighed at spille fodbold«, og så blev det taget af »plakaten«. På vejen hjem fra skolen sad vi i en vejgrøft og tudede over manglende forståelse for vores interesse for fodboldsport.

Rektor-ægteparret havde tre børn. Gunnar f. 1904 i Hørsholm, Edith f. 1905 ligeledes i Hørsholm, og Grethe f. 1908 på Nærum Kostskole. Den ældste, sønnen Gunnar, har jeg kun set et par gange gå over skolegården med sin far. Gunnar var født døvstum og boede i sine senere år på døvehjemmet i Fredericia, hvor han opholdt sig til sin død kort før jul 1989. Han blev uddannet som sølvsmed hos Georg Jensen. Hans svendestykke var kaffekande, fløde- og sukkersæt. Edith, den ældste datter, har jeg stadig forbindelse med. Hun gik i klasse med Elisabeth Vallø (senere Kalko). Da Edith var færdig med realeksamen, rejste hun til England for videre uddannelse. Grethe, som jeg ofte taler med, blev uddannet som sygeplejerske og virkede i mange år på Rigshospitalet.

Clara Thornberg dør

1. oktober 1921 skete det meget sørgelige, at rektor mistede sin hustru, vores højtelskede, uvurderlige lærerinde, Clara Thornberg, f. 1879. Venner og elever rejste en mindesten, som stod i skolegården foran gymnastiksalen. Det var med dyb sorg, vi tog afsked med Clara Thornberg. Det var, som om skolen fik et knæk – For mig og mine veninder blev den aldrig som før. Kisten stod i gymnastiksalen med levende lys i to lysestager og sørgeflor. Jeg husker, Grete Vallø og jeg tog broderesaksen fra

Clara Thornberg, ca. 1905.

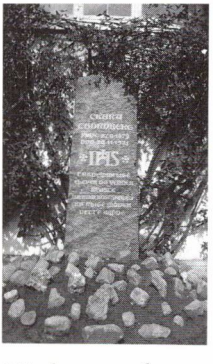

Mindestenen for Clara Thornberg, »Nærum Kostskoles kærlige Moder«, på Kostskolen.

håndarbejdsposen og listede over i gymnastiksalen – langs med alle ribberne ved væggen – hen til kisten og klippede et lille stykke sørgeflor af. Vi opbevarede det i mange år som det kæreste minde. Vores sanglærer – Dippel – havde lavet en kantate, som vi indøvede. Vi stod i to lange rækker over til skoleporten, den dag kisten blev ført ud og videre til Søllerød kirkegård, hvor hun blev begravet. Skolen var præget af dyb sorg.

Vi havde en vældig rar pedel. Han hed Becker. I den østre fløj i underste etage boede han. Hans kone stod altid parat med hæfteplaster, hvis vi faldt i skolegården. Pedellen passede alle kakkelovnene, der var mange. Det var kakkelovnenes tidsalder. Han pudsede alle kostelevernes sko. Grethe Thornberg har fortalt mig, at han bar dem i en stor kurv, når han var færdig om aftenen.

Oldfruen – som blev kaldt »Christi« – sørgede for drengenes tøj, det var jo først og fremmest en drengeskole, og der var mange efterhånden. De kom fra alle verdenshjørner. Ja, en fra Australien. Han holdt jul på skolen. Mange elever var ambassadebørn og havde deres forældre i udlandet. Husjomfruen, frk. Bjerregård, stod for køkkenet, som lå i den nordlige del af rektorboligen. De unge piger, som assisterede i køkkenet, og som ikke var fra nabolaget, boede i kælderetagen.

En køkkenhave og hønsegård lå bag bygningen op mod Lyngbakken. Grise havde man også – to stykker. De gik i en fold bagved fodboldbanen, hvor også drengene havde deres små haver med urter. Et halvtag var udbygget på bagsiden af gymnastikbygningen, hvor vi havde vores cykler stående. På siden mod vest lå hele rækken af lokummer. I fløjen med drengeværelser havde de tør-klosetter.

Onsdag og lørdag var badedage + »øredage«. Rektor lavede sedler, som blev slået op med tidspunkt og eleverens navne efter tur. Doktor Krarup, Nærum var skolens huslæge, en pudsig herre, der altid gik med paraply og i øvrigt lignede Churchill. Dr. Krarup var meget bange for rektors hund »Thor«. Han ringede altid til skolen, inden han kom, for at få »Thor« lukket ind. Hans datter Tove var elev på skolen.

Til jul gik rektor, pedellen og børnene op i granplantagen og fældede tre juletræer. Det ene stod i gymnastiksalen. Det andet i rektorboligen, det tredie hos pedellen.

Lærerstaben

Rektor Thornberg, som vi kaldte »Mister«, var en meget afholdt rektor. Han underviste os i tysk og engelsk, også svensk var obligatorisk, men da »Mister« var fra Bornholm, var det nærmest bornholmsk, vi lærte. I de højere klasser underviste »Mister« vist også i latin og fransk. Når jeg i dag trækker »Mister«s hyggelige træk frem i tankerne og ser ham for mig komme gående over skolegården, rygende på sin uundværlige pibe med en stak bøger under armen og den dejlige skolehund »Thor« i hælene, ja! Så siger jeg tak »Mister« for alle gode år på din skole, vi aldrig glemmer.

Vi havde en meget omhyggelig sang- og tegnelærer, han hed *Dippel* og boede på skolen. Han tog os med på cykelture.

Kanstrup boede på Alfred Christensensvej. En stille og lidt tør herre. Vi havde ham i historie, et fag, jeg var uvenner med. At sidde og terpe kongerække havde ikke min interesse – Christian og Frederik – Frederik og Christian – det rene tidsspilde. Engang havde jeg fået tg÷ til eksamen. Rektor, »Mister«, skrev i min karakterbog: »Nu må Du tage dig sammen«. Det reddede mig, at jeg var så god til engelsk og tysk, at jeg ikke dumpede.

»Mister« Thornberg med pibe, 1925.

Lærer Meier havde vi bl.a. i religion. Han var god til at give lussinger. Han slog dog ikke på pigerne. Han brugte en vending: »For at du ikke skal blive skævhovedet, må du hellere få en på den anden side også«. I stedet for lussinger blev vi piger »sat uden for døren«. Jeg husker eleven, som havde glemt det bibelhistoriske navn »Laban«, og Meier truede med en svedetime. I desperation svarede drengen »Satan«. Lussingerne fløj om ørerne på ham, og svedetimen fulgte.

Rindebæk-Andersen boede ved gadekæret i Nærum i Hartmanns-huset. En lille, trind herre. Vi havde fundet ud af, at han nok gik med korset, det knagede og bragede, når han satte sig på katederet. Han var ofte søvnig og træt, vi mente, han vist havde spillet Bridge for længe om aftenen. Læ-

rerne – Meier, »Læder«, Rindebæk og en fjerde, Hansen – spillede Bridge på Nærum Hotel hos hotelejer Peter Poulsen.

»Læder« hed C.E. Larsen, cand.mag. Han var regne-, geometri- og aritmetikunderviser. Vi var ikke gode ved ham. Viskelæder og elastikbøsse-kugler fløj gennem luften, når han stod med ryggen til oppe ved tavlen.

Hemmingsen boede på Attemosevej. Han var premierløjtnant. En stor, statelig og meget strix herre. Det var lige før, vi skulle springe op og gøre »Honnør« og slå hælene sammen, når han trådte ind i skolestuen. Vi nejede og bukkede jo altid for voksne mennesker, og tiltaleformen var hr. og fru eller frk.

Den afholdte lærerinde *frk. Andersen* blev syg. Hendes efterfølger hed *frk. Hare*. Joh! Alene navnet var indbydende til »sjov i gaden«. Den første dag hun trådte ind i skolestuen med protokollen under armen, faldt hun over dørtrinet og kom flyvende på maven ind foran katederet. Det udløste et latterbrøl fra drengene. Den lille vimse dame havde vanskeligheder med navneoplæsningen. Det fløj med reprikker gennem luften som: »Hvad fik I til middag i går?« »Vi fik haresteg«, stor opfindsomhed med »Haren« manglede ikke. Men hun blev efterhånden meget afholdt og var på skolen i mange år.

Sangtimer

Op imod jul et år blev sanglæreren Dippel syg. Vi havde haft ham i flere år. Han lærte os at skrive noder, og vi skulle synge helt præcis, hvad der stod i teksten, han stod foran os og dirigerede med violinbuen. Vi sang flerstemmigt, og blev det ikke helt, som han ønskede, slog han violinbuen ned i katederet. Engang gik det galt. Den knækkede midt over, men hos Dippel var der ingen, der turde grine. Så fik vi en afløser på grund af Dippels sygdom, lige op imod jul. Alle var i julestemning. Vi skulle synge »Sikken voldsom trængsel og alarm«. Inden vi fik startet, kom der »lynordre« fra de bageste rækker, »Når vi kommer til omkvædet, bliver vi ved med at synge det samme, igen og igen – non stop«. Vi sang, så det bragede. Den nye lærer forsøgte forgæves at stoppe os, et par appelsiner

Lærerstaben fotograferet i det år skolen lukkede, 1932. Fra min tid på skolen genkender jeg Kaptajn Hemmingsen bagerste række nr. 2 fra venstre og Thornberg selv til højre, foran Thornberg hans anden hustru og »Læder« Larsen.

fløj fra de bageste rækker, og så pludselig, da vi var midt i linien »Jul, jul« o.s.v., gik døren op – og der stod »Mister« Thornberg. Al sang forstummede brat. »Mister« sagde »TAK« – vendte om og gik ned på kontoret. »Mister« var en meget rolig mand. Vi havde stor respekt for ham. Der stod skam et spanskrør bag ved døren i krogen på »Misters« kontor. Men det blev aldrig brugt. Den berømte vending »Mister« anvendte under voldsomme episoder virkede, han sagde »TAK«. Man blev flov.

Alt, hvad vi skulle bruge af kladdehæfter, viskelæder, fjederpenne, klatpapir og den slags, skulle vi gå på kontoret og få udleveret. Det blev betalt pr. måned sammen med skolepenge, som var 11 kr. pr. måned. Den sidste uge i sommerferien skulle vi købe nye skolebøger hos Munksgårds Bog-

handel. Vi fik en liste over de bøger, der skulle anskaffes til det nye skoleår.

Karakterbog

Når vi havde eksamen, kom censorer fra Holte Højere Almenskole. En gang om måneden fik vi karakterbog med hjem. Den skulle forevises og underskrives af forældrene. Hvis jeg havde haft en dum måned, fandt jeg på at gå ud i mejeriet om morgenen, når alle maskiner larmede allermest, for at få fars underskrift, så havde han ikke tid til at gøre vrøvl. »Mister« skrev altid nederst i bogen en god bemærkning angående flid eller det modsatte. Bag i bogen var fastgjort klatpapir. Mærkeligt er det at se det igen efter så mange års forløb. Det var jo spruttende pennefjedere og blækhuse på den tid. »Mister« var en dygtig og omhyggelig pædagog. Han sagde: »Tal tydeligt, højt og klart. Hænderne op af bukselommerne og se op, når I taler, ikke noget med at sidde og »mumle« ned i skrivepulten«.

Hvis en elev i skolegården gik forbi et stykke papir, uden at samle det op, og »Mister« stod ved vinduet på sit kontor, blev der banket på ruden. Der lå aldrig noget og flød. Jeg har fået fortalt følgende ret karakteristiske historie om rektor: »En elev kom ind på kontoret og spurgte »Mister«, om han kunne låne 10 kroner. »Hvad skal du bruge så mange penge til?«, spurgte »Mister«. »Jeg har fortalt de andre, at jeg har solgt mine skolebøger og fået 10 kroner for dem«. »Hvor er dine skolebøger?«, ville »Mister« vide. »De ligger oppe på »Pletten« bagved det store træ«. »Pletten« var en rund lysning oppe i granplantagen. Han fik 10 kroner af »Mister«, og han kom også tilbage og afleverede dem igen.

I Folketeatret

Skuespillerinden Petrine Sonne, hvis søn, Hans, gik på skolen, kom af og til ud og læste op for os. Hun inviterede os engang ind i Folketeatret, hvortil hun var knyttet. Stykket, vi skulle se, var »Barken Margrethe«. Hr. Dippel, Meier og »Læder« tog med os – først med »Grisen« til Lyngby – og videre med Nordbanetoget. De store drenge fra 4. mellem og realklassen gik op og satte sig på galleriet. Lærerne og de mindre klasser sad nede i parkettet. Det gik godt i begyndelsen. Men så pludselig begyndte

Rektor Thornberg omkring 1930.

alle i teatret at nyse. Drengene havde taget »nysepulver« med. Alle skuespillerne nøs – på fuld kraft. Alle lærere og elever gispede. Jeg husker teaterdirektøren – Thorvald Larsen (1892-1992) – kom frem. Tæppet gik ned, hvad direktøren sagde, kan jeg ikke erindre, men vi kom ikke i Folketeatret mere.

Om onsdagen havde vi danseskole i gymnastiksalen. Danselærerinden var *frk. Repsdorph*. Klaverledsagelse leverede vores sanglærer, hr. Dippel. Sommetider afløste »Christi« – oldfruen. Så dansede vi lancier, vals, mazurka, quickstep. onestep, polka og meget andet. Oldfruen Christi havde travlt. Drengene mødte op i søndagstøjet, fint friseret. Vi piger havde skiftekjoler med, og vi spiste aftensmad i spisesalen sammen med rektorfamilien og alle drengene. Afdansningsbal havde vi på Nyholte Hotel hos daværende hotelejer Jørgensen. Disse onsdage var noget særligt. Det var vinterhalvåret og mørkt. Derfor blev vi afhentet skiftevis af brygger Vallø, fra Holtegaards Fabriker, og »Kohave«-jumben. Sommetider af Gretes ældre broder, Børge Vallø.

Vores altmuligmand Charles var en »drillepind«. Når han hentede os, kunne han finde på at sige, når vi nåede »Svalegabet«: »Så, børn, nu må I stå ud af jumben, for »Jacob« (hesten) kan ikke trække jer op ad den stejle bakke«. Der var ingen gadelygter, og hulvejen med de høje skrænter på begge sider var sort som kul. Midt på den venstre side gik mange trapper op til en villa. På et stort skilt stod der »Troldhøj«. Vi holdt hinanden i hånden, løb alt, hvad vi kunne – vi troede jo dengang, at der boede trolde og nisser, selvfølgelig.

Gunnar Jørgensen

Drengebogsforfatteren *Gunnar Jørgensen* (1896-1963) blev også vores lærer. En spændende og levende lille mand altid med sin elskede pibe. Han tog os med på cykelture og var knyttet til skolen i mange år. Han havde skrevet flere »Flemmingbøger«, som de hed. Den sidste »Flemming på Kostskole« fik han filmatiseret. Efter årene på Nærum Kostskole begyndte han sin egen nok så berømte kostskole på Gersonsvej i Hellerup i 1936.

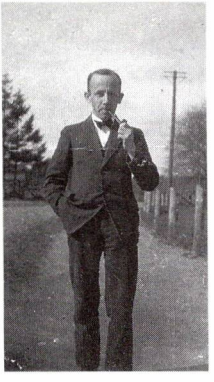

Gunnar Jørgensen (1896-1963) med sin uundværelige pibe, omkring 1930.

Vi lærte at svømme på Skodsborg Badeanstalt, der lå imellem biografen og kroen. Frk. Andersen cyklede med os. Engang fik Elisabeth Vallø krampe og var ved at drukne. Grete og jeg var rædselsslagne, vi var for små og endnu ikke dygtige nok til svømning. Senere fortalte Gretes mor os, at deres bedstemor, Kirstine Kogsbølle, var druknet under badning ved Vedbæk strand, og at hendes lig aldrig blev fundet. Men det gik godt for Elisabeth.

Af og til var nogle af drengene med os hjemme hos Grete og Børge Vallø ovre på bryggeriet. Det var en rigtig tumleplads. Jeg husker særlig Franz Schubart og Leif van Hauen og Hans Øllgaard. De store øltønder stod vi oppe på og rullede rundt med. Det forbudte område – mosen – var eftertragtet. Vi hoppede fra tue til tue, det var slemt at lege der, Gretes mor og min mor var meget vrede, de kunne jo se os fra altanerne, og så blev vi kaldt hjem. Vi måtte heller ikke gå ind i den ende af »Kohaveskoven«, hvor der lå en udtørret brønd, som køerne i gammel tid blev drevet hen til. Deraf stammer navnet »Kohave«. Det syntes vi var spændende, men forbudt område var det.

Fødselsdagsfest på Søllerød Kro

Fødselsdagsfester blev der holdt mange af. De mest omfattende fester foregik på Søllerød Kro. Rosa og Grethe Sauerberg, døtre af restaurator Sauerberg, var begge elever på kostskolen. Om vinteren blev afholdt Ballondans. Meget festligt og fornøjeligt. Fru Sauerberg gjorde meget ud af døtrenes fødselsdage. Men engang gik det galt. Det var i 1920-21. Det blev en værre »historie« den dag. Vi var mange – to hele klasser var altid inviteret. Lidt efter ankomsten skulle vi altid op bag ved kroen i Kirkeskoven for at lege »Røvere og Soldater«, men denne gang tog vi en »afstikker« over i præstegården, hvor pastor Eilschou-Holm netop den dag havde vordende konfirmander til forberedelse. Præstegården var fuld af cykler. Vi fik »Ordre« af de største af os, »at nu skulle det gå stærkt«. Hurtig »Hu!Hej«. Alle ventiler på cyklerne blev skruet af, og ventilgummiet kastet væk. Derefter afsted op i Kirkeskoven for at lege. Det varede ikke længe, så kom en tjener fra kroen og kaldte på os. Da vi kom ned til

Den meget afholdte lærer og drengebogsforfatter Gunnar Jørgensen omgivet af elever på Kostskolens sportsplads, omkring 1930.

kroen, var fløjdørene ud til gadekæret åbne, indenfor var lange borde dækket med levende lys og flag, lagkager og chokolade, flere tjenere stod og ventede for at opvarte os – som sædvanlig.

Men der blev ingen servering den dag. Præsten stod i døren, fru Sauerberg græd, hr. Sauerberg var rasende. Foran kroen holdt jumben fra Holtegaards Fabriker og fra »Kohave« samt to lærere fra kostskolen, Meier og Dippel. Sauerberg havde ringet rundt og besørget os »retur« – værsgo! jeg husker tydeligt, at præsten stod og holdt Sauerberg på skulderen og sagde: »Tag det nu bare roligt – det er jo bare nogen Drengestreger«.

Sauerberg svarede rasende: »Nej, jeg vil ikke ha' det i mit hus«. Men det værste var, at der ikke på den tid fandtes en cykelsmed i Søllerød. En tjener måtte sendes afsted på cykel til Holte efter ventilgummi. Der var lang vej hjem for mange af børnene, der gik »til præst«. De kom langvejs fra, fra hele kommunen.

Efterspillet

Så kom »Efterspillet«. Da vi kørte i jumben med Charles, husker jeg, han sagde til os: »Hvad er det dog, I har lavet?«. Bjørn og Gurli Bjørneboe blev sat af på Attemosevej. Udenfor huset stod hr. og fru Bjørneboe og »tog imod«. Det sidste stykke hjem til »Kohave« meddelte Charles os: »I kan tro, jeres far er gal i hovedet. Da vi drejede op i indkørslen, stod far i døren, min søster, Elisabeth og jeg undgik ikke den obligatoriske lussing og ordren: »På hovedet i seng«. Men det allerværste, den næste dag i skolen blev vi alle kaldt ind til »Mister« rektor på kontoret. En meget vred »Mister« holdt en tordentale, som sluttede med, at vi skulle bortvises fra skolen. Det var forfærdeligt. Vi var chokerede, at blive bortvist fra en skole var den største skændsel, som kunne overgå en elev. Vi skammede os, der blev ikke spillet med kugler eller nipsenåle, byttet glansbilleder den dag. Bolde og sjippetov kom heller ikke i anvendelse. Hinkestenene forblev ubenyttede i frikvarteret. Alle stod stille og smågræd.

Arne Jacobsen

De store drenge fra realklassen – jeg husker det var Arne Jacobsen (den senere så kendte arkitekt), Per Gundmann og Hans Øllgaard – de tog affære. Arne Jacobsen sagde: »Vi mødes allesammen efter skoletid oppe på »Pletten««. Arne var den førende »boss«, hans ord var klare og tydelige: »Skal I bortvises fra skolen? – Det har han sgu ikke råd til«. Grete og jeg kikkede på hinanden – Du glade verden, koster det noget at gå i skole? Det kom bag på os. Forældrene dengang meddelte sig ikke til børnene. Men vi kørte »lettede« hjem den dag og troede, at nu var faren drevet over. Men da det blev onsdag kom lokalavisen med en beretning angående vore »meritter«. Der stod: Nærum Kostskoles elever, bedre folks børn, laver skandale i Søllerød præstegård. Også ordet »Vandalisme« var anvendt. Så gik det løs. Telefonen kimede. Brygger Vallø og far, fru Anna

»De søde Piger«, Nærum Kostskoles pigespejderkorps ca. 1925. Den foreste pige er rektors datter Grethe Thornberg.

Vallø og mor, drøftede længe den forfærdelige skandale frem og tilbage. Vi fik stuearrest, nedrullede gardiner og låste døre.

Endelig dampede det af og gik langsomt i »glemmebogen«. Men det varede længe, før vi igen kunne gå i gang med »Udsendelser« af grammofonplader pr. telefon til hinanden, når vi var alene hjemme, til stor ærgrelse for telefondamerne på Trørød central – frøknerne Schmidt – og Børge Vallø låste sine plader inde. Vi skulle sandelig straffes. Al telefonkoncert var aflyst. Tlf.nr. 24 og 87 var forstummede. Også dukketeatret var låst af vejen.

Skolens emblem.

Nærum Kostskoles spejderkorps havde en spejderhytte i den lille skov bag ved »Egevang«, som lå lidt øst for skoven. En markvej gik ned til hytten, som blev kaldt »Du«-Hytte. »Mister« var leder i begyndelsen. Dippel og Gunnar Jørgensen tropsfører og patruljefører.

Når man som ny elev ankom til skolen, fik man udleveret skolens emblem med skolens motto: »GLAD BARNDOM – DYGTIG MANDDOM«, som vi bar ved forskellige lejligheder, bl.a. på skolens fødselsdag. Flaget blev hejst, og vi sang flagsangen: »Der er ingenting, der maner«. »Mister« sagde et par varme ord, og en udflugt var tilrettelagt.

Kong Christian den X kom ofte ridende forbi skolen i sommerhalvåret, når kongefamilien tog ophold på »Sorgenfri«. Ofte stoppede han op ved skoleporten, delte bolsjer ud til eleverne. Altid havde han bolsjer i lommen. Da kronprins Frederik fyldte 18 år, gav dronning Alexandrine ham en åben sportsvogn i fødselsdagsgave, Den var højrød. På den tid et sjældent syn. Hver dag i det store spise-frikvarter kom Knud og Frederik drønende forbi skolen i en støvsky – asfalterede veje kendtes endnu ikke. De skulle spise frokost på »Egevang« hos grosserer Allan Hansen, som havde to yndige døtre. Rygtet sagde, at kronprins Frederik var meget betaget af den yngste – Emelin. Når prinserne drejede ind i indkørslen til »Egevang«, sagde det »Svup«, farten var forrygende, man kunne ikke se vognen for støv.

»Grisen på vildspor«

Drengene på skolen var »opfindsomme«. En søndag aften fik de en god idé. De løb ned over markerne, de ville ud på en køretur med »Grisen«, Nærum-toget. Stationen dengang lå ved vejen »Bystykket«. De startede toget og kørte ned til Mølleåen, men her gik maskineriet i stå. Så løb de hjem. Den næste morgen kunne togpersonalet ikke finde »Grisen«, og det var ikke en nytårsspøg. Vores »knastørre« historielærer – Kanstrup – som blev kaldt for »Knasper« – besøgte de nytårsaften, fjernede hans havelåge på Alfred Christensensvej og sendte den til Ålborg, for der kom han fra. Jeg ved ikke, om »Mister« sagde »Tak« ved denne lejlighed.

Spejderlejren på Nærum Kostskoles sportsplads ved lyngbakkerne nord for skolen. Maleri af A. Riber, 1926. Maleriet blev foræret til Søllerød Museum i 1990 af Grethe Blaunfeldt (rektor Thornbergs datter).

Vi havde en lang og besværlig vej til skole de første år, en vej med mange bakker, grus og sten på vejen. Vi var kun os tre piger, min søster Elisabeth, Grete Vallø og jeg. Vi boede langt væk, og »grønne stier« eksisterede ikke på den tid. I begyndelsen var det som sagt jumben, hesten »Jacob« og kusken Charles, der transporterede os. Men så fik vi cykler. Min første cykel, en lille barnecykel, blev købt hos cykelsmed Andersen, Stationsvej, Vedbæk. Jeg var meget stolt over pludselig at eje en cykel. Jeg husker

tydeligt hr. Andersen. Han bragte den op til mit barndomshjem »Kohave Mejeri«. Det var i foråret 1919. Vinteren 1918, da vi begyndte på skolen, var vi for små til den tørn. Ofte stærk modvind, regn og slud hele vejen, og vinden havde tendens til altid at vende, når vi skulle hjemad. Vejret var nu ikke det værste. På den tid eksisterede der en standsforskel, som i dag heldigvis ikke kendes. Det var en uskreven lov, at hvis omegnens drenge fra Nærum mødte en kostskoledreng, skulle han tæves. Vi piger fik heller ikke lov at passere frit fra skole. Af og til blev vi revet af cyklerne og væltet omkuld og smidt ned i vejgrøften. Der var godt med brændenælder. Det var ligegyldigt, hvilken vej vi kørte. Ved gadekæret i Nærum stod der tit en flok drenge og ventede. På afstand råbte de: »Der kommer de satans Kostgængere«. Vi vendte om og hurtigt op til »Grisestien«, men hele flokken var hurtigere, løb op over markerne ved Rundforbivej, væltede os ned ad de stejle skrænter fulde af brændenælder. Det næste overfaldspunkt var ved »Sprøjtehuset« på Trørød bakke skråt over for dyrlægeboligen (Kypergården). Engang satte de tøjklemmer i næsen og ørerne på os. Fru dyrlæge Jensen kom ud til vejen og råbte: »Kan I så lade de børn være i fred«. Nede foran smedens hus kunne der også være en flok, men der havde vi så meget fart på, at vi slap igennem. Inden vi forlod skolegården, havde vi »rådslagning om, hvilken vej skulle vi vælge? Sommetider kørte vi op gennem Lyngbakken, Kong Valdemarsvej og Attemosevej, men så kom brugsforeningen ved »Gl. Holtegård«, der stod hele Gl. Holte-, Mariehøj- og Buskehøj-flokken trofast og ventede. Vi turde aldrig begive os ned ad Egebækvej ved Gl. Holte Kro og at komme forbi Buskehøj og Mariehøj var den rene »dødsfælde«, her rakte alle tunge efter os. Sten og stokke fløj gennem luften. Den vej prøvede vi kun én gang.

En besværlig skolevej

Når vi ikke kunne slippe igennem ved Gl. Holte, så vendte vi hurtigt om og afsted tilbage til Søllerødvej. Den lange Attemosevej med bakke næsten hele vejen var hård. Så videre op gennem skoven til Kongevejen, ud til Høsterkøb ved kirken, afsted ud til »Elleslettegården«. Her gik en markvej ned gennem sognefoged Købkes mark, og og derfra kom vi ud på

Cykelpiger 1925, Grethe Thornberg og Grete Vallø.

Kohavevej, midt mellem mejeriet og bryggeriet. »Hvorfor kommer I så sent fra skole«?, »har I siddet efter«? – en stående replik. Som voksen mange år senere, har jeg tit fået stillet spørgsmålet: »Jamen, hvad sagde rektor eller Jeres forældre«? Det var sandelig ikke noget, der blev drøftet med voksne mennesker. Man sagde aldrig noget, det blev betragtet som »at sladre«, og det gjorde man ikke. Det var drøje ture at komme helskindet hjem fra skole. Puh, Ha!, hvor vi var trætte.

Men pludselig – da vi var kommet op i mellemskoleklasse – fik vi hjælp. Vi fik to nye elever fra Vedbæk skole, som var færdige dér og skulle tage realeksamen. Det var købmand Jørgensens søn fra Trørød, Carl Jørgensen, og Vilhelm Henriksen fra Vedbæk. Det var to meget store drenge, kraftige og stærke. Nu var der sandelig ikke længere nogen, der interesserede sig for de »Satans Kostgængere«.

At »valfarte« på kryds og tværs gennem sognet for at komme hjem var nu forbi. Vi havde følgesvende, som værnede os mod alt og alle. Selv de vældige, store aggressive højspændingsmaster, vi kørte under på det lange stykke fra Nærum by til Egevang, var vi ikke længere bange for. De hylede og skreg, særligt i frostvejr. Det hændte i stærk modvind, at vi kom for sent i skole; hvis kæden sprang af cyklen, smed vi cyklen ned i vejgrøften, så kørte vi to på een cykel. Skoleklokken kunne vi tit høre ringe ind til morgensang, når vi nåede Egevang. Så vidste vi, »Mister« stod i døren ved kontoret, ringende på klokken, og »Thor« (hans hund), som var lidt »uvenner« med klokkeklang, hylede om kap med den store klokkes slag. Det gav af og til en »svedetime« at komme for sent. Hvis »Mister« ikke havde vendt ryggen til og var på vej ind til morgensang, hvor Dippel var i fuld gang ved orglet, så han os hæsblæsende ankomme over skolegården på vej til cykelskurene bag ved gymnastiksalen.

Udenadslære

På den tid skulle salmevers, forskellige digte og genfortællinger læres udenad. De forskellige lærere var meget grundige, hver eneste linie blev nøje analyseret. »Hvad tror I nu digteren har ment med dette ord«, o.s.v.? Vores sanglærer, Dippel, lærte os at synge på flere sprog, tysk, engelsk,

svensk, norsk – ja! Såmænd også på jysk. Dialekter var han meget interesseret i. »Mads Doss«, »Skuld' gammelt venskab rejn forgo« og »Jyden han er stærk og sej«. Når Dippel filede på violinen, sad »Thor« nede under vinduerne og hylede. En af drengene måtte ned og fjerne ham.

Kartoffelferien var en kærkommen lille afslapningsferie, som blev brugt til udflugter og biografture. Det var på stumfilmens tid. Vi cyklede enten til Skodsborg eller Holte Biograf. Film som »Gösta Berlings Saga« var forbudt for børn. Vi proppede fletningerne op i huerne, så kunne dørvogteren ikke bedømme vores alder. Det var spændende ture med Rudolph Valentino, »Fy- og Bi«-film og mange andre fra den tid. Organist Sparre sad bag en stor skærm og hamrede på klaveret. Han var særlig dygtig til musikledsagelse, når det gjaldt Charles Chaplin-film. Vi morede os gevaldigt.

Nedgangstider

Efter Clara Thornbergs død i 1921 fungerede skolen ikke som før. I slutningen af 1920'erne begyndte elevtallet at skrumpe ind, og det blev dyrere og dyrere at drive privatskole. Forsøg på at få kommunen til at træde til mislykkedes. Det var med sorg og skuffelse, Thornberg måtte lukke sin gamle skole. Den 27. juni 1932, efter 25 skoleår, afsluttede en dybt skuffet rektor sit livsværk. Ved afslutningen blev sunget en sang, som begyndte med ordene: »Du skolehjem bag hegn og hæk, bag marker og grønne træer«. – Melodien var: »Du danske mand«. Mange gamle elever var mødt op den dag. De elever, som var tilbage på skolen, blev overflyttet til det nyoprettede (i 1931), halvkommunale, Holte Gymnasium, hvor Thornberg derefter virkede som sproglærer til sin afsked i 1939. Han døde 1943, mærket af sorg og skuffelse, men hans gamle elever glemte ham aldrig. Skolens forstanderpar, Clara og A.L. Thornberg, har sat dybe spor i daværende elevers erindring. Deres grave på Søllerød kirkegård blev i mange år prydet på mærkedage af gamle, taknemlige elever. Det enestående par, som ledede skolen forbilledligt, en skole, der rangerede højt blandt datidens almenskoler. Skolen havde haft mange elever, der senere blev dygtige og kendte skikkelser, deriblandt forfatteren Tom Kri-

Rektor Thornbergs gravsted på Søllerød Kirkegård.

stensen, arkitekten Arne Jacobsen, instruktøren, skuespilleren Erling Schrøder, Eigil Reimer, Astrid Henning-Jensen (født Schmahl), Stanley Møller og radiomanden Claus Walther.

Efter nedlæggelsen af skolen henlå bygningerne øde indtil 1934. Der blev oprettet en arbejderhøjskole. Blandt andet boede der de unge arbejdsløse, som var med til at anlægge De grønne Stier.

I året 1939 kom så pludselig Torben Brix med den kendte frie skole. Det varede dog ikke så længe, før Brix måtte forlade skolen. Jeg besøgte skolen dengang. Et sørgeligt billede af vores gamle skole. De fleste ruder var slået i stykker, dørene stod og klaprede, oppe på første sal på skolebygningen, hvor vi havde en fin zoologi-samling, lå alle de smukke udstoppede dyr sønderrevet og flået. Haler og vinger og ben lå alle vegne. Et ynkeligt syn.

I oktober 1940 blev Nærum Kostskole så solgt ved tvangsauktion til fabrikant Chr. Nielsen, Strandmøllen, som ville oprette en fabrik – ilt- og karbid-fabrikation. At lægge en sådan kemivirksomhed på dette kønne areal vakte stor modstand i kommunen. Protest med megen snak frem og tilbage førte ingenting til. Men så beslaglagde den tyske værnemagt stedet. De opførte den nuværende port ved Skodsborgvej og hegnede området ind med pigtråd, satte et skilt ved porten og brugte bygningerne til lazaret. Det blev senere overflyttet til Skodsborg Søbad, som også var beslaglagt. Det var planlagt, at Hipokorpset skulle overtage kostskolen, men umiddelbart før, den 9. december 1943, blev hele Nærum og omegn vækket af frygtelige brag, luftalarm og sirener.

Bomben mod den gamle kostskole

Den stolte, gamle kostskole var sprængt i luften. Gymnastiksalen stod tilbage med knuste vinduer og en masse ragelse fra tyskerne. Men lindetræet – midt i skolegården – overlevede. Stod uberørt i protest. Lindetræet blev plantet i skolegården den 3. september 1911, på skolens fødselsdag. Ved en indvielsestale udtalte man håbet om, at træet i den kommende tid måtte komme til at spille en lignende rolle, som Regensens lind for beboerne der. Rundt om træet var anlagt et bed, en stor sten var

Den bombesprængte Kostskole 1943.

anbragt ved foden af træet. Der stod altid en hvid bænk. Efter sabotagebombningen i 1943 lå hele arealet i sørgelige ruiner. Et vildnis af buske og træer, murbrokker og ragelse. Den store ubenyttede grund på 52.000 m² lå øde i mange år. I dag er arealet bebygget med tidssvarende boliger og kaldes »Egehegnet«. Boligerne ligger på skolens fodboldbane.

Skolens klokke

Når man gik gennem smedejernsporten med den høje, hvælvede portal, hvorpå skolens navn stod med høje bogstaver, var det første, man fik øje på, de store guld-bogstaver på vestfløjen med skolens motto. Dernæst vakte den store skoleklokke på østfløjen opmærksomhed. På klokkens forside stod ligeledes skolens motto. Denne klokke har ført en omtumlet tilværelse. Tænk, at overleve bombning med efterfølgende ruindynger og stadigvæk at blive hængende på sin gamle plads, for så senere at blive

Møde i elevforeningen på Gl. Holte Skole den 3.9.1989. Fra venstre: Foreningens formand Gerda Barnholdt, Edith Thornberg-Halkjær, Grethe Thornberg-Blaunfeldt, Grethe Haugh og Thea Bergsveinsson.

flyttet til Chr. Nielsens Strandmølle ved Øresund, og så endelig – efter megen møje og besvær – at blive bragt til Søllerød Museum på Mothsgaarden i 1977. Gamle elever bragte klokken til museet, hvor den i 1990 blev ophængt ved indgangen.

Elevsamfundet

Den 13. marts 1962 kl. 18.30 afholdt Nærum Kostskoles Elevsamfund generalforsamling i Hjemstavnslokalerne, Linnesgade 25, København. Man spiste Gule ærter og Pandekager. Kontingentet var 5 kroner, og 10 kroner for middagen. Dagsordenen – den sædvanlige – efter vedtægter. Det var en gammel elev, Jytte Skadegaard, Rungsted, der holdt sammen på det en del år. I de senere år er det Gerda Barnholdt Andersen, Trørød, der står for elevforeningen og får kaldt os sammen. Det er nu 60 år siden, Nærum Kostskole lukkede, men dens ry forgår ikke så let. Gamle elever fra nær og fjern ankommer, og så mødes vi da igen, i de senere år på Gl.

Søstrene Thornberg, Grethe (til venstre) og Edith, under Nærum Kostskoles klokke på Søllerød Museum. Foto Jens Johansen, 3. september 1990.

Holte skole (nu Mariehøjcentret) på skolens fødselsdag for at hædre vores gamle skole så mange år efter, og vi er mange, der afsætter tid til dagen. Navnet »Mister« lyder på kryds og tværs hen over det festdækkede bord. Utroligt igen at mødes – og rektors to døtre har vi iblandt os, Edith og Grete.

Men tænk, om vi kunne mødes på den gamle skole og tage hinanden i hånden, danse rundt om lindetræet og synge: »Husker Du – husker Du«. Ja! En herlig skoletid. – Tak »Mister«.

Søllerød museum

Beretning 1991

Af Niels Peter Stilling

Besøgstal

Sidste årsberetning begyndte med lidt pral om det flotte besøgstal i 1990, og endte med en forudsigelse om, at det nok ikke var muligt at opnå helt det samme resultat på Mothsgården i 1991. Det kom da også til at holde stik. I alt besøgte 8.768 Mothsgården i 1991. Heldigvis findes der andre måder at opgøre besøgstallet på. F.eks. kan man lægge tallene sammen for de tre museumsafdelinger, og da både Byhistorisk Arkiv og Vedbækfundene glædeligt nok har haft et stigende antal besøgende i forhold til 1990 kan man roligt fastslå, at den historiske interesse fortsat er til stede. I 1990 var det samlede besøgstal i de tre afdelinger 22.220. I 1991 blev det samlede tal 22.263, en nærmest forbløffende stabilitet, men også et godt vidnesbyrd om interessen for lokalhistorie på Søllerødegnen.

Når det gælder Mothsgården, er der måske også grund til igen i år at forsøge at spå om næste års besøgstal. Og da vi allerede på det tidspunkt, hvor disse linier skrives (februar 1992), er nået op på omkring 5.000 besøgende, er det ikke så svært at forudsige et stigende besøgstal i 1992.

Særudstillinger

Men besøgstal fortæller kun lidt om virksomheden på et museum. Særudstillingerne siger sikkert mere. Fra 1990 arvede vi juleudstillingen *Peters Julemad* og udstillingen *Eftermæler* om Søllerød Kirkegård. Ikke mindst den første trak et vældigt besøgstal, hvilket dog ikke forhindrede os i ud fra mere dybsindige overvejelser at forlænge udstillingsperioden for sidstnævnte. Udstillingen *Eftermæler* medførte bl.a., at tre af museets medarbejdere i 1991 kom til at stå i spidsen for registreringen af be-

Eftermæler

varingsværdige gravminder på 30 kirkegårde i Københavns Amt. Et stykke feltarbejde, som arkitekt Jens Johansen, antropolog Peter Sorenius og undertegnede gennemførte i løbet af et intensivt 1/2 år fra april til oktober. Projektet blev gennemført for Københavns Amtsmuseumsråd. Det er vort håb, at vi inden for en overskuelig fremtid bliver i stand til at udgive en bog om den »totalhistorie«, som vore gravminder fortæller.

Valgplakater

Fra 5.marts til 2.juni 1991 viste museet udstillingen *Valgplakater efter 1945*. Udstillingen blev til på initiativ fra vor genbo, partiet Venstre, på Carlsminde, der råder over en meget fin samling valgplakater. Disse plakater tilbød Venstre at stille til rådighed for en særudstilling. Alsidige som vi er på Søllerød Museum, gik vi derefter i gang med at indsamle plakater fra andre partier, idet vi koncentrerede os om landsdækkende valg og afstemninger efter 1945. Især fik vi stor hjælp på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Alt i alt blev vi i stand til at vise et bredt udsnit af tidens valgplakater. Og udstillingen var en oplagt mulighed for at beskrive såvel den artistiske udvikling i plakatkunsten som den politisk-ideologiske udvikling i Danmark efter 1945. Udstillingens besøgstal svarede dog ikke helt til vort ambitionsniveau til trods for forsideomtale i Politiken og fire minutter i TV2.

Søllerød på landkort

I sommeren arrangerede vi to mindre særudstillinger på Mothsgården. Jens Johansen, hvis speciale er byplanlægning, stod for den lille udstilling om Søllerøds Kortlægning eller *Hvorledes Søllerød kom på landkortet*. Med udgangspunkt i den store kortsamling på Byhistorisk Arkiv fortalte udstillingen både om verdenskortene fra omkring 1400 og om Søllerød på kort første gang i midten af 1700-tallet. Hovedvægten lå naturligvis på den detaljerede kortlægning af egnen fra 1700-tallets slutning og via udskiftningskort, matrikelkort, militær- og generalstabskort frem til de i Danmark ganske enestående topografiske matrikelkort over Søllerød Kommune fra 1940.

Museumsmagasinet

Vor anden sommerudstilling 1991 hed *Museumsmagasinet – drøm eller virkelighed*. Bag den lidt kryptiske titel gemte sig en redegørelse for over-

Fra udstillingen »Valgplakater efter 1945« (marts-juni 1991).

flytningen af 20.000 museumsgenstande fra vort gamle magasin under plejehjemmet Hegnsgården i Nærum til nye magasinlokaler under Skovlyskolen i Øverød. Måske var det mest de museale frustrationer over den vanskelige opgave, det er at nedpakke et museumsmagasin, der kom til udtryk på udstillingen. Men samtidig ville vi gerne fortælle, at et museum er mere end det normalt synlige i vor lille udstillingsbygning. I realiteten er over 90% af vore samlinger på magasin. Og det kræver et omfattende »usynligt« arbejde at registrere, ordne, vedligeholde og nogle gange finde disse genstande. At dømme efter besøgstallet var der dog ikke den store interesse for museets mindre synlige side, så vi arbejder videre i »magasinets dunkle kroge«, og drømmer i øvrigt fortsat om et »åbent magasin«, hvor publikum kan vandre rundt mellem rariteterne. Udstillingen var tilrettelagt af de medarbejdere ved Søllerød Museum, der dagligt har

magasinproblematikken inde på livet, nemlig museumstekniker Peter Obel, der er ansvarlig for magasinet, sekretær Sonja Nielsen, den samlende kraft, når det gælder hele det store og vanskelige registreringsarbejde og endelig dekoratør Jette Silbermann, der i 1991 var projektansat på Museet med henblik på ordning og registrering af vor omfattende samling af tekstiler.

Udstilling på Gl. Holtegaard

På Gl. Holtegård arrangerede museet samtidig kunstudstillingen *Poesiens Asfalt*. For første gang udstillede brødrene Herman og Kenn Andrè Stilling deres værker sammen. Det blev til en meget livlig udstilling arrangeret af undertegnede og arkivsekretær Anne-Lise Høck i et nært og hyggeligt samarbejde med de to brødre. Måske er vi blevet forvænte/forkælede, men vi syntes nok, at vi kunne have fået en noget større pressedækning og dermed et bedre besøgstal på Gl. Holtegaard. Udstillingen varede fra 22.juni til 18.august.

Dukkehjem

Det ovenanførte har ligesom antydet, at besøgstallet ikke var tilfredsstillende ved flere af 1991-udstillingerne. Men vi sluttede året med en »træffer«: I samarbejde med tidl.antikvitetshandler Helle Hovmand fra Vedbæk blev udstillingen *Dukkehjem* til. Vi åbnede 15.november. Avisforsider og TV-indslag gav denne gang et betydeligt besøgstal. Udstillingen blev forlænget til påsken 1992. *Dukkehjem* er et eksempel på det frugtbare samarbejde mellem kommunens borgere og museet, som vi her på Søllerød Museum er så taknemlig for. Vi tror nemlig, at den kulturhistoriske interesse, der omgiver os, er nøglen til vort arbejde for at bevare fortiden for eftertiden i Søllerød.

Registrering af bevaringsværdige gravminder

Et museum er dog mere end de synlige udstillinger. Forskning i ordets bredeste betydning er afgørende. Et eksempel på dette er vort arbejde omkring Søllerød Kirkegård. Det begyndte med en registrering af bevaringsværdige gravminder på en af landets smukkeste kirkegårde. Det medførte en specialeafhandling, en »film«, en udstilling, en amtsomfattende registrering af gravminder, et halvt hundrede foredrag landet over (i reglen med Søllerød som udgangspunkt) og forhåbentlig med tiden en

egentlig bog om gravminder på landsbykirkegårdene i Københavns omegn.

Kommune-atlas over Søllerød

Et andet forskningsprojekt, som museet er involveret i, er bygningsregistrering i Søllerød kommune. Et projekt der i løbet af 1992 i samarbejde mellem museet, ved arkitekt Jens Johansen, og kommunens planlægningsafdeling, vil ende med et egentligt »Atlas over Søllerød« udgivet af Planstyrelsen.

Museumsfolder

Forskning og formidling hører sammen. I 1991 har museet skrevet, tilrettelagt og i samarbejde med Søllerød Kro udgivet en »museumsfolder« om det »frilandsmuseum«, der omgiver Mothsgården og vor nabo Søllerød Kro. Brochure-projektet blev gennemført af vor projektansatte grafiker Grazyna Schindler i samarbejde med Jens Johansen og undertegnede.

Samarbejdet

Samarbejdet med det private erhvervsliv i Søllerød har i 1991 ført til to andre projekter. Der er en tydelig tendens til, at moderne firmaer slår sig ned i historiske ejendomme og ønsker at benytte disse bygninger til at give deres virksomhed identitet og profil. Således bliver der – i reglen på en sober måde – værnet om vore historiske bygninger, der måske ellers var overladt til forfaldet og i sidste ende nedrivning. På museet vil vi gerne støtte den udvikling. Derfor har vi i 1991 indledt samarbejde med et skibsrederfirma, der har overtaget den gamle Rudersdal Kro og med firmaet Interdan, der i 1990 købte ejendommen Miramare, det tidligere toldsted Alexandria, på Vedbækkysten. I begge tilfælde er der tale om at skrive bygningernes historie for de pågældende firmaer.

Formidlingen til skoler og børnehaver er en anden vigtig funktion for et lokalmuseum. På skoleområdet har vi vor museumspædagog Ole Sørensen. Men når det gælder de helt små's besøg på Mothsgården, er der i reglen tale om en blanding af museumspersonalets ganske ordinære pædagogiske evner og de af børnene medbragte pædagogers velvilje. I samarbejde med Kommunens Fritidsforvaltning er der i 1991 blevet begyndt et projekt med henblik på at bevidstgøre de mindste (og måske deres foræl-

Kend dine Søllerødder

dre) om historiens betydning på Søllerødegnen. Under titlen *Kend dine Søllerødder* er børnehavepædagog Susanne Viby gået i gang med et projekt for de små, der både har ført til historiske egnsspil om bronzealderen i Trørød Hegn og erindringer fra det gamle Trørød fortalt for børn (bogprojekt). Med tiden håber vi, at dette vil føre til en fastere tilknytning mellem museet og børnehaverne.

Projekter

Endelig skal det som sædvanlig fremhæves, at de to aktive studiegrupper ved museet stadig trives. Det gælder studiekredsen om erindringer, der til denne årbog har leveret to afhandlinger (Ida Ravn Søndenbroe og Thea Bergsveinsson). Og det gælder projektgruppen, hvis store deltagerantal er ved at sprænge Mothsgårdens snævre rammer. Her arbejdes med såvel store vidtløftige forskningsprojekter fra Søllerødhistorien til mindre registreringsprojekter og afhandlinger. At der kun er en afhandling (Jørgen Adriansen) fra gruppen i denne Søllerødbog skyldes alene årbogens begrænsede sidetal. Vi håber i de nærmeste år at udgive flere bøger fra gruppens hånd. Nævnes kan Hans Thueslevs store afhandling om gårdmændene i Gl.Holte, Henrik Balslevs omfattende værk om brandvæsenet i Søllerød Kommune, Palle Bræstrups revision af et ældre manuskript om historien bag Søllerøds vejnavne, Mogens Iversens projekt om Søllerød i skønlitteraturen, Peter M.M.Christensens projekt om befolkningsforholdene i Nærum og endelig J.B.Friis Hansen, der arbejder med opdatering af register til Søllerødbogen og på længere sigt en videreførelse af Søllerødbibliografien. Dette er blot nogle af de arbejder, der diskuteres blandt projektgruppens over 20 deltagere.

Nye malerier

Modtagelsen af nye genstande er en del af et museums virksomhed. Malerier fra vor egn har museets særlige interesse. Også i år er der kommet gode værker til samlingen. Vi kan begynde, hvor beretningen næsten sluttede sidste år: Andreas Juuels maleri fra Vedbæk krohave i 1853. Undertegnede hentede maleriet i London i januar 1991, og ved en lille seance for vore kunstmæcener (Statens Museumsnævn og JPC Holding) blev maleriet ophængt i havestuen på Mothsgården den 7.februar 1991, og der

hænger det stadig. Af andre nyerhvervelser kan nævnes et fint lille Fr.Chr.Kiærschou maleri fra Rådvad kro 1864 og Rasmus Lyngbyes endnu finere maleri fra Teglbakken på Strandvejen på grænsen mellem Skodsborg og Vedbæk, omkring 1860. De to malerier blev erhvervet med tilskud fra Statens Museumsnævn. I november arvede museet en god samling på 8 malerier og en tegning af maleren Volmer Fugl (1870-1920). Malerens datter Else Fugl kendte undertegnedes interesse for Volmer Fugls motiver fra Øverød og Rudersdal-egnen, og hun havde derfor testamenteret museet de malerier, som hendes far havde malet under sine ophold her på egnen.

Legetøj

Blandt øvrige nytilkomne genstande kan særlig nævnes en del legetøj, der viser, at vore udstillinger også har flere formål. Det er tydeligt, at udstillingen *Dukkehjem* har signaleret museets interesse for legetøj. Fremhæves kan en række tinsoldater og måske især en meget fin gave fra Jytte Andersen i Lyngby bestående af en hel legetøjslandsby fra 1920'erne. Endelig en del gamle spil, trælegetøj og børnebøger.

Ordning af dragtsamlingen

En anden udvidelse af vore samlinger er foregået på tekstilområdet. Her har det førnævnte fornemme arbejde af dekoratør Jette Silbermann betydet en del nye tekstiler. Vigtigst er dog nok, at hele vor dragt- og tøjsamling nu er fuldstændigt ordnet, registreret og for vore 1800-tals dragter dokumenteret med fotos og indgående beskrivelser af Jette Silbermann. Desværre indhentede fortidens synder os på falderebet. En del af vore dragter stammede nemlig fra museets grundlægger, gartner Avnholts samlinger, og disse dragter viste sig at være sprøjtet med det giftige konserveringsmiddel DDT. Rensningen af disse dragter beløber sig til en del gode museums-kroner.

Nye genstande

Fra Nærum gamle skole har vi modtaget en stor samling anskuelsestavler og gamle skolebøger, der opfordrer til en snarlig gennemførelse af vor plan om en udstilling om Søllerøds skolehistorie. Eksempler fra vor indkomstjournal viser hvilken mangfoldig og farverig landhandel et lokalmuseum kan være. I 1991 har vi bl.a. modtaget i tilfældig rækkefølge: Et ur

med lodder og pendul, et gravskilt med inskription, et håndgjort papirark fra Strandmøllen med J.C.Drewsens portræt, julestads, en klejnespore, stempler fra Søllerød Rådhus, en natkyse, en flaske maltøl, kogebøger, en barberkniv med skede fra 1848, blåt køkkentøj, en fane fra Arbejdernes Samaritter Forbund, en tørveramme til tørveskæring og en høtyv, en honningslynge fra Trørød, busbilletautomat fra de blå busser, to teglsten fra Frydenlund teglværk, to skibsmodeller fra Alfred Christensens på Nærum Avlsgård (Fruerlund). Til slut bør fremhæves en cigarkasse i sølv, der har tilhørt portør Jørgen Jørgensen ved Skodsborg Station.

Døbefonten fra Skodsborg

Foran Mothsgården opstilledes i sommeren 1991 en fornem gave, som vi tidligere var blevet stillet i udsigt. Det drejer sig om en kopi af en middelalderlig romansk døbefont, som tidligere havde stået som blomsterkumme i villa Bondicars have på Strandvejen i Skodsborg. Fonten tilhørte kunstsamleren, konsul Johan Hansen, hvis søn nu har overladt den til Søllerød Museum. Det har været en spændende – og lang – historie, at opklare døbefontens oprindelse. Den lange historie vil blive fortalt i en kommende Søllerødbog. Her vil vi blot konstatere, at fonten må være en kopi af en af vore fornemste døbefonte, nemlig den gotlandske stenhugger Siggrafs døbefont fra omkring 1155, der står i Sct.Bents kirke i Ringsted.

Personale

I forhold til sidste årsberetning er der kun foregået en personaleændring blandt den faste stab. Vor tekniker Peter Obel blev i september ansat ved Tekniska Museet i Stockholm som fuldtids museumstekniker. En tung arv skulle løftes efter ham, men heldigvis havde vi personen lige »ved hånden«, idet antropolog Peter Sorenius, blev knyttet til Søllerød Museum i en stilling, der deles med forskningsarbejde for Københavns Amtsmuseumsråd. Den frivillige arbejdskraft kan ikke undværes på et museum som vort. I år er der blandt de mange, som har hjulpet os særlig grund til at nævne og især takke, Helle Hovmand fra Vedbæk, hvis samlinger var forudsætningen for *Dukkehjem*, og hvis smittende begejstring har befordret overvindelse af mangen en diskussion i udstillingsforbe-

redelserne. Den anden der her skal have en særlig tak er Grethe Hoppe, der med sin venlige og imødekommende facon har taget sig af publikumsbetjening og aflastet ved registreringsarbejdet.

Det er blandt andet personer som Grethe Hoppe og Helle Hovmand, der gør, at vi har vovet at kaste os ud i en udvidelse af åbningstiden på Søllerød Museum. Indtil okt.1991 var åbningstiden i hverdagene 14-16. Fra 1.oktober er vor åbningstid fra tirsdag til søndag alle dage 11-16.

Fremtidsplaner

Det er vel meget passende at slutte årsberetningen med et par ord om fremtiden. I samarbejde med Søllerød Kommunes Informationskontor har vi tidligere været inddraget i arbejdet omkring en turistfolder om Søllerødegnen fra Øresundskysten til Furesøen. Med tidens mange initiativer på turistområdet har museet i 1991 igangsat en hel ny – reklamefinansieret – turistfolder om Søllerød Kommune. Folderen er blevet til i et samarbejde mellem museets faste personale og konsulent Bent Green Jacobsen og teknisk tegner Edna Burmester. Under titlen *Velkommen til Søllerød* vil folderen blive udsendt til samtlige husstande i foråret 1992.

Planlagte udstillinger i 1992

Et museum bliver nødt til at lægge langsigtede planer, selv om vi også bestræber os på, at der skal være plads til pludseligt opståede gode ideer og overraskelser. Blandt 1992-planerne skal her fremhæves den store udstilling på Gl. Holtegaard, *Samlerglæder*, i anledning af Historisk-topografisk Selskabs 50-års jubilæum, den 27.februar 1992. Udstillingen, der ledsages af foredrag, rundvisninger m.v., vil løbe hele foråret 1992.

Søllerød Rådhus er 1/2 måned yngre end Historisk-topografisk Selskab, så her kan jubilæet først fejres den 16.marts 1992. Men det gør vi da også med en lille særudstilling på Mothsgården. I sommeren vil vi bl.a. arrangere en mindeudstilling for vor lokale maler fra Nærum Gadekær, Jørgen Andersen-Nærum, samt en udstilling om smeden fra Vedbæk. Endelig planlægger vi en juleudstilling med mekaniske musikinstrumenter.

Til allersidst Tak til alle, der på den ene eller anden måde har engageret sig i det historiske museumsarbejde. Som altid har det været en lystvandring at arbejde med Søllerøds alsidige historie.

Vedbækfundene

Beretning 1991

Af Bente Jønsson

Landsbyen Holte

Vedbækfundene afsluttede i år den arkæologiske undersøgelse af landsbyen Holte omkring Gl. Holtegaard. Udvalgte dele af det fundne materiale blev fremvist i en særudstilling på Vedbækfundene i foråret. I 1992 vil det omfattende udgravningsmateriale blive fremlagt i sin helhed i forbindelse med Historisk-topografisk Selskabs store 50-års jubilæumsudstilling *Samlerglæder* på Gl. Holtegaard.

Arbejdende værksteder

Foråret bød også på et arrangement med arbejdende værksteder. Her kunne besøgende skolebørn selv fremstille egne spæklamper eller benredskaber og dermed få indsigt i jægerstenalderens arbejdsmetoder.

Særudstilling

I sommerperioden vistes en særudstilling af tegneren Claus Deleurans morsomme originaltegninger fra hans bøger »Illustreret Danmarkshistorie for folket«, hvor han med mange fine detaljer og underfundige tekster giver sin version af vor fælles historie.

Efterårsaktivitet

Efterårsferien bød som altid på et arrangement. I år drejede det sig om puslespil. De besøgende børn fik et træpuslespil, som de selv kunne dekorere med motiver hentet fra den permanente udstilling. Ved malerbordet i forhallen blev arbejdet med stor iver, og de færdige og nymalede puslespil kunne herefter hjembringes af de stolte kunstnere. Arrangementet var en stor succes, og der lød mange rosende ord fra de omkring 1000 besøgende.

Anden formidling

For skolerne blev der også i år afholdt lærerkurser og omvisninger for

Skolebørn ved forårsarrangementet 1991, hvor jægerstenalderens arbejdsmetoder blev demonstreret.

skoleklasser, ligesom der i den daglige publikumsformidling indgik talrige omvisninger i den permanente udstilling om jægerfolket.

Registrering

Nævnes skal også, at arkæologi-gruppen, der er tilknyttet museet, fortsat arbejder med rekognosceringer langs Maglemoserenden og med registrering af et større oldsagsmateriale fra bondestenalderen. I år har Vedbækfundene desuden fået registreret en større privat oldsagssamling fra Trørød i samarbejde med ejeren.

Renovering af udstillingen

På grund af en gennemgribende renovering af udstillingen måtte Vedbækfundene holde lukket et par dage i november. De store panoramaer har ikke været åbnet i mange år, så en opfriskning af hovedrummet var tiltrængt. I forbindelse hermed blev også dokumentationsrummet efter-

set, og Vedbækfundene fremstår nu lige så flot og spændende som ved åbningen for otte år siden.

Udadvendte aktiviteter

Blandt aktiviteterne udenfor museet kan nævnes, at Bente Jønsson har været indbudt til at fortælle om formidlingen på Vedbækfundene ved to arrangementer i »Foreningen af yngre Forhistorikere« på Københavns Universitet. Arrangementerne omhandlede henholdsvis en foredragsaften om Vedbækprojektets resultater, formidling og fremtidige forskning samt et symposium om formidlingen på landets mange museer. Endvidere har Bente Jønsson skrevet aktiklen *Alfred Avnholt og de første Vedbækfund* til Søllerødbogen 1991.

Udlandet

Endelig kan nævnes, at Vedbækfundene i oktober blev omtalt i British Airways månedsblad »High life«. I artiklen »Going back in time« beskrives forskellige perioder af verdenshistorien, – i afsnittet om jægerstenalderens sidste fase fortælles om Vedbækfundene. Artiklen slutter med en liste over verdens bedste museer til belysning af de forskellige kulturperioder, og heriblandt nævnes Vedbækfundene, Gl. Holtegaard. Flymagasinet »High life« tilbydes passagererne på British Airways flyruter, og læses således af mange millioner mennesker.

Vedbækfundene har i 1991 haft 11.733 besøgende.

Personale

Sluttelig lidt om personalet. Den faste medarbejderstab på Vedbækfundene er museumsassistent Ulla Birkved, museumspædagog Ole Sørensen og daglig leder Bente Jønsson, alle på deltid. Til varetagelse af publikumsbetjeningen i åbningstiden på weekend-og helligdage var i 1991 ansat studentermedhjælperne Palle Schiellerup, Brita Dam, Susan Dall Mahler, Lene Kann Møller, Iben Skibsted Klæsøe og Tove Woller. Til de nævnte arrangementer i 1991 har været projektansat cand.mag. Jette R. Orduna og stud.mag. Åse Nielsen (udgravningen af Holte landsby), mag. art. Per Ole Rindel (registrering af privat oldsagssamling), zoologisk-konservator Karsten Feldsted og medhjælp Connie Steffensen (renovering af udstillingen) samt mag.art. Linda Boye og stud.mag. Susan Dall Mahler (arbejdende værksteder).

Byhistorisk arkiv for Søllerød kommune

Beretning 1991

Af Jens Henrik Tiemroth

Udstillingsvirksomhed

I samarbejde med museet var Byhistorisk Arkiv vært for udstillingen *Poesiens Asfalt* på Gl. Holtegaard. (Se også årsberetning for Søllerød Museum). Det lidt dristige eksperiment blev godt modtaget. Udstillingen, der åbnede en smuk sommerdag i juni 1991, blev set af omkring 800 gæster, og til vores store glæde fandt en del også vej til arkivets læsesal. Det er i alt fald arkivpersonalets helt klare fornemmelse, at udstillingen har været medvirkende til at sætte antallet af ekspeditioner i samlingerne op fra 671 i 1990 til 991 i det forløbne år. Der kan være grund til at gøre opmærksom på, at arkivaren i et halvt år har haft orlov til opbygning af en EDB-registratur for Knud Rasmussens Arkiv i Hundested, og at opgaverne i arkivet i denne periode har været varetaget med arkivsekretæren som det faste midtpunkt.

Besøgstal

Tallene for arkivekspeditioner illustrerer, at hvis en institution som Byhistorisk Arkiv skal fungere som en slags lokalt kulturcenter, er det vigtigt, at det har en central beliggenhed i forhold til beslægtede aktiviteter. En anden og lige så væsentlig forudsætning er, at arkivet løbende modtager materiale fra enkeltpersoner og fra foreninger, virksomheder og institutioner. Også på dette område må man sige, at udviklingen har været absolut tilfredsstillende, selv om det kan være svært at sammenligne antallet af afleveringer i 1991 med tidligere år. Årsagen er, at arkivet er

overgået til et nyt journalsystem med henblik på edb-registrering af samlingerne.

Tilvækst

Tilvæksten er opgjort til 82 journalnumre, der er blevet fordelt på de enkelte samlinger således:

Personarkiver: 18
Foreningsarkiver: 11
Erhvervsarkiver: 1
Institutioner i kommunen: 15
Andre institutioner: 2
Dvs. ialt 47 arkivfonds.
Fotos: 672 enkeltfotos samt 2 albums
Lydbånd: 2
Plakater: 28
Kort og bygningstegninger: 60

Hertil kommer en ikke-opgjort vækst i bogbestanden og i samlingen af småtryk.

Personarkiver

Antallet af afleveringer til personarkiver er faldet i forhold til 1990, der til gengæld lå en del over det normale. Men der er også forskel i karakteren af det afleverede. Mens 1990 var præget af en del tilsyneladende spontane afleveringer af personlige papirer af forskellig art, har vi i 1991 i højere grad modtaget stof, som er blevet til i en arbejdsmæssig sammenhæng f.eks. slægtsforskning og udarbejdelse af erindringer. Her er der som i tidligere år grund til at fremhæve arbejdet i de studiekredse, der er tilknyttet arkiv og museum, og som også har givet resultat i form af artikler i Søllerødbogen. Studiekredsarbejdet har endvidere givet sig udslag i fotokopiering af materiale fra de statslige arkiver og fra Det kongelige bibliotek, hvor arkivet ikke selv har kapacitet til at foretage systematiske undersøgelser.

Studiekredse

Generelt om personarkiverne kan nævnes, at materiale fra de generationer, der var unge og midaldrende under den tyske besættelse, nu for alvor at ved at sætte sig spor i samlingerne.

Som noget helt særligt kan anføres, at vi har modtaget en del materiale fra Gunnar Sandfeld, der fra sin bopæl i det jyske gjorde vores kommune landskendt med sit bogværk »Søllerød – som det var engang«.

Til foreningsarkiverne har især grundejerforeningerne bidraget. De politiske foreninger har også bidraget med større afleveringer. Af ældre materiale er vi således efterhånden ganske godt forsynet med arkivalier fra de socialdemokratiske foreninger omkring hattefabrikken i Skodsborg, hvilket naturligvis ikke betyder, at vi ikke gerne vil have mere ! Det må også bemærkes, at afleveringerne i den anden ende af tidsskalaen har taget et opsving, formodentlig fordi der i disse år sker store forandringer på det institutionelle område i Søllerød kommune som andre steder. For eksempel er referatet af den sidste ordinære generalforsamling for den nu lukkede Søllerød Lille-skole på Vejlesøvej i Holte nu bevaret, idet det er afleveret til arkivet af en privatperson.

Som nok enhver søllerødborger har bemærket, finder der i disse år kraftige omlægninger sted inden for det kommunale skolevæsen, der skal tilpasses forandringerne i børnetallet. Også disse omlægninger sætter sig spor i arkivets virksomhed, efterhånden som man får gjort boet op de pågældende steder. I 1990 modtog vi en snes flyttekasser med arkivalier og andet fra den nedlagte Gl. Holte skole, der blev grundlagt i 1923 bl.a. til børn fra kommunens første samlede, større bebyggelse af lejligheder, Buskehøj og Mariehøj. På samme måde indkom i anden halvdel af 1991 materiale fra den nye Nærum skole, der er etableret ved en sammenlægning af Nærumgårdsskolen og Rundforbiskolen. De to sidstnævnte blev bygget til efterkrigstidens stigende børnetal og ændrede bebyggelsesmønstre. De blev indviet i henholdsvis 1950 og 1955-56. Blandt papirerne, der stammer fra boopgørelsen efter disse institutioner, findes også protokoller og undervisningsmateriale, der var fulgt med fra den gamle Nærum skole, som de i sin tid afløste, og hvis imposante murstensbygning fra 1901 endnu kan ses i den østlige ende af Nærum Hovedgade. Tilsammen kaster det afleverede materiale lys over mere end 100 års skole-

Gl. Holte

Nærum Skole

Søllerøds store lokalhistoriker Gunnar Sandfeld fotograferet i Stadsbibliotekar Annalise Børresens have 1974 på det tidspunkt, da »Søllerød – som det var engang« blev skrevet.

gang i Nærum fra landsby til forstadsbebyggelse. Andre sider af denne historie kan læses i Søllerødbøgerne for 1975 og 1989 i artikler af henholdsvis Jørgen Berg og Jens Johansen.

Kommunalt arkiv eller Stadsarkiv

Uafhængigt af disse skolenedlæggelser er det et generelt træk ved arkivets virksomhed, at den kommunale forvaltning i stigende grad afleverer nyere materiale, der ikke længere er i administrativ brug. Så glædelig tendensen end er set fra den historiske interesses synspunkt, kan det ikke skjules, at disse afleveringer (og de fornødne kassationer) i de nærmeste år må sættes mere i system, hvis arkivets rammer ikke skal sprænges.

Interessant i denne sammenhæng er, at kulturministeren i bemærkningerne til sit nyligt fremsatte forslag til lov om offentlige arkiver m.v. har nævnt Søllerød blandt de kommuner, der har oprettet et kommunalt arkiv med stadsarkivfunktion, dvs. med ansvar for bevaring af kommunens arkivalier. Det er et spændende projekt, som kun vil kunne gennemføres, hvis de fornødne ressourcer vil være til stede på Byhistorisk Arkiv.

Blandt de kommunale afleveringer er en fin samling fotos fra Byplanafdelingens arkiv på Rådhuset, herunder en række luftbilleder bl.a. af Kongevejskrydset fra tiden før rådhusbyggeriet. Yderligere kan nævnes, at en person der i sig selv næsten er en institution i kommunen, ingeniør Werner Ruff, har skænket arkivet et fotoalbum med optagelser fra 1950'erne og 1960'erne bl.a. i forbindelse med det nordiske venskabsbymøde i 1958. Om de sociale forskelle i kommunen i begyndelsen af dette århundrede vidner fotografier af et dagligstueinteriør hos en arbejderfamilie i Skodsborg og af villa Højsdal på Dronninggårds Allé i den modsatte ende af kommunen, ejet af en af de store byggesagførere i København.

Antallet af kort og bygningstegninger har taget et opsving i de senere år, ikke mindst fordi der er ansat en kortekspert ved Søllerød Museum. Blandt årets nyerhvervelser kan nævnes en række kopier af militærkort, opmålt 1798 og 1799 fra Søllerød, Øverød, Holte, Rudersdal og Trørød. De er tilvejebragt fra Rigsarkivet af en tidligere medarbejder ved Byhistorisk Arkiv, Bendt Petersen.

Magasinproblemet

De mange afleveringer til arkivet hænger naturligvis sammen med den stadig mere problemfyldte del af vores dagligdag, som hedder magasinforholdene på Gl. Holtegård. Det skal fremhæves, at vores problemer formentlig ville have været løst for en overskuelig fremtid med en planlagt udflytning til Mariehøjcentret i forbindelse med planerne om omstrukturering af kulturel forvaltning. Vi kan ganske vist af andre grunde være glade for at forblive på Gl. Holtegård, men det skal ikke skjules, at ikke mindst de nævnte store arkivafleveringer fra skolerne og fra andre grene af den kommunale forvaltning har aktualiseret behovet for en snarlig og mere permanent løsning af disse problemer.

Søllerødbibliografien

I Søllerødbogen for 1990 blev omtalt en videreførelse af Søllerødbibliografien på EDB. Dette projekt er foreløbig blevet opgivet på grund af besparelser i biblioteksvæsenet, men der er stadig håb om at finde en person, der vil videreføre bibliografien. Det udviklingsarbejde med et egnet EDB-program, som ligeledes blev omtalt i forrige årbog, er dog ikke spildt. Således er det i 1990 lykkedes at få revideret arkivets bogsamlinger og inddateret dem i programmet. Arbejdet er udført af bibliotekarerne Karin Steen Jensen og Charlotte Matell, og til bedre tider er programmet nu klargjort til de standarder for lokalbibliografi, som er udarbejdet af Biblioteksscentralen.

EDB i arkivet

Af mange grunde er et arkiv ikke bygget op som et bibliotek, og det er derfor sværere for uindviede (og kan såmænd også være det for personalet) at finde rundt i alle hjørner af samlingerne. Denne situation skulle gerne blive afhjulpet i de kommende år, hvor arkivet formentlig får gennemført en EDB-registrering af samlingerne med et søgesystem, der vil gøre det betydeligt lettere at være bruger.

Historisk-topografisk Selskab i året 1991

af Erik Helmer Pedersen

Selskabets bestyrelse har i 1991 hovedsagelig arbejdet med to problemkomplekser: forslaget til ny kommuneplan for perioden 1992-2001 og Selskabets 50-års jubilæum den 27. februar 1992.

Selskabet og byplaner

Begge dele har i følge sagens natur en forhistorie. Og de to historier er desuden tæt forbundne. Da Selskabet blev stiftet i 1942, var der ved at opstå en ophedet debat om en byplan, som Søllerød sogneråd, den tids kommunalbestyrelse, havde ladet forvaltningen udarbejde. En lov om byplanen fra 1938 foreskrev udarbejdelse af byplaner for købstæder og områder med bymæssig bebyggelse.

Planens indhold førte til en voldsom debat blandt kommunens beboere. Planen forudsatte en tæt bebyggelse af området og dermed et befolkningstal på op imod 100.000 mennesker. Den nyoprettede forening, Historisk-topografisk Selskab, var udgået fra kredse inden for grundejerforeningerne, først og fremmest Holte og Søllerød Grundejerforeninger, og dermed var det på forhånd givet, at Selskabet ville være betænkelig ved planens sigte. Kommunens grønne præg med dens overvejende karakter af villabebyggelse skulle bevares, hed det i en udtalelse fra Selskabets bestyrelse, anført af formanden i perioden 1942-46, finanshovedbogholder Hans Bjarne.

Lokalhistorien og udviklingen

Gennem de 50 år, hvor begrebet byplan (nu kommuneplan) har eksisteret side om side med Historisk-topografisk Selskab, har de kommunale planlægningsinteresser harmoneret ret godt med de synspunkter, der til

enhver tid har været vejledende for Selskabet i bevaringsspørgsmål. At bevare, hvad der har historisk eller æstetisk værdi, har været en central del af vor formålsparagraf.

Nu forblev den første byplan et udkast, der ret hurtigt blev arkiveret. Alligevel er den interessant, fordi den indvarslede fremtiden. Fredningsog bevaringsbestræbelser måtte på et eller andet tidspunkt tørne frontalt sammen med anderledes kontante interesser i spørgsmålet om kommunens fremtidige udvikling. Grønne områder mellem de gamle landsbyer i Søllerød kommune måtte i en tid med stigende grundpriser blive et mål for udstykningsinitiativer af den ene eller anden slags, medmindre områdets oprindelige karakter blev søgt fastholdt gennem nogle restriktioner. I 1952 udarbejdede kommunen en ny byplan, som blev revideret 15 år senere. De enkelte områders udformning og anvendelse blev søgt fastholdt gennem byplanvedtægter. Men dels dækkede byplanvedtægterne langt fra hele kommunen, dels sikrede de ikke uden videre en ønsket udvikling. Således blev vi vidne til en ret brutal omdannelse af gamle bymiljøer i f.eks. Nærum og Øverød i 1950'erne og 1970'erne. I 1982 fik Søllerød sin første kommuneplan, efter ny lovgivning, med gyldighed frem til 1991. Og nu foreligger som nævnt en ny plan for 1990'ernes udvikling, behørigt drøftet med alle interesserede, og derefter vedtaget af kommunelbestyrelsen.

Bevaringsudvalget

Som man vil kunne forstå, har Selskabets bestyrelse i høj grad været optaget af at drøfte kommuneplan. Gennem mange år har bestyrelsen haft et fast udvalg, Bevaringsudvalget, først med professor Palle Suenson, senere med arkitekt Albert Gehrke som formand. Derved har bestyrelsen sikret sig, at drøftelserne om disse vigtige emner blev ført ud fra en professionel og engageret holdning. Målet har været at få indarbejdet en større bevidsthed blandt Selskabets medlemmer og blandt borgerne omkring vort områdes historiske og æstetiske kvaliteter. Det bør være en givet ting, at man gennem den kommunale og private planlægning tager videst muligt hensyn til bevaringsinteresserne. Ikke alt skal eller kan be-

vares, og meget byggeri fortjener det heller ikke. Derimod er det vigtigt, at man søger at fastholde et helhedspræg for udviklingen.

Kommuneplanen

Med disse bemærkninger har jeg foregrebet en del af de overvejelser, bevaringsudvalget såvel som bestyrelsen har gjort sig omkring den nye kommuneplan. Den 5. marts skrev vi til kommunalbestyrelsen, at vi var enige i målsætningen i et særligt skrift om »*Grundlaget for debat om Søllerød kommunes boligpolitik*«, nemlig at der ikke overføres arealer fra landzone til byzone, at kommunen fastholdes som grøn kommune under udformning af boligbyggeriet, og at man ønsker at bevare det kulturelle særpræg i ældre boligkvarterer. Vi var helt på det rene med, at der skulle ske udvidelse af boligbyggeriet, særlig med henblik på de helt unge og de ældre beboergrupper, men vi advarede mod at lade dette ske gennem hårdhændede fortætninger i de eksisterende beboelsesområder.

Disse synspunkter var med til at forme den målsætning, som indgik i det senere udkast til kommuneplan. Hertil havde vi en række bemærkninger, vi fremsatte ved skrivelse af 30. september 1991. Det vil føre for vidt at referere alle punkter i den grundige gennemgang af planudkastet. Udover at tilslutte sig de synspunkter, Søllerød Museum har fremsat omkring registrering af bevaringsværdige miljøer og bygninger, fastholdt Selskabet område for område idéen om at sikre den historiske og æstetiske helhed i en påtænkt udvikling. Var der alligevel sket skader på miljøet, kunne man som i den sydlige del af Vedbæk havn og vejkrydset Kongevej-Øverødvej søge at udbedre forholdene gennem en hensigtsmæssig beplantning. Det var en stor tilfredsstillelse for vort selskab at kunne konstatere, at en række af vore indvendinger og bemærkninger blev taget til følge gennem kommuneplanens endelige udformning.

Lokalplaner

Bevaringsudvalget har desuden arbejdet med en række forslag til lokalplaner, udsendt i året løb. I et par tilfælde gav det anledning til enkelte bemærkninger, som stort set blev taget til følge. Især har vi været tilfreds med, at en uheldig formulering i kommuneplantillæg 29 omkring det nye rammeområde Nærumgård (La D 9) er blevet strammet til gavn for frem-

tidige bevaringsbestræbelser. Desuden har udvalget drøftet en række særforhold af fredningsmæssig natur. Overfredningsnævnet har i kendelse af 7. juni 1991 fastlagt begrænsede byggemuligheder på ejendommen Langkærgård i Gl. Holte. For ejendommen Enrum i Vedbæk har Skovstyrelsen lavet en aftale med ejeren om en fredning i 50 år. I forbindelse med en påtænkt nedrivning af et hus på Vasevej 30 har bevaringsudvalget fremsendt en støtteerklæring til museets bestræbelser på at bevare det gamle husmandshus. Det blev dog alligevel nedrevet. Sidst men ikke mindst har Albert Gehrke gjort bevaringsarbejdet i kommunen en stor tjeneste ved at indtræde som medlem af såvel den følgegruppe som den arbejdsgruppe, der er blevet nedsat i forbindelse med udarbejdelsen af et kommuneatlas over bevaringsværdige huse og miljøer i vor kommune. I samarbejde med embedsmænd fra den kommunale forvaltning og fra Søllerød Museum vil Selskabet gennem dets repræsentant medvirke til at hævde bevaringsinteresserne i dette arbejde. Allerede nu foreligger en første frugt af arbejdet i form af en (intern) »*Forundersøgelse til Kommuneatlas Søllerød*«.

Museet og Selskabet

Det er ikke alene miljøer og bygninger, der markerer historien. I praksis er det sådan, at den kommunale historietjeneste gennem museum og arkiv tager sig af det konkrete arbejde med at indsamle, bevare og formidle de historiske vidnesbyrd om Søllerødborgernes liv og gerning i fortiden. Selskabets hovedsigte med sit arbejde er at vække og udbrede kendskabet til vor lokalhistoriske arv. Dermed er Selskabets og Museets mål identiske. Uden en sådan grundholdning ville det være meget vanskeligt at overbevise borgerne om, at de burde overlade deres historiske dokumenter og klenodier til arkiv og museum. Ved at udsende den årlige Søllerødbog giver selskab og museum lokalsamfundet en slags kvittering for den modtagne støtte. Det historiske materiale skal naturligvis bearbejdes for at kunne afgive sin historiske information. Gennem studiekredsarbejdet på arkiv og museum er det lykkedes at få skrevet så mange Søllerødhistoriske bidrag, at årbogen er lige ved at blive sprængt herved.

Selskabets 50-års jubilæum

1992 er et jubilæumsår for vort selskab. Det vil vi naturligvis fejre. Ikke

for at glorificere vort selskab i sig selv, men for at erindre borgerne om det historiske arbejde, der herigennem er blevet udført gennem 50 år. Med undertegnede som forfatter har Selskabet udsendt et mindre skrift om denne virksomhed med Søllerødbogens årlige budskab som det centrale materiale. Desuden arrangerer museet en udstilling »*Samlerglæder*«, som åbnes på selve jubilæumsdagen, og som forhåbentlig, når dette læses, vil være besøgt af tusinder af vore medborgere.

Desuden har vi planlagt en lang række arrangementer og foredrag i forbindelse med jubilæet. Og vi har i samarbejde med Søllerød Museum tilrettelagt en række søndagsaktiviteter m.m., som finder sted i foråret 1992, og som spænder fra arkæologiske værkstedsaktiviteter til byvandringer forskellige steder i kommunen.

Nye medlemmer udbedes

Måske vil en eller anden finde, at man ikke har hørt eller set så meget til Selskabet og dets virksomhed i 1991 som i andre år. Denne opfattelse kan nok hævdes med nogen støtte i de faktiske omstændigheder. Dog har flere af bestyrelsesmedlemmerne holdt lokalhistoriske foredrag rundt om i kommunens mange foreninger og sammenslutninger. Vi gør det gladeligt igen. Vi har desuden fortsat det indledte samarbejde med vore naboforeninger på det lokalhistoriske område. I samarbejde med Birkerød lokalhistoriske Forening og Arkiv afholdt vi således en sen sensommerudflugt 6. oktober 1991 til Flakfortet i Øresund. Under kyndigt førerskab beså vi de skumle og lidet komfortable forhold, hvorunder det værnepligtige mandskab helt op imod vor egen tid var indkvarteret under deres tjeneste.

Når dette læses, er vi midt i jubilæumssæsonen. Lad os håbe, at den vil give en tiltrængt udvidelse af medlemsskaren. Jubilæets egentlige budskab er nemlig:

Hvert medlem skaffer mindst ét nyt medlem.

Selskabets regnskab 1990

Af Inger Madsen

Resultatopgørelse for tiden 1. januar 1990-31. december 1990

	1990	*1989*
Kontingenter incl. forsendelsesomkostninger	144.541	140.013
Salg af bøger	25.441	28.231
Tilskud Søllerød kommune	24.000	24.000
Tilskud »Malerier og postkort«		
Bikuben i Lyngby's Fond		10.000
Søllerød Kommune		8.000
Indtægter i alt	193.982	210.244
Udgivelser:		
Malerier og postkort		(57.621)
Udgifter årbog[1]	(178,897)	(131.201)
Foreningsomkostninger[2]	(26.539)	(40.073)
Lagerregulering[3]	(17.000)	(15.980)
Udgifter i alt	(222.436)	(244.875)
Resultat før renter (underskud)	(28.454)	(34.631)
Renteindtægter	28.785	27.761
Årets resultat (underskud)	331	(6.870)
Overført til kapitalkonto		

Balance pr. 31. december 1990

Aktiver

		1990	*1989*
Giro- og checkkonto		2.975	1.644
Bikuben pengemarkedskonto		298.213	261.941
Tilgode kontingenter		240	0
Tilgodehavende vedrørende solgte bøger		3.505	3.525
Boglager[3]		67.000	84.000
Aktiver i alt	kr.	371.933	351.110

Passiver:

Skyldig moms		761	88
Skyldige omkostninger		0	5.181
Afsat til årbog		145.000	120.000
Gæld og forpligtelser i alt	kr.	145,761	125.269

Egenkapital:

Kapitalkonto 1/1		225.841	232.711
Overført årets overskud		331	(6.870)
Kapitalkonto 31/12		226.172	225.841
Passiver i alt	kr.	371.933	351.110

Revisionspåtegning.

Foranstående resultatopgørelse og balance, som vi har revideret, er i overensstemmelse med foreningens bogføring.

Skovlunde, den 5. april 1991

Schøbel & Marholt
Niels O. Marholt
statsautoriseret revisor

Noter

1. *Udgifter til årbog*

	1990	*1989*
Trykning	129.115	98.220
Honorarer	3.210	2.670
Forsendelsesomkostninger	18.275	18.611
Andre omkostninger	3.297	1.700
	153.897	121.201
Afsat primo	(120.000)	(110.000)
Afsat til næste år	145.000	120.000
	178.897	131.201

2. *Foreningsomkostninger*

Kontorhold m.v.	14.371	17.687
Arbejdsmarkedsbidrag	382	(1.117)
Bogføring og revision	10.667	9.800
Arrangementer:		
Ture og udflugter	1.119	(1.297)
Projekt middelalder Gl. Holtegård		15.000
	26.539	40.073

3. *Lagerregulering*

Varelager primo	(84.000)	(99.980)
Varelager ultimo	67.000	84.000
Nedskrivning lager	(17.000)	(15.980)

Varelageret omfatter ca. 12.000 enheder, som er optaget til en symbolsk værdi.

Ud over Søllerødbogen er der ikke udgivet bøger i 1990.

BESTYRELSEN FOR HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB FOR SØLLERØD KOMMUNE PR. 1/1 1991

lektor, dr. phil Erik Helmer Pedersen, formand, tlf. 42 80 03 82
stadsbibliotekar Karen Lunde Christensen, sekretær, tlf. 42 42 15 15
museumsinspektør Ph.D. Niels Peter Stilling, redaktør, tlf. 42 80 20 46
kasserer Inger Madsen, tlf. 42 42 09 52
arkitekt m.a.a. Albert Gehrke
advokat Eigil Koefoed
skolekonsulent Anita Mikkelsen
fru Kirsten Rode
lektor Hans Snitker
museumspædagog Ole Sørensen
statsskovfoged Tage Lauritsen

UNDERUDVALGET TIL VARETAGELSE AF LANDSKABSBEVARENDE OPGAVER

Albert Gehrke (formand)
Niels Brühl
Jens Johansen
Eigil Koefoed
Tage Lauritsen
Niels Peter Stilling

FORFATTERE TIL SØLLERØDBOGENS ARTIKLER 1992:

Bente Jønsson, f. 1949 – arkæolog. Udgravningsassistent ved Vedbækprojektet 1981-84. Daglig leder af Søllerød Museums afdeling for Vedbækfundene fra 1984. Har i Søllerødbogen 1991 skrevet artiklen »Alfred Avnholt og de første Vedbækfund«.

Eliza Fonnesbeck-Sandberg, f. 1950 – arkæolog, mag.art. Projektansat i Fredningsstyrelsen i 1981. Amtsarkæolog fra 1981 og formand for Københavns Amtsmuseumsråd fra 1987.

Jette R. Orduna, f. 1956 – arkæolog, cand.mag. Udgravningsleder ved flere middelalderarkæologiske projekter fortrinsvis på Sjælland.

Ida Ravn Søndenbroe, f. 1926 – sygeplejerske, har arbejdet i England og USA, senest ansat på plejehjemmet »Baunehøj« i Lyngby 1974-81 og afsluttende som afdelingssygeplejerske på plejehjemmet, Hjortholmsvej i Lyngby 1981-89. Bopæl i Holte.

Jørgen Adriansen, f. 1922 – civilingeniør. 1946-49 hos Fl. Smidth & Co. 1949-90 hos Haldor Topsøe (senere Haldor Topsøe A/S). Bopæl i Trørød.

Christian Reinhold, f. 1959 - cand.comm. (Historie/Kommunikation). Produktionsskole-lærer. Bopæl i Vedbæk.

Thea Bergsveinsson, f. 1911 – datter af Bernhard Petersen, Kohave Mejeri i Trørød. Har i Søllerødbogen 1990 skrevet barndomserindringerne: »Omkring mejeriet Kohave«.